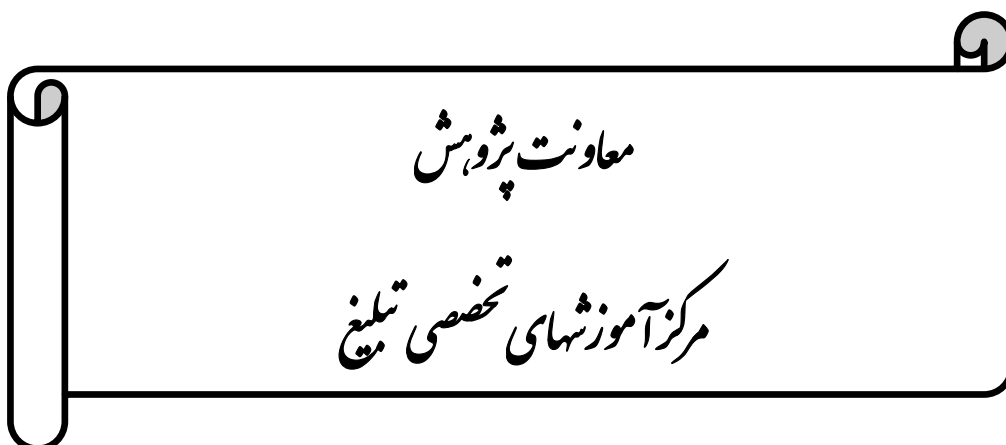

رسول مرادی

بخش اول : کلیات (تکمیل نگرش)

- فصل اول : ضرورت ، اهمیت و تعریف
- فصل دوم : حکمت ها و فوائد تحقیق
- فصل سوم : ویژگی های تحقیق مطلوب و محقق موفق
- فصل چهارم : موانع تحقیق مطلوب
- فصل پنجم : انواع تحقیق

بخش دوم : مراحل تحقیق

- فصل اول : طراحی تحقیق
- فصل دوم : گردآوری اطلاعات
- فصل سوم : پردازش

ملحقات

- معرفی پژوهشگاه ها
- کتابشناسی روش تحقیق
- فهرست منابع

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا التَّبِئَاتِ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ بقره-۱۸۹

به نام خداوند دانای راز که باشد ز تحقیق او بی نیاز
بشر روز و شب سخت در کوشش است به دنبال تحقیق و آموزش است

انسان فطرتاً کنجکاو و حقیقت جو بوده و همیشه به دنبال دانستن و کشف مجهولات خود بوده است. با ظهور اسلام و تاکید بی سابقه بر اهمیت علم و تحقیق، عرصه های نوینی از علم به روی بشر گشوده شد. بشر به تدریج دانست که برای کمال، به شدت نیازمند علم است و برای کسب علم باید بر پایه ی همان حقیقت جوئی خدادادی به تلاش علمی بپردازد. در این میان آنچه موجب پیشرفت جهشی می شود، روشمندی است. بسیاری از تفاوتها در محصولات علمی جهان از گذشته تا به حال، به خاطر تفاوت در روشها است. با وجود آیات و روایات زیادی مبنی بر لزوم به کار گیری بهترین روشها، تردیدی در اولویت داشتن فراگیری و به کار گیری روش تحقیق باقی نمی ماند. چراکه فرصت محدود عمر ما مجال پیمودن راه های طولانی و پرخطا نیست و باید با بهره گیری از روشهای نوین که حاصل تلاشهای علمی اندیشمندان است، حداکثر بهره را از حداقل زمان برد.

در سالهای اخیر، مقام معظم رهبری حفظه الله تاکید فراوانی بر علم و تحقیق نموده اند. به عنوان نمونه به چند جمله از بیانات ایشان اشاره می کنیم:

حرف ما، حرف اهمیت علم است. این حرف تکراری لکن در عین حال لازم التکرار. باید آنقدر بگوییم که به معنای حقیقی کلمه و از بن دندان به این ضرورت اعتقاد پیدا کنید و فضای کشور را از بیماری مضمنی که در طول سالهای متمادی دچارش بود خارج کنیم و کشور در همه ی فعالیت هایش بشود علم و تحقیق محور ...

اگر ... از ما توصیه ای بخواهند، توصیه ی ما همین خواهد بود که به علم، به تحقیق، به کاوش این اقیانوس عظیمی که خدای متعال در برابر انسان قرار داده است و قدرت ژرف کاوی در این اقیانوس را هم به انسان داده، هر چه می توانید پیش بروید و عمق یابی کنید. خوب، علم برای امروز ما و فردای ما حیاتی است. هر کار دیگری ما بکنیم، اگر در علم تهیدست باشیم، کارها، کارهای عقیم و بی عاقبتی خواهد بود.

ما می گوئیم: پایه ی فناوریهای پیشرفته، پایه ی رشد تمدن مادی، تمدن مرتبط با مسائل زندگی، دانش است. این دانش را از دیگران اگر بخواهید بگیرید و خودتان مصرف کنید به هیچ جا نخواهید رسید. باید این دانش در داخل بروید. (کلیپ صوتی "العلم سلطان"، جنبش نرم افزاری، سایت مقام معظم رهبری)

در زمینه ی علوم انسانی، کار بومی، تحقیقات اسلامی چقدر داریم؟ کتاب آماده در زمینه های علوم انسانی مگر چقدر داریم؟ ... که این همه دانشجو را برای این رشته ها می گیریم؟ این نگران کننده است. اینی که بنده درباره ی علوم انسانی در دانشگاهها و خطر این دانش های ذاتا مسموم هشدار دادم هم به دانشگاهها و هم به مسئولین، این به خاطر همین است. این علوم انسانی ای که امروز رائج است، محتواهایی دارد که این محتواها ماهیتاً معارض و مخالف با حرکت اسلامی و نظام اسلامی است. متکی بر جهان بینی دیگری است. حرف دیگری دارد، هدف دیگری دارد. وقتی اینها رایج شد، مدیران بر اساس آنها تربیت می شوند. همین مدیران می آیند در راس دانشگاه، در راس اقتصاد کشور، در راس مسائل سیاسی داخلی، خارجی، امنیت، غیره و غیره، قرار می گیرند. حوزه های علمیه و علماء دین پشتوانه هایی هستند که موظفند نظریات اسلامی را در این زمینه از متون الهی بیرون بکشند، مشخص کنند، آنها را در اختیار بگذارند؛ برای برنامه ریزی، برای زمینه سازیهای گوناگون... (کلیپ صوتی "العلم سلطان"، وضعیت علوم انسانی، سایت مقام معظم رهبری)

با توجه به مطالب مطرح شده ، "روش تحقیق" یک علم استراتژیک محسوب می شود که در آینده ی علمی طلاب نقش مهمی ایفا می کند. تفسیر امام محمد باقر علیه السلام بر آیه ۱۸۹ سوره مبارکه بقره ، به خوبی نشان دهنده ی اهمیت روشمندی در معارف اسلامی است. ایشان در شرح آیه مذکور فرمودند : مقصود آنست که در کارها ، هر چه باشد ، از راه آن وارد شوید . (الحیاء، ترجمه احمد آرام ، ج ۱ ، ص ۵۵۹)

جزوه ی پیش روی ، در حالی نگاشته شده که هم اکنون ده ها بلکه صدها کتاب در زمینه پژوهش در سرتاسر جهان نوشته شده ، اما با توجه به اهداف آموزشی و تبلیغی طلاب ، هیچکدام به تنهایی مناسب سطح آموزشی مورد نظر نبوده و نمی توانند محور تدریس باشند . در نتیجه پس از مطالعه چند کتاب مطرح در زمینه ی روش تحقیق ، جزوه ی حاضر جهت آشنائی طلاب با مبانی و روشهای پژوهش علمی تدوین شد. نگارنده ی این جزوه ، از اساتید ، فضلا و طلاب گرانقدر انتظار مطالعه دقیق و نقادانه داشته و مشتاقانه پذیرای نقد و نظر ارزشمند ایشان خواهد بود. مطالب جزوه با توجه به سرفصل های مصوب ، در ۲ بخش اصلی تنظیم گردیده است :

بخش اول : کلیات

بخش دوم : مراحل تحقیق :

پایان بخش جزوه نیز ملحقات و مطالب مفیدی است که اطلاعات جانبی این درس محسوب می شوند و جهت مطالعه طلاب افزوده شده است.

تدوین این نوشتار ، مرهون همکاری صمیمانه مسئول محترم معاونت پژوهش ، جناب حجه الاسلام نظری و راهنمائی های اساتید گرانقدر حجه الاسلام ملانوری و رضائی ، همچنین همفکری کارگروه ویژه "روش تحقیق" و نهایتا صبر و بردباری خانواده به خصوص همسر وفادارم بوده و از خداوند متعال اجر دنیوی و اخروی بی پایان برای همه ی ایشان و عموم پیروان اهل بیت عصمت و طهارت خواستارم .

در پایان ، خداوند را بر این توفیق شکر می نمایم و امیدوارم این تلاش اندک بتواند لبخند رضایت را بر لبان مولا و امام انس و جن، حضرت صاحب الزمان ارواحنا له الفداه بنشانند و دعای خیر ایشان را به ارمغان آورد. به امید روزی که حکومت متحد جهانی در زیر لوای عدالت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف تحقق یابد و از خدمتگزاران دولتش باشیم .

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین قم المقدسه « ۱۳۹۲ » رسول مرادی

فصل اول

کلیات

فصل اول : ضرورت ، اهمیت و تعریف " روش تحقیق "

فصل دوم : حکمت و فوائد تحقیق

فصل سوم : ویژگی های تحقیق مطلوب و محقق موفق

فصل چهارم : موانع تحقیق مطلوب

فصل پنجم : انواع تحقیق

فصل اول : ضرورت ، اهمیت و تعریف " روش تحقیق "

• ضرورت و اهمیت روش تحقیق

قبل از پرداختن به ضرورت و اهمیت روش تحقیق ، باید دید:

چرا در ابتدای هر درس ، ضرورت یادگیری آنرا باید بدانیم ؟

در پاسخ می توان گفت:

الف) انسان برای انجام هر کاری ، نیازمند انگیزاننده و محرک است. لذا کاری را انجام می دهد که به ضرورتش پی برده باشد .

ب) انسان مورد مؤاخذة و سؤال واقع می شود(در قبر و قیامت). لذا باید با توجه به محدودیتهايش(در فرصت عمر و زمان و امکانات و هزینه ها) کاری را انجام دهد که ضروری و لازم باشد. اینکه فرمودند "حاسبوا قبل ان تحاسبوا"؛ در اینجا می تواند به این معنا باشد که : قبل از اینکه در دنیا (مردم و مراکز علمی و آیندگان) و یا در آخرت (مامورین و فرشتگان الهی) پرسند چرا این کار را انجام می دهی ، جوابی قانع کننده داشته باشیم.

ج) آیندگان در مورد ما و عملکرد ما قضاوت می کنند. اگر ضرورت کارهایمان را مطرح کنیم، علاوه بر انتقال این روحیه (اولویت سنجی) به نسل های آینده، آنها را از موقعیت و شرایط علمی و محیطی خودمان آگاه می سازیم و به آنها در استفاده از آثارمان و قضاوت در مورد خودمان یاری می رسانیم تا منصفانه و صحیح باشد.

د) بیان "ضرورت" نوعی محک و خود آزمونی به دنبال می آورد ، بدینگونه که در طی مسیر این علم ، حواسمان را جمع می کنیم ببینیم آیا به آنچه که ضرورت طرح این مسائل و علوم بود، رسیده ایم یا نه؟

اینک به توضیح مختصری درباره **ضرورت و اهمیت روش تحقیق** در چند محور ذیل می پردازیم :

۱. وسعت روز افزون علم در عین فرصت محدود عمر و زندگی انسان :

امام علی علیه السلام در کلام زیبایی فرمودند : **الْعِلْمُ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ يَحْتَاطَ بِهِ فَخَذُّوا مِنْ كُلِّ عِلْمٍ أَحْسَنَهُ** ؛ علم بیشتر از آن است که تمام آن فرو گرفته شود ، پس از هر علمی بهتر آن را فرا گیرید. یعنی آنچه را بیشتر بکار آید و نفع آن بیشتر باشد^۱.

بنابراین تنها با روشمندی می توان از این فرصت محدود استفاده ی بهینه نمود .

باید به دنبال بهترین علوم و بهترین روشها بود . در حدیث دیگری از امیر المومنین نقل شده که فرمودند : **خُذُوا مِنْ كُلِّ عِلْمٍ أَحْسَنَهُ فَإِنَّ النَّخْلَ يَأْكُلُ مِنْ كُلِّ زَهْرٍ أَزْيَنَهُ فَيَتَوَلَّدُ مِنْهُ جَوْهَرَانِ نَفِيسَانِ أَحَدُهُمَا فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ وَالْآخَرُ يُسْتَنْضَاءُ بِهِ** ؛ از میان علوم ، بهترین آنها را انتخاب کنید . همانا زنبور عسل از میان شکوفه ها زیباترین آنها را می خورد ، در نتیجه دو جوهر و ماده ی ارزشمند تولید می کند که یکی از آندو (عسل است که) در آن شفاء مردم قرار دارد و دیگری (موم است که) به وسیله ی آن روشنی پدید می آید.^۲

۲. لزوم ورود به هر فعالیتی ، از راه و روش صحیح آن :

* امام رضا علیه السلام : **من طلب الأمر من وجهه لم يزل، فإن زلّ لم تخذله الحيلة؛** هر کس از راه خود به جستجوی کاری برخیزد، لغزش پیدا نمی کند؛ و اگر بلغزد ، حيله ها او را خوار نمی سازد^۳.

^۱ .الحدیث-روایات تربیتی ، ج ۲، ص: ۱۵ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

^۲ .مشكاة الأنوار / ترجمه عطاردی، ص: ۱۲۶ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

^۳ .مسند الإمام الرضا علیه السلام، ج ۱، ص: ۳۰۵ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

* امام جواد علیه السلام: من لم يعرف الموارد أعيته المصادر. هر کس از راههای ورود بیخبر باشد، پیدا کردن راههای خروج او را خسته خواهد کرد.^۴

۳ - ایجاد قابلیت ارزیابی در تحقیقات و امکان قضاوت علمی و روشمند :

هر کاری برای موفقیت، نیازمند ارزیابی و نظارت مستمر است. تحقیق نیز به ارزیابی نیازمند است و در صورتی قابل ارزیابی خواهد بود که روشمند باشد. این روش مندی را در درس "روش تحقیق" می آموزیم.

۴ - سهولت و سرعت در بهره مندی از پژوهش ها و آثار علمی :

با به کار گیری روش تحقیق می توان سریعتر به منابع اطلاعات دست یافت و با سهولت از آثار علمی دیگران بهره برد. همچنین آثار علمی ما راحت تر در اختیار دیگران قرار می گیرد. افزایش تعامل علمی و سطح علمی کشور در گرو عمل به روشهای نوین پژوهش است.

۵ - افزایش سرعت و بهره وری تحقیقات :

امروزه سرعت از مهمترین معیارهای قضاوت در مورد فعالیت های بشری است. اگر چه خود تحقیق لذتبخش است، اما با تراکم بالای بارهای بر زمین مانده ی امروز، دیگر فرصت لذت بردن نیست بلکه باید به دنبال حل مسائل و مشکلات بود، در نتیجه باید از روشهایی استفاده نمود که در کمترین زمان ما را به نتیجه برسانند.

۶ - قابلیت تداوم مسیر تحقیق (توسط همان محقق یا دیگر محققین) :

آدمی از آینده ی خود بی خبر است. تحقیق از جهاتی شبیه به ساختن ساختمان است. اگر یک بنا یا پیمانکار به هر دلیلی نتواند ساختمان را تکمیل کند، راه حل چیست؟ چه بسا محقق نیز موفق به اتمام یک پروژه تحقیقاتی نشود! آیا باید این همه تلاش وی به هدر برود؟ چطور می توان به گونه ای تحقیق نمود که در صورت توقف پروژه توسط یک محقق، دیگری نیز بتواند آن را ادامه دهد؟ همانطور که در ساختمان سازی، مطابق نقشه و با روشهای متحد عمل می شود تا بنای دیگری نیز بتواند کار را ادامه دهد، در تحقیق نیز... (ادامه تحقیقات دیگران توسط ما، ادامه ی تحقیق خودمان پس از مدتی و... نیز از همین قبیل بوده و وابسته به روشمندی تحقیق است.)

تکلیف: (در میان آثار اندیشمندان نام ۵ اثر علمی که در ابتدا توسط یک اندیشمند شروع شده اما وی به دلیل مشغله یا مرضی یا وفات و... آن را به اتمام نرسانده و ادامه آن توسط فرد یا جمعی دیگر صورت پذیرفته را بنویسید)

۷ - جایگاه و نقش ویژه پژوهش و روشمندی در معارف اسلامی :

تنها در صورتی می توان ادعای محبت و پیروی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیتش علیهم السلام را داشت که به فرمایشات آنان آگاه بوده و عمل نمائیم. در زمینه تحقیق، حق جوئی، دانش پژوهی و روشمندی علوم، آیات و روایات بسیاری وجود دارد که برای نمونه به برخی از آنها اشاره می نمائیم:

* سئل أمير المؤمنين ع من أعلم الناس قال من جمع علم الناس إلى علمه .^۵

عَنْ أَبِي حَمَزَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبَّيْعِيِّ عَمَّنْ حَدَّثَهُ قَالَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ أَيُّهَا النَّاسُ اعْلَمُوا أَنَّ كَمَالَ الدِّينِ طَلَبُ الْعِلْمِ وَالْعَمَلُ بِهِ أَلَّا وَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ أَوْجَبَ عَلَيْكُمْ مِنْ طَلَبِ الْمَالِ إِنْ الْمَالِ مَقْسُومٌ مَضْمُونٌ لَكُمْ قَدْ قَسَمَهُ عَادِلٌ بَيْنَكُمْ وَصِمْنَهُ وَ سَيَفِي لَكُمْ وَالْعِلْمُ مَخْرُونٌ عِنْدَ أَهْلِهِ وَقَدْ أَمَرْتُمْ بِطَلَبِهِ مِنْ أَهْلِهِ فَاطْلُبُوهُ.^۶ ترجمه: علی علیه السلام در یکی از خطبه های مسجد کوفه فرمودند: ای مردم

^۴ الحیاء با ترجمه احمد آرام، ج ۱، ص: ۵۵۹ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

^۵ المحاسن، ج ۱، ص: ۲۳۱ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

^۶ الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۳۲ (جامع الاحادیث ۳۰۵)

بدانید که کمال دین در طلب علم و عمل است و طلب علم برای شما از طلب مال واجب تر است، مال را خداوند تقسیم کرده و ضمانت نموده که به شما برساند و روزی شما را خواهد داد. اما علم را از شما دور نگهداشته و در اختیار گروهی گذاشته و به شما امر کرده است که آن را از اهلش فرا گیرید، و اینک دنبال علم بروید.^۷

* عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ إِيَّاكَ وَ حَصَلْتَيْنِ فَفِيهِمَا هَلَكَ مَنْ هَلَكَ إِيَّاكَ أَنْ تُفْتِيَ النَّاسَ بِرَأْيِكَ أَوْ تَدِينَ بِمَا لَا تَعْلَمُ.^۸

* عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةً السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا.^۹ فرمود: آنکه ندانسته عمل کند چون رهگذری باشد که بیراهه میرود و نیفزاید شتابش جز بدوری او از مقصد.

* عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ عَمِلَ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ كَانَ مَا يُفْسِدُ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُ.^{۱۰}

* رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: دنبال دانش بروید. اگر چه در چین باشد زیرا طلب علم بر هر مسلمانی واجب است.^{۱۱} و . . .

۸ - تاثیر تحقیقات روشمند در ارتقاء سطح علمی حوزه های علمیه و حوزویان :

با توجه به لزوم تحقیق در فرآیند آموزشی و علمی حوزه های علمیه (همچون تمام مراکز علمی جهان) و هزینه های نسبتاً سنگین کاغذ و لوازم التحریر و... باید روشمند به پژوهش پرداخت تا از حداقل امکانات و هزینه حداکثر استفاده را نمود و از اسراف (که عقوبت دنیوی و اخروی سنگینی دارد) پیشگیری نمود. کفایت با یک حساب سرانگشتی به هزینه ی تکالیف و تحقیقات درسی و علمی مراکز آموزشی حوزه (که البته بسیار پائینتر از مراکز غیر حوزوی است) توجه نمود تا با مقایسه این هزینه ها با برداشت علمی ای که از این تحقیقات می شود به خطر اسراف و اتلاف وقت و هزینه های مادی و ریالی پی برد. هم اکنون می توانید هزینه های تحقیق در مرکز آموزشی خود را حساب نمائید...

^۷ مشکاة الأنوار / ترجمه عطاردی، ص: ۱۲۹ (جامع الاحادیث ۳.۵)

^۸ الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۴۴ (جامع الاحادیث ۳.۵)

^۹ الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۴۴ (جامع الاحادیث ۳.۵)

^{۱۰} الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۴۰۱ (جامع الاحادیث ۳.۵)

^{۱۱} مشکاة الأنوار؛ ترجمه عطاردی، ص: ۱۲۶ (جامع الاحادیث ۳.۵)

تعریف ۱۲ "روش تحقیق"

این کلمه، مرکب از دو واژه ی "روش" و "تحقیق" بوده و با توجه به مضاف بودن آن، تعاریف متعددی می یابد. البته در اینجا به دنبال تعریفی مطلق از روش تحقیق هستیم که در برگیرنده ی پژوهشهای علوم مختلف باشد، اما با این حال تعریف عمومی آن هم متعدد است. به نظر می رسد اصل تفاوت تعابیر و تعاریف، بر سر کلمه "تحقیق" است. با توجه به نقش کلیدی تعریف در مطالب و سرفصل های بعدی، سعی می نمائیم دقیق ترین تعریف موجود را برگزینیم که عبارتست از: "فرآیند پردازش اطلاعات، برخوردار از انتظام، متعلق به گستره ی خاصی از علوم که دارای هویت جمعی است و به نوآوری می انجامد."

*. معنای لغوی روش؛

به معنای "چگونگی راه رفتن" است.^{۱۳}

روش: (مص): طرز، طریق و طریقه، قاعده و قانون، راه، هنجار، شیوه، اسلوب، تیره، نسق، منوال، سبک، گونه، نمط، رسم، آئین، نهج، مشی.^{۱۴}

*. معنای اصطلاحی روش:

وقتی به دنبال فهمیدن روش یک کار هستیم، در حقیقت به دنبال مراحل انجام آن کار تا رسیدن به هدف هستیم. "مجموعه ی مرحله به مرحله ی انجام یک فعالیت که سبب ایجاد اثری می شود را {روش} می نامیم". روش، یک خط مشی معقول و منظم برای رسیدن به یک هدف معین است.^{۱۵}

"روش"، نام مختصرتر "برنامه ریزی" است. مثلاً در مورد کسی که برنامه ریزی مطالعه و گردآوری اطلاعات تحقیقش مربوط به کتابخانه می شود، می گویند به "روش کتابخانه ای" تحقیق می کند.

*. معنای لغوی تحقیق:

تحقیق: بر وزن تفعیل از ریشه "حق"؛ به معانی زیر است:

التَّحْقِيقُ؛ [حق]: مص، تحقیق، بحث، رسیدگی، بررسی و انجام.^{۱۶}

^{۱۱} قبل از پرداختن به تعریف، باید به یک سوال مهم پاسخ دهیم؛ چرا باید در ابتدای هر علم، آنرا تعریف نمائیم؟ پنج دلیل می توان بیان کرد:

(الف) لزوم دانستن مفهوم و تعریف هر علم قبل از شروع جهت تصور اولیه از موضوع، هدف، محدوده و آثار آن علم

(ب) لازمه ی مرادوی علمی بین چند نفر در یک زمینه و یک علم: یکسان بودن تعریف آنان از آن علم و در نتیجه یکسانی تلقی و برداشت و گستره و... آن علم در ذهن آنان

(ج) بسیاری از دعواها دعوی اختلاف بر سر عنب و انگور است. چون حرف هم را نفهمیدند با یکدیگر احساس اختلاف می کنند.

لذا ابتدا برداشت های خود از عناوین اصلی و موضوع اصلی این درس یکسان می کنیم، چرا که: "شناخت هر چند اجمالی از موضوع، شرط موفقیت در هر گونه فعالیت درباره ی آن موضوع است. تصور ناقص و نارسا سبب می شود تا ابزارهای شایسته برگرفته نشود. قداماً، بر حسب همین اصل، سعی می کردند در آغاز هر دانشی، ابتدا به تعریف، بیان هدف و دیگر مشخصات معرفتی (رئوس ثمانیه) آن دانش بپردازند." (روش شناسی مطالعات دینی، ص ۲۵) "آگاهی فرد از تفکر خود، هنگام انجام دادن تکالیف و وظایف و استفاده از این آگاهی برای کنترل آنچه انجام می دهد، در اصطلاح روانشناسان "فراشناخت" نامیده می شود." (روش شناسی مطالعات دینی، ص ۳۳، به نقل از: نیازآذری، کیومرث، فراشناخت در فرآیندیاددهی و یادگیری) بر اساس این اصل، موفقیت محقق در مقام تحقیق، منوط به تصور دقیق و کامل وی از پژوهش و فعالیت های مربوط به آن است." (همان، ص ۳۳)

(د) با تعریف صحیح یک علم، مواردی که زیر مجموعه ی آن علم محسوب نمی شوند مشخص می شود (مانعیت) همچنین گستره ی مسائلی که به آن علم مربوطند معلوم می شود. (جامعیت)

(ه) تعریف هر علم در صورت جامعیت و مانعیت، می تواند زیر بنای تمام شاخه ها و زیر مجموعه های آن علم باشد. (یعنی فصل ها و بخش های بعدی نیز می تواند بر اساس تعریف بنا نهاده شود.)

^{۱۳} روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی، ص ۳

^{۱۴} دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۲۵، شماره مسلسل ۱۴۴، شماره حرف "ر" (بخش دوم): ۲/ صفحه ۱۶۲، واژه "روش"

^{۱۵} راهنمای تحقیق، ص ۴۸

^{۱۶} فرهنگ ابجدی عربی - فارسی، ج ۱، ص ۲۱۳

- بررسی کردن و درست کردن و رسیدگی کردن .^{۱۷}

- جستجو کردن .^{۱۸}

- جستجوی حقیقت .^{۱۹}

- معادل عربی آن "بحث" به معنای "جستجوی چیزی" است .

- معادل انگلیسی آن research - Search - examination است.

*. معنای اصطلاحی تحقیق ؛ برخی از تعاریف موجود در کتب روش تحقیق عبارتند از :

○ مجموع اقداماتی که برای کشف قسمتی از مشخصات جهان حقیقی انجام می گیرد .^{۲۰}

○ فعالیت منظمی که به یافتن مسائل معین می انجامد ؛ اعم از اینکه حاصل آن ، بنیادی یا کاربردی باشد .^{۲۱}

○ فعالیتی منظم و مدون که به کشف و گسترش دانش و حقیقت می انجامد .^{۲۲}

○ بررسی نظام یافته ، کنترل شده ، تجربی ، و انتقادی در پدیدارها که روابط احتمالی بین این پدیده ها با نظریه و فرضیه هدایت می شود .^{۲۳}

○ تحقیق عبارت است از تغییر کنترل یا هدایت شده ی موقعیت نامعین به صورت موقعیتی که از لحاظ مشخصات و روابط ، کاملاً معین و ثابت می باشد و در وضعی قرار دارد که عناصر موقعیت اصلی به صورت یک کل متحد تغییر یافته اند .^{۲۴}

○ فعالیت قدم به قدم فکری است که برای کشف واقعیت ها و منطبق کردن اندیشه با واقعیت ، به هدف حل مساله و پاسخ به سوال انجام می شود .^{۲۵}

○ مدیریت و برنامه ریزی برای تولید اطلاعات .^{۲۶}

○ گردآوری اطلاعات در هر یک از علوم که از رهگذر ربط و ملازمه برقرار کردن میان آنها ، مجهولی معلوم می شود .^{۲۷}

○ گردآوری اطلاعات و پردازش آنها .^{۲۸}

○ فرآیند پردازش اطلاعات ، برخوردار از انتظام ، متعلق به گستره خاصی از علوم ، که دارای هویت جمعی است و به نوآوری می انجامد .^{۲۹}

همانطور که در ابتدای بحث اشاره شد ، سعی ما بر انتخاب دقیق ترین و جامع و مانع ترین تعریف است که آن را بیان نمودیم . بنابر این "روش تحقیق" عبارتست از قواعد و شیوه های پرداختن به تحقیق (با تعریف مذکور) .

^{۱۷} . راهنمای تحقیق ، ص ۳۲

^{۱۸} . روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی ، ص ۲

^{۱۹} . راهنمای تحقیق ، ص ۳۲

^{۲۰} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۲۸ ؛ به نقل از : مصدق ، مقدمه ای به روش تحقیق ، ج ۱ ، ص ۹۳

^{۲۱} . همو ، به نقل از : سیف نراقی ، نادر ، روشهای تحقیق در علوم انسانی ، ص ۱۱

^{۲۲} . همو .

^{۲۳} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۲۸ ، به نقل از : کرلینجر ، آلفرد ، مبانی پژوهش در علوم رفتاری ، ج ۱ ، ص ۳۱

^{۲۴} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۲۸ ، به نقل از : دیوئی ، جان ، منطق : تئوری تحقیق ، ص ۱۳۴

^{۲۵} . راهنمای تحقیق ، ص ۳۲

^{۲۶} . همو ، ص ۵۰

^{۲۷} . روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی ، ص ۴

^{۲۸} . همو .

^{۲۹} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۲۹

برای کشف جامعیت و مانعیت تعریف برگزیده، باید به هر یک از قیود آن جداگانه پرداخت. بنابراین هر عبارت را با دقت بیشتری بررسی می کنیم

۱. فرآیند^{۳۰}؛

تاکید بر "فرآیند" بودن پژوهش، اولین تفاوت تعریف برگزیده را از دیگر تعریف ها نشان می دهد. مراد از فرآیند بودن تحقیق این است که پژوهش؛ فعالیتی مستمر، تدریجی و تشکیل شده از مراحل مختلف و مترتب است. موفقیت در هر مرحله از تحقیق در گرو انجام و تکمیل مرحله ی پیشین است. این فرآیند، دارای مراحل مختلفی از جمله: مواجهه با مشکل، تبدیل آن به مسئله ی علمی، صورتبندی مسئله، تدوین فرضیه، آزمون آن و... می باشد^{۳۱}.

با این قید:

* مجموعه و مرحله ای بودن تحقیق و ترتب هر مرحله به قبل از خود دانسته می شود.

* فعالیتهایی که در بردارنده مجموعه و مراحل مختلف نیستند از دایره تحقیق خارج می شوند.

۲. پردازش^{۳۲}؛

پژوهش فعالیتی است که طی آن اطلاعات، مورد پردازش قرار می گیرد. از این جهت فرقی بین پژوهش و تفکر در مفهوم عام کلمه نیست. فرآیند عام تفکر نیز پردازش اطلاعات برای حل مسئله است. هدف در تفکر، دستیابی به یافته ای جدید است. اطلاعات در یک تحلیل روشمند و پردازش نظام دار، به فرآورده ای نوین تبدیل می شود. پردازش انواع و قواعد زیادی دارد که به برخی از آنها در آینده اشاره خواهیم نمود.

اگر در یک فعالیت علمی، پردازش و تفکر و تحلیلی روی اطلاعات صورت نپذیرد، نمی توان به آن "تحقیق" گفت. مثلا اگر ما از طریق اینترنت، چند صفحه در مورد یک مطلب بدست آوریم و بدون هیچ مطالعه و بررسی و پردازشی آن را چاپ نمائیم، این کار تحقیق نخواهد بود. البته آن اطلاعات می توانند فیش و اطلاعات خام ما حساب شوند و از محتویات آنها در نوشته های بعدی استفاده کنیم، اما تحویل کل همان مطلب به عنوان تحقیق، خطائی بزرگ است. با توجه به همین رکن مهم، می توان انسانهایی که مدعی پژوهش بوده و خود را محقق می نامند را به چند دسته تقسیم نمود و هر یک از آنها را همچون فعالیت یکی از موجودات زنده ی این عالم فرض نمود (این تشبیه جهت تقریب به ذهن است و طبیعتا خالی از مناقشه نیست)

۱. مورچگان: برخی صرفا به جمع آوری اطلاعات بسنده می کنند.

۲. عنکبوتان: عده ای بدون جمع آوری اطلاعات کافی و معتبر، به تحلیل و پردازش می پردازند. حاصل پردازش بدون برخورداری از مواد شایسته، چیزی جز یاوه سرایی و نظرات سست نخواهد بود.

^{۳۰} ... معنای لغوی "فرآیند" far-a-y-and: (۱ مص. (اسم مصدر)، ۱): - مجموعه ای از فعالیت های مختلف که برای دست یافتن به نتیجه ی خاصی انجام می شود. (فرآیند اخذ گواهی نامه در بعضی کشور ها بسیار طولانی است). - مجموعه ای از تحولاتی که به صورت طبیعی رخ می دهد و منجر به تغییری می شود: (فرآیند هضم غذا / رعد و برق فرآیندی ساده دارد) - مجموعه ای از کارها، طرح ها و اندیشه ها که به کمک آن، تصمیمی گرفته می شود، یا پاسخ مسئله ای یافته می شود، یا چیزی ساخته یا تولید می شود. (فرآیند تصفیه ی نفت / فرآیند ساخت موشک)

(فرهنگ بزرگ سخن، دکتر انوری، تهران، نشر سخن، چاپ دوم، تابستان ۸۲، جلد ششم، ص ۵۲۹۷، لغت "فرآیند")

^{۳۱} روش شناسی مطالعات دینی، ص ۳۰، با اندکی تغییر

^{۳۲} پردازش: (۱ مص. از پرداختن: اسم مصدر از پرداختن): - (در کامپیوتر) انجام دادن مجموعه ای عملیات مختلف روی اطلاعات و داده ها در کامپیوتر.

- پرداخت - مشغول شدن؛ اشتغال (فرهنگ بزرگ سخن، دکتر حسن انوری، نشر سخن، چاپ دوم تابستان ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۱۳۱۶)
این فعالیت در کامپیوتر بر عهده قطعه ای با نام Cpu است که مخفف واژه های زیر است:

Central prosesor unit به معنای واحد محاسبه و منطق مرکزی

لذا محصولات آنها، همچون تنیده های عنکبوت غیر قابل اتکا و سست اند.
(همانطور که خداوند فرموده است: **مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ**
اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۳۳؛

مثل آنان که سوای خدا را اولیا گرفتند، مثل عنکبوت است که خانه‌ای بساخت. و کاش می‌دانستند، هر آینه سست‌ترین خانه‌ها خانه عنکبوت است.

۳. مگسان: که تنها از دسترنج سایرین به نام خود بهره می‌برند. با سرقت آثار دیگران و ارائه یا انتشار آن به نام خودشان، به دنبال منافع مادی اند. این نوع فعالیت از چند جهت مذموم است:

(الف) خود فرد رشد و شکوفائی نخواهد داشت و بزرگترین ضرر را خود وی می‌برد.

(ب) اگر این شیوه باب شد، رشد علمی جامعه مختل می‌شود.

(ج) امنیت معنوی و حقوق مادی و معنوی اندیشمندان و پژوهشگران به خطر می‌افتد

و در فضای ناامن، سرمایه‌گذاری و فعالیت علمی بسیار کاهش می‌یابد.

(د) انحراف در مسیر علم؛ عده‌ای برای آنکه سرقت آنها لو نرود، تغییر اندک، بی‌اساس و غیر علمی‌ای را در متن اثر ایجاد می‌کنند، سپس به نام خود ارائه یا نشر می‌دهند. آنها علاوه بر جرم سرقت، از این حیث که اثری پدید آورده‌اند که به انحراف علمی و اتلاف وقت خوانندگان در آینده منجر خواهد شد نیز، مجرم‌اند.

(ه) این جرم علاوه بر عواقب دنیایی، در آخرت نیز گناهی بزرگ محسوب شده و به میزان منافع زودگذر و سطحی دنیایی این کار برای وی و متناسب با خللی که به علم و رشد علمی بشر داشته، مورد محاکمه و عقاب قرار خواهد گرفت.

۴. زنبور عسل: این افراد، اولاً به جمع‌آوری مواد شایسته می‌پردازند ثانیاً با تجزیه و تحلیل کامل و بی‌نقص، آنها را به عصاره شفا بخش علم و دانش مفید تبدیل می‌کنند. تولید علم، مرهون اطلاعات شایسته و پردازش نظام مند آنهاست.

می‌توان گفت: اطلاعات بدون پردازش، کور و عقیم است و پردازش بدون اطلاعات،

تهی و یابوست. پردازش، اطلاعات را معنادار می‌کند و اطلاعات، پردازش را بارور می‌سازد ۳۴.

در روایات نیز زنبور عسل به دو ویژگی مهم شناخته می‌شود: ۱- جستجوی بهترین شهدها و خوراک پاکیزه،

۲- تولید محصول پاک و ارزشمند و شفا بخش. به روایات زیر دقت کنید: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص نَهَى عَنْ قَتْلِ سَيْتَةِ النَّحْلَةِ وَ... فَأَمَّا النَّحْلَةُ فَإِنَّهَا تَأْكُلُ طَيِّبًا وَتَضَعُ طَيِّبًا وَهِيَ الَّتِي أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهَا لَيْسَتْ مِنَ الْجِنِّ وَلا مِنَ الْإِنْسِ** ۳۵.

و امیر المومنین علیه السلام: **حُذُّوا مِنْ كُلِّ عِلْمٍ أَحْسَنَهُ فَإِنَّ النَّحْلَ يَأْكُلُ مِنْ كُلِّ زَهْرٍ أَزْيَنَهُ فَيَتَوَلَّدُ مِنْهُ جَوْهَرَانِ نَفِيسَانِ أَحَدُهُمَا فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ وَالأَخَرُ يُسْتَنْصَأُ بِهِ**؛ ۳۶

و شرح این روایت از کتاب "شرح آقا جمال الدین خوانساری بر غرر الحکم" ۳۷: فراگیرید از هر علمی نیکوتر آنرا، پس بدرستی که زنبور عسل می‌خورد از هر شکوفه زیباتر آنرا، پس پدید می‌آید از آن دو جوهر نفیس، یکی از آنها

۳۳. عنکبوت/۱

۳۴. روش‌شناسی مطالعات دینی، ص ۳۰ تا ۳۲، با کمی تغییر

۳۵. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۶۱، ص: ۲۶۶

۳۶. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص: ۴۷

۳۷. شرح آقا جمال الدین خوانساری بر غرر الحکم، ج ۳، ص: ۴۵۹

در آنست شفائی از برای مردم، و دیگری روشنی جسته می‌شود بآن. مراد به «جوهر نفیس اول» عسل است که حق تعالی در قرآن مجید در شأن آن فرموده که در آنست شفائی از برای مردم، و تجربه نیز شاهدست بر آن حتی این که جزو عمده اکثر معاجین شده و مراد بآن دیگری که روشنی جسته می‌شود بآن موم است، چنانکه ظاهر و روشن است، و مراد اینست که آدمی را طاقت و استطاعت آن نیست که همه علوم را کسب کند پس باید که فرا گیرد از هر علمی آنچه نیکوتر آن باشد، باعتبار این که نفع آن در دین بیشتر باشد. و تقریب تعلیل بحکایت زنبور اینست که چنانکه در آن ماده با وجود خست آن غذای نیکوتر باعث این می‌شود که چنان دو گوهر گرانمایه از آن متولد شود، پس همچنین علم نیز که غذای روحانی نفس است هر چه از آن بهتر باشد در آن ماده شریف باعث این می‌شود که آنچه از آن متولد شود از اخلاق و اعمال نیکوتر و زیباتر باشد. در روایت دیگری نقل شده که: مؤمن مانند زنبور عسل است، اگر بخورد، چیزهای خوب می‌خورد و اگر باز نهد، [عسل] خوب باز می‌نهد.^{۳۸}

۳.. اطلاعات :

از میان حجم وسیع داده ها و اطلاعات ، باید به دنبال بهترین و مرتبط ترین ها بود . پیرامون اطلاعات شایسته و روشهای گرد آوری اطلاعات ، در دومین فصل از بخش دوم جزوه بحث خواهیم نمود.

۴.. برخوردار از انتظام :

انتظام^{۳۹}؛ نوع خاصی از نظم . نظم مجموعه ای و حساب شده. مقصود از انتظام ، مفهومی وسیع تر و پیچیده تر از نظم و نظام مندی ای است که در فرآیند عام تفکر وجود دارد. منظور : چارچوب نظری و مراحل از پیش تعیین شده ایست که تخطی از آنها ، اطمینان مابه نتایج تحقیق را سلب می کند ۴۰ (نظم فرآیندی) . آنچه پژوهش را از مطالعات پراکنده متمایز می سازد ، به کارگیری ضوابط و ملاک های علمی مورد پذیرش دانشمندان و محققان است که بر اثر تجربه و دقت در علوم و بررسی اندیشمندان پیرامون تحقیق بدست آمده است. طرح تحقیق نمونه ی عینی و بخشی از انتظام تحقیق است ، که در اولین فصل از بخش دوم به آن خواهیم پرداخت.

۵.. متعلق به گستره خاصی از علوم ؛

مراد از تعلیق به گستره خاص ، آن است که: هر تحقیق استاندارد ، به یکی از رشته های علوم تعلق دارد و عضوی از مجموعه ی پژوهش های آن علم می باشد. در پژوهش های میان رشته ای نیز همه ی رشته های مرتبط با تحقیق مشخص بوده و تعلق پژوهش به آن علوم نیز معلوم است^{۴۲} .

^{۳۸} پیام پیامبر، ترجمه فارسی، ص: ۲۴۳

^{۳۹} معنای لغوی انتظام :

- نظم ؛ ترتیب ، سامان ، (اسم)

- نظم و ترتیب یافتن ، به سامان رسیدن ، منظم شدن ، (اسم مصدر)

- نظم و ترتیب و سامان دادن ، درست کردن ،

- در کارها نظم ترتیب داشتن ، مرتب و منظم و منضبط بودن (فرهنگ بزرگ سخن ، دکتر حسن انوری ، جلد ۱ ، صفحه ۵۹۰)

^{۴۰} آدم لنگی که راه راست می رود ، از دونده ی چالاکي که راه کج می رود ، زودتر به مقصد می رسد ؛ و حتی کسی که راه کج می رود ، هر اندازه فعال تر و تند رو تر باشد ، به همان اندازه گمراه تر (و از مقصود دورتر) خواهد شد. (روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۳۲ و ۳۳. با کمی تغییر) جالب اینکه امام صادق علیه السلام صدها سال پیش به این اصل مهم پژوهشی اشاره داشتند : *عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَأ يَزِيدَهُ سُرْعَةَ السَّبْرِ إِلَّا بَعْدًا*. (الكافي (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۴۴) فرمود: آنکه ندانسته عمل کند چون رهگذری باشد که بیراهه می‌رود و نیفزاید شتابش جز بدوری او از مقصد.

^{۴۱} این عبارت ، پردامنه ترین قید این تعریف است. شاید بتوان گفت محور قیود بعدی این تعریف نیز به شمار می آید.

^{۴۲} اصول و فنون پژوهش ، ص ۵۰

واژه ی "تحقیق" و واژه های مترادف آن را به صورت مطلق به کار نمی بریم ، بلکه آنها را به صورت "مضاف" استعمال می کنیم : تحقیقات فلسفی ، مطالعات جامعه شناختی ، پژوهش های کلامی ، قرآن پژوهی ، بررسی های روانشناختی ، مطالعات فقهی ، دین پژوهی و... ؛ در همه ی این موارد ، مضاف الیه ، گستره ی معینی از علوم است. تعلق به گستره ی معینی از علوم ، در تحقیقات علوم پایه ، فنی ، پزشکی ، کشاورزی و امثال آن مورد توجه است ؛ اما در تحقیقات علوم انسانی ، به ویژه در گستره ی دین پژوهی ، مورد توجه قرار نمی گیرد!

آثار و فوائد تعلق تحقیق به گستره ی خاصی از علوم :

۱. تعیین انضباط تحقیق : انضباط تحقیق ، در واقع ، پیروی از چارچوب نظری ، روشها ، ابزارها و قواعد متعلق به همان علمی است که محقق به پژوهش در مسائل آن علم می پردازد. مسائل قرآن پژوهی ، محتاج به کار بستن قواعد و روشهای خاص علوم قرآنی است و مسائل فلسفی را نمی توان با چارچوب نظری و روشهای علوم تجربی مورد پژوهش قرار داد.^{۴۳}

کسانی که به تعلق پژوهش به گستره ی معین توجه ندارند ، غالبا مبانی و ضوابط علوم را در می آمیزند و سرانجام از انتظام دور می مانند^{۴۴} .

۲. توجه به هویت جمعی تحقیق : این فائده که در ادامه ی توضیح قیود تعریف تحقیق به طور ویژه (به عنوان ششمین قید) مورد بررسی قرار خواهد گرفت ، کاملا وابسته به اینست که تحقیق ، به گستره ی خاصی از دانش متعلق باشد.

۳. توجه به اصل مسبوقیت پژوهش بر آموزش : بر اساس این اصل مهم ، محقق پیش از پرداختن به تحقیق باید متناسب با سطح تحقیقش از آموزش کافی در زمینه ی همان علم و گستره خاص علمی ، برخوردار شود. این اصل تنها در صورتی میسر خواهد بود که تحقیق را متعلق به گستره ی خاصی از علوم بدانیم ، سپس به آموزش در آن حیطه پردازیم. به بیان دیگر ؛ فرد تا در گستره ی معینی از علوم ، از آموزش کافی برخوردار نباشد ، نمی تواند به تحقیق متعلق به آن دانش پردازد. زیرا تحقیق در مسائل هر علمی ، مستلزم اطلاع از مبانی و چارچوب های نظری آنست و آشنایی با روشها و ساختار قضایای آن علم را لازم دارد^{۴۵} .

۴. دستیابی به اصل مسئله محوری : پژوهش جز حل روشمند مسئله ی تحقیق نیست و مسئله به یکی از حوزه های معرفتی تعلق دارد . اگر تحقیق به گستره خاصی تعلق نداشته باشد عملا مسئله محوری بی معنا خواهد بود.

۵. تعیین ملاک نوآوری : نوآوری آخرین قید تعریف برگزیده است که در صفحات بعدی آنرا توضیح می دهیم . اما ارتباط آن با قید مورد بحث اینست که تنها در صورت رعایت این تعلق ، می توان ملاک و معیاری برای قضاوت پیرامون نوآوری یک اثر پژوهشی داشت و برای پی بردن به ملاک نوآوری ، لاجرم باید تحقیق به گستره ی خاصی متعلق باشد تا با توجه به تاریخ و گستره ی آن علم ، بتوان بررسی نمود که آیا یک تحقیق ، به نوآوری دست یافته است یا خیر ؟^{۴۶}

۶. دارای هویت جمعی :

هر پژوهشی در یک علم ، نقطه ای در تاریخ همان علم است. لازمه ی تعلق به گستره ی خاصی از علوم ، تعلق به تاریخ همان علوم است و لازمه ی تعلق به تاریخ علم ، تاثر از سلف و تاثر در خلف است. محقق باید به خوبی از

^{۴۳} . روش شناسی ، ص ۳۴

^{۴۴} . اصول و فنون پژوهش ، ص ۵۱

^{۴۵} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۳۴

^{۴۶} . روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۳۵ ، و اصول و فنون پژوهش ، ص ۵۱ ، با کمی تغییر

پیشینه ی تحقیق آگاه باشد ، مواضع رخنه و قوت را در تحقیقات پیش از خود بشناسد ، بر ره آورد آنها تکیه کند و خط مطالعاتی رایج در آن علم را استمرار بخشد . تحقیق علمی ، امری شخصی و منقطع از تاریخ و تطور علم نیست^{۴۷} .

امروزه امکان استفاده از فن آوری اطلاعات و کتابخانه های دیجیتالی ، مرزهای زمانی و مکانی را تا حد زیادی برداشته و محقق را به سهولت به میان تاریخ علم می کشاند. البته خود همین حجم زیاد اطلاعات نیز مشکل و معضلی است که باید چگونگی مواجهه با آن را آموخت . تحقیق ؛ فرایندی است که از اطلاعات آغاز می شود و با پردازش ، به تولید امر نو می انجامد. اطلاعات غالباً

ره آورد تحقیقات پیشین است و تولید امر جدید، ره آوردی است که تحقیقات آینده می توانند وام دار آن باشند .

۷. نوآوری^{۴۸} ؛

مهم ترین تمایز برنامه ی پژوهشی از فعالیت های آموزشی ، ترویجی ، تبلیغی ، یاد گیری و اطلاع رسانی عبارتست از : "تولید علم" و "نوآوری"^{۴۹} . هدف آن برنامه ها (ی آموزشی ، ترویجی ، تبلیغی ، ...) ، یادگیری و اطلاع رسانی است ؛ اما هدف پژوهشگر ، تولید یافته ای علمی است . محقق در مقام دست یابی به امری است که تاکنون به دست نیامده است^{۵۰} . نوآوری ابعاد زیادی دارد. از جمله : رسیدن به مسئله ای جدید ، ارائه ی نظریه ای نو ، وصول به روشی جدید ، مفهوم سازی تازه و متفاوت ، کشف رخنه ای در نظریه ای ، و... که همگی تولید علم محسوب می شوند^{۵۱} .

فصل دوم : حکمت و فوائد تحقیق

در این فصل به اختصار برخی از مهمترین فوائد و حکمت های تحقیق را مرور می کنیم ، که عبارتند از :

فوائد فردی تحقیق و پژوهش :

۱. پاسخگویی به نیاز فطری کنجکاوی و جستجوگری و علاقه به علم و دانستن. (لذت فهم و آگاهی)
۲. شناسایی پدیده ها و افکار ، آنچنان که هست ، نه آنچنان که به نظر می رسد. (تبدیل گمان و حدس و توهم و تخیل به علم)
۳. رهائی از تعصبات نابجا و غلط
۴. قدرت تحلیل ، بررسی و حتی پیش بینی و پیشگویی .

^{۴۷} محققان یک گستره ، در واقع ، اعضای خانواده ای اند که هر یک در ارتباطی سیستمی در حیات جمعی و تاریخی علم ، ایفای نقش می کنند. توجه محقق به هویت جمعی و تاریخی پژوهش سبب می شود که پیش از آغاز فرآیند تحقیق ، جایگاه آن را در وضعیت دانش مربوطه پیدا کند. تامل در اینکه چنین تحقیقی در کدام نقطه از نقشه ی جغرافیایی و تاریخی علم قرار دارد، ضرورت و اولویت داشتن و یا بیهوده کاری و تکراری بودن پژوهش را نشان می دهد. (روش شناسی مطالعات دینی ، ص ۳۶ و ۳۷ ، با کمی تغییر)

^{۴۸} برآستی ملاک نوآوری چیست ؟ بدون تردید ، ملاک جدید بودن ، افراد و گروهها نیستند ، بلکه ملاک ، گستره ای است که تحقیق به آن متعلق است. پژوهش باید در مقیاس تاریخ علم ، سخن نو به میان آورد و خط مطالعاتی را گامی به جلو ببرد. در هنگام تفکر ، مطالعه و بسیاری از فعالیت های علمی تحقیق نما (همچون فعالیت های یادگیری ، آموزشی ، ترویجی ، تبلیغی و اطلاع رسانی و...) به طور کلی نوآوری وجود دارد ، اما این نوآوری به نسبت اشخاص است نه گستره علم. در این فعالیت ها شخص به نقطه ی نوینی که نمی دانسته ، دست پیدا می کند ؛ اما در پژوهش مراد از نوآوری ، دستیابی به امری جدید در تاریخ علم است . توجه به مفهوم و ملاک نوآوری در پژوهش ، نشان می دهد که عده ای ، واژه ی تحقیق را سخاوتمندانه و با اهمال فراوان به کار می برند . بر مکرر نویسی ، نام "رساله ی تحقیقی" می نهند ، نوشتارهای تبلیغی و اطلاع رسانی را پژوهش می انگارند و جزوات درسی را تحقیق می پندارند . اگر تنها نیمی از آنچه امروزه تحقیق پنداشته می شود و برای آن ، (از سوی افراد و موسسات و مراکز آموزشی و پژوهشی) هزینه صرف می گردد ، حقیقتاً واجد شرایط تحقیق (یعنی نوآوری) می بود ، به پیشرفت چشمگیری می انجامید . اهمیت تحقیق نه به حجم آن است و نه به کثرت مآخذ و منابع آن ؛ بلکه به نوآوری آن است که سبب می شود تا مورد ارجاع و بحث دیگران شود. ارزش پژوهش را در میزان تاثیری باید سنجید که بر آیندگان می نهد. (روش شناسی مطالعات دینی، ص ۳۷ و ۳۸ ، با کمی تغییر)

^{۴۹} اصول و فنون پژوهش، ص ۵۱

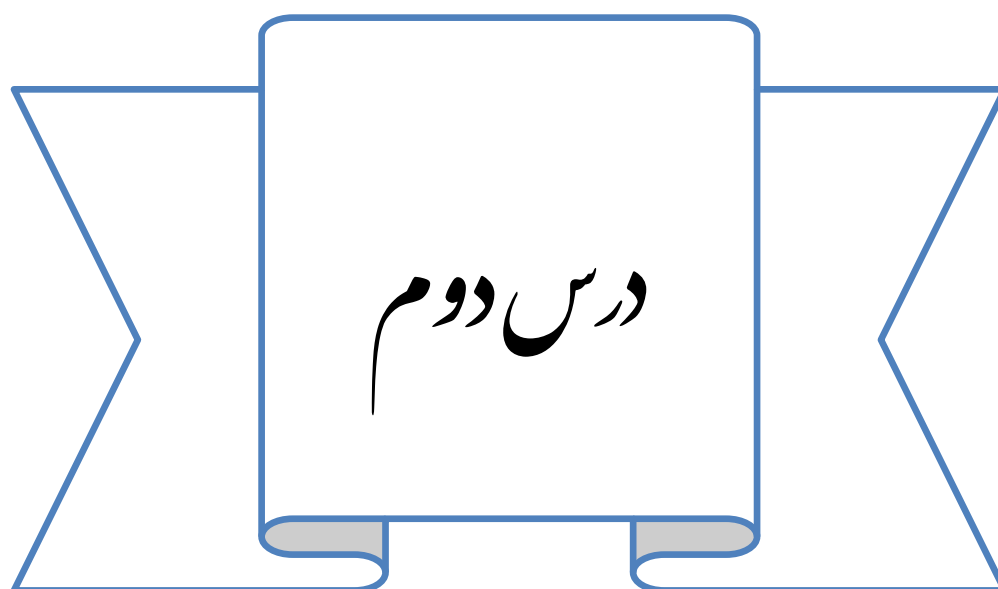
^{۵۰} روش شناسی مطالعات دینی، ص ۳۷

^{۵۱} روش شناسی ، ص ۳۷ ، با کمی تغییر.

۵. شناخت سود و زیان ، منافع و خطرات و دوست و دشمن واقعی.
۶. کاهش خطاها ، جرم ها و گناهانی که به خاطر نداشتن پدیدمی آید.
۷. علم به وسعت و بزرگی جهل ها و نادانسته ها و در نتیجه جلوگیری از غرور و تکبر ... ۸ ...

فوائد اجتماعی تحقیق :

۱. رشد و تعالی فرهنگ جامعه
۲. افزایش درک و فهم و رفاه و امکانات که می تواند به افزایش سطح زندگی جامعه منجر شود .
۳. تداوم حیات مکاتب و ایدئولوژی های برتر
۴. آگاهی حاکمان نسبت به حوادث و وقایع جامعه خویش و ارتقاء عملکرد و اصلاح نواقص
۵. افزایش بصیرت و فرقان در جامعه و کاهش نفوذ دشمن
۶. کاهش تعصبات اجتماعی نادرست (همچون تعصبات قومی و قبیله ای)
۷. درک جایگاه علم و تحقیق و عالم و اندیشمند در جامعه
۸. رشد ارزشهای انسانی و کاهش خصلت های حیوانی در جامعه . و...

فصل سوم : ویژگی های تحقیق مطلوب و محقق موفق

فصل سوم: ویژگی های تحقیق و محقق

• ویژگی های تحقیق مطلوب عبارتند از:

۱. رعایت ارکان تحقیق ۵۲، (طبق تعریف برگزیده):
 - ۱-۱ برخورداری از اطلاعات شایسته
 - ۱-۲ برخورداری از پردازش لازم
 - ۱-۳ برخورداری از انتظام
 - ۱-۴ تعلق به گستره ی خاصی از علوم
 - ۱-۵ برخورداری از هویت جمعی
 - ۱-۶ برخورداری از نوآوری
۲. قابلیت بررسی و ارزیابی ۵۳؛
۳. قابلیت تعمیم و تداوم؛
۴. بیطرفانه و منصفانه بودن؛
۵. مسئله محوری؛
۶. برخورداری از ضرورت و اولویت؛
۷. پویائی و اثر مستمر (برکت)؛
۸. گزارش روشمند؛

توضیح برخی ویژگی ها:

قابلیت تعمیم:

حاصل تحقیق باید فراگیر و قابل استفاده برای بشر باشد. به گونه ای که در محافل علمی مورد استفاده قرار گیرد و در موارد مشابه صادق باشد^{۵۲}.

به عنوان مثال اگر شرایط تحقیق یا نمونه و جامعه ی آماری مورد پژوهش، خاص باشد و از روشهای علمی استفاده نشده باشد، نتایج آن قابل اعتماد نیست، چرا که هیچ اطمینانی بر حصول آن نتایج در شرایط متفاوت وجود ندارد. در نتیجه فایده ی تحقیق محدود به مورد خاصی شدن و قابلیت تعمیم به موارد مشابه را از دست داده است. اگر محقق در تحقیق پیرامون "نظر شیعه پیرامون تحریف یا عدم تحریف قرآن" تنها به نظر یک عالم رجوع کند، احتمال تطابق نظر کل علمای شیعه و ادعای اینکه این نظر شیعه است، بسیار ضعیف بوده و از نظر علمی پذیرفته نیست. این اشتباه توسط برخی از علمای اهل تسنن رخ داد و نظر محدث نوری را که خود وی بعدا تغییر نظر پیدا کرده بوده را به عنوان نظریه شیعه در تحریف قرآن ادعا کرده بودند....

قابلیت تداوم:

تحقیق باید به گونه ای باشد که در تمامی مراحل خود قابل استفاده و ادامه دادن باشد.

معنای تداوم در حین تحقیق: در صورتی که فرآیند تحقیق، قبل از اتمام کار، به هر دلیلی متوقف شد، قابلیت ادامه توسط خود محقق یا فرد یا گروهی دیگر در آینده وجود داشته باشد.

^{۵۲}. منظور از ارکان تحقیق، قیدهای تعریف برگزیده است که در بخش تعریف تحقیق ذکر شد و توضیح داده شد.

در هر تحقیق، متناسب با لوازم و ابزارهای رایج در علمی که مسئله مربوط به آن است، باید بتوان به بررسی و ارزیابی اطلاعات، فرضیه ها، ادعاها و دلایل آنها و نتایج آن دقیق پرداخت. میزان این قابلیت به پایداری محقق بر اصول و قوانین آن علم در عرصه تحقیق بستگی دارد. هر چه حرکت و فعالیت علمی محقق با طرح و نقشه ی اصلی ابق تر باشد، و با قواعد و اصول تحقیق سازگار تر باشد، بیشتر و بهتر قابل بررسی و ارزیابی خواهد بود و در نتیجه ارزش علمی بالاتری دارد. (مقدمه ای بر روش تحقیق در رم انسانی، ص ۲۲)

به عنوان مثال محقق که ارجاع و سند مطالب را به شیوه ی علمی در مقاله ی خود بیاورد، به خواننده امکان رجوع به اصل منبع و بررسی صحت و سقم مطلب و دریافت اطلاعات بیشتر پیرامون آن نوشته را داده است.

^{۵۳}. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، ص ۲۳، با کمی تغییر

معنای تداوم ، پس از اتمام تحقیق و ارائه ی آن : پس از ارائه ی گزارش تحقیق ، خود محقق و یا دیگر محققان بتوانند با ادامه دادن تحقیق وی ، آن را بررسی و تایید و تکمیل و یا اصلاح نمایند و راه تحقیق ادامه یابند باشد...

در هر دو سطح تداوم (حین تحقیق / پس از اتمام گزارش تحقیق) این قابلیت مستلزم وجود طرح و نقشه تحقیق و حرکت بر مبنای برنامه ای حساب شده است.
بیطرفانه و منصفانه بودن :

تحقیق برای دستیابی به حقیقت انجام می گیرد ، لذا باید در عین بی طرفی و رعایت انصاف انجام شود تا ، ذهنیت و جهت گیری های اعتقادی و نظری محقق ، اثر مخرب و انحرافی بر مراحل و نتایج تحقیق به بار نیاورد. تمرین تجاهل و بی طرفی و پایبندی به رعایت قواعد علمی ، می تواند محقق را در این امر مهم یاری نماید ۵۵.

مسئله محور :

مراد از اینکه پژوهش باید فرآیندی مسئله محور باشد این است که تحقیق اساسا با درگیری محقق با یک مسئله یا حداقل مواجهه ی او با یک مشکل آغاز می گردد. پژوهش چیزی جز تلاش روشمند محقق برای حل مسئله نیست. تفاوت عمده ی فعالیتهای علمی آموزشی ، تبلیغی ، اطلاع رسانی و... با پژوهش در همین نکته نهفته است ۵۶. همه ی گام های تحقیق و مباحث آن به سوی حل مسئله جهت گیری می شود. فرآیند مسئله محور به طور کلی و اجمالی به یکی از دو صورت زیر است :

الف) ۱- مواجهه با مشکل ۲- تبدیل مشکل به مسئله (صورتبندی دقیق مسئله)

۳- تدوین فرضیه یا پاسخ حدسی محقق به مسئله ۴- آزمون فرضیه

۵- نظریه یا پاسخ محقق به مسئله

ب) ۱- مواجهه با مشکل ۲- تبدیل مشکل به مسئله (صورتبندی مسئله)

۳- گردآوری مرتبط ترین اطلاعات با مسئله ۴- جمع بندی اولیه اطلاعات و تدوین یک فرضیه

۵- آزمون و بررسی دقیق تر فرضیه و جمع آوری اطلاعات تکمیلی ۶- بررسی نهایی و نتیجه گیری و ارائه نتیجه (به صورت نظریه یا ...)

فرآیند تحقیق مسئله محور بر دو مهارت استوار است ۵۷ :

مهارت تشخیص مسئله ، diagnosing skill و مهارت حل مسئله ، problem solving

برای درک بیشتر مفهوم مسئله محوری ، در ابتدای بخش دوم ، طی مبحث "انتخاب موضوع" توضیحات تکمیلی ارائه خواهد شد.

در اینجا به چند نمونه موضوع پژوهشی که برخی موضوع محور و برخی مسئله محورند اشاره می کنیم :

موضوع محور : قناعت ، زهد در اسلام ، ازدواج در اسلام ، تثلیث در مسیحیت ، ادیان بزرگ جهان ، ...

مسئله محور : تفاوت ماهوی قناعت با خساست از منظر آیات قرآن و روایات ، شاخصه های زهد در زندگی طلاب جوان ، معیارهای انتخاب همسر برای آقایان جوان از منظر روایات، نمودهای اعتقاد به تثلیث در کتب منتشر شده ی ۱۰ سال اخیر واتیکان ، بزرگترین دین جهان به لحاظ تعداد پیروان در سال ۱۳۹۱ ...

۵۵. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، ص ۲۵ و ۲۶

۵۶. روش شناسی مطالعات دینی ؛ مسئله محوری ص ۱۲۵ تا ص ۱۵۳ ؛ اصول و فنون پژوهش ، ص ۶۹

۵۷. اصول و فنون پژوهش ، ص ۷۰ و ۷۲

برخورداری از ضرورت و اولویت :

تحقیق باید علاوه بر مفید بودن ، ضرورت داشته باشد . داشتن بیشترین فائده ، پاسخگویی به اساسی ترین نیاز ها ، رفع فوری ترین نقص های پژوهشی ، داشتن عمیق ترین تاثیر ، تناسب با علایق و توان محقق و... از اهم شاخص های اولویت داشتن تحقیق به شمار می رود. محقق باید این ۲ روایت امیر المومنین علیه السلام را تابلو و شعار خود قرار دهد که فرمودند :

*. " دوری کنید از ضایع کردن عمر در چیزی که سزاوار نیست ؛ زیرا مدت (و فرصت) از دست رفته ی عمر بر نمی گردد. " ۵۸ و این روایت زیبا که می فرماید :

*. " عمر ، کوتاه تر از آن است که بتوانی هر امری را که شناخت آن برای تو خوب است ، یاد بگیری ؛ پس ابتدا امور مهم تر را فرا بگیر " ۵۹.

پویایی و اثر مستمر (برکت) :

تحقیق باید به واسطه ی اخلاص ، همت و روشمندی به درجه ای از پویایی برسد که تا مدتهای طولانی مورد مطالعه و استناد قرار گیرد . امروزه یکی از مهمترین معیارهای رتبه بندی مقالات و آثار علمی ، تعداد و میزان ارجاع و استناد سایر آثار به اثر مورد قضاوت است.

گزارش روشمند :

گزارش تحقیق ، در حقیقت مفیدترین محصول محقق برای جامعه است . بنابراین تحقیقی مطلوب است که حاصل تلاشهای محقق را در بهترین و مناسب ترین قالب و صورت ارائه دهد . ممکن است محقق به نتایج و نظریات علمی مهمی دست یابد اما با گزارش غیر علمی آن به مخاطبین خود ، مورد بی توجهی و محو شدن از جامعه علمی قرار گیرد.

ویژگی های محقق موفق : محقق موفق است که نکات زیر را در عمل رعایت نماید :

۱. دوری از پیش داوری ، تحجر ، شخصیت زدگی و تعصب .
۲. پرهیز از اغراق ، خیال پردازی ، غرور و هرگونه صفت رذیله ی اخلاقی .
۳. انگیزه و نیت عالی ^{۶۰} .
۴. همت و تلاش خستگی ناپذیر ^{۶۱} .
۵. توسل و توکل ^{۶۲} .
۶. صبر ^{۶۳} ، صداقت ، شجاعت و تواضع .

^{۵۸} . روش شناسی ، ص ۸۵ ، به نقل از خوانساری ، جمال الدین ، شرح غرر و درر آمدی ، مقدمه و تصحیح و تعلیق میر جلال الدین حسینی ارموی (محدث) تهران ، نشر دانشگاه تهران ، ۱۳۶۶ ، ج ۱ ، ص ۱۴۴

^{۵۹} . روش شناسی ، ص ۸۶ ، به نقل از : ابن ابی الحدید ، شرح نهج البلاغه ، قم ، انتشارات مرعشی ، ۱۴۰۶ ، ق ۲ ، ص ۲۶۲

^{۶۰} . تقوا ، اخلاص ، درد دین ، تکلیف محوری و دغدغه ی علم نافع داشتن

^{۶۱} . شیخ کلینی رحمه الله در مدت بیست سال مجموعه ی حدیثی " الکافی " را تالیف نمود که

اهل تسنن چنین مجموعه ای را (صحاح سته) توسط ۶ عالمشان در طول یک قرن (۱۰۰ سال) پدید آورده بودند!

مجموعه الکافی = ۲۰ سال تلاش مخلصانه شیخ کلینی (۱ نفر) // مجموعه صحاح سته = ۱۰۰ سال تلاش علمای اهل تسنن (۶ نفر)

۷ = ۱۸ × ۲۰ این فرمول نشانگر تلاش مضاعف جناب کلینی است .

۷ = ۱۸ × ۲۰ ما نیز با مدد الهی می توانیم به چنین توفیقاتی دست یابیم . محاسبه کنید ، ایشان چند برابر گروه مقابل تلاش علمی نموده است ؟

^{۶۲} . توفیق تحقیق و هر فعلیتی در درجه ی اول باید از سوی خداوند عنایت شود . بنابراین باید تنها بر او اتکا نمود و به مقربان درگاهش توسل جست .

^{۶۳} . خواجه نصیر الدین طوسی ، حدود ۲۶ سال در قلعه های اسماعیلیه به سر میبرد . اما در این دوران لحظه ای از تلاش علمی باز ننشست و کتابهای متعددی از جمله : شرح

اشارات ابن سینا ، " تحریر اقلیدس " ، " اخلاق ناصری " ، " تولی و تبری " و چند کتاب دیگر تالیف نمود . وی در پایان کتاب " شرح اشارات " خود می نویسد : " بیشتر

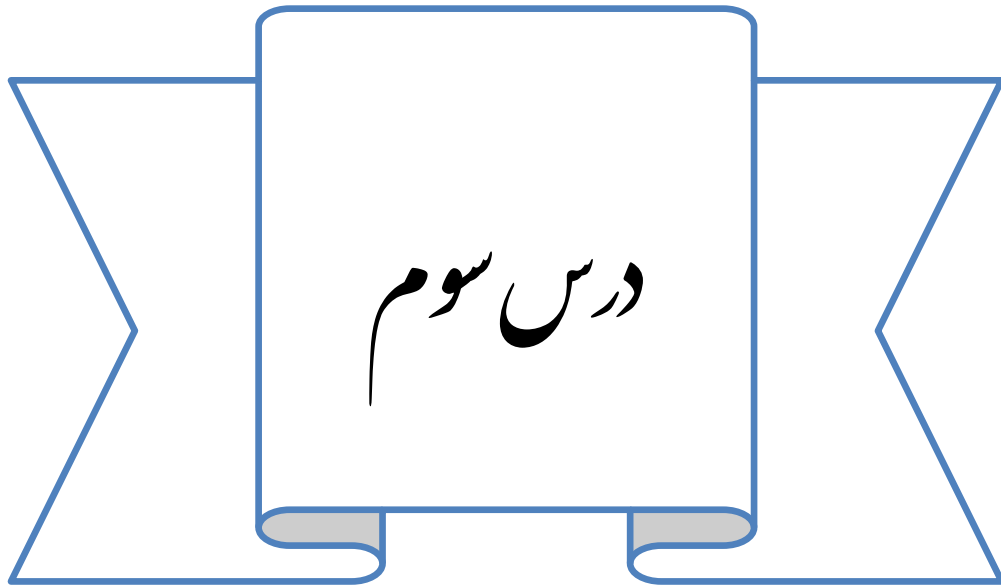
مطالب آن را در چنان وضع سختی نوشته ام که سخت تر از آن ممکن نیست و بیشتر آن را در روزگار پریشانی فکر نگاهشتم که هر جزئی از آن ، ظرفی برای غصه و عذاب

دردناک بود و پشیمانی و حسرت بزرگی همراه داشت . و زمانی بر من نگذشت که از چشمانم اشک نریزد و دلم پریشان نباشد و زمانی پیش نمی آمد که دردهایم افزون

نگردد و غمهایم دو چندان نشود... " (گلشن ابرار ، ص ۱۲۵ به نقل از شرح اشارات ، خواجه نصیر الدین طوسی ، ج ۲ ، ص ۱۴۶)

^{۶۴} جریانی برای جناب سید رضی اتفاق افتاده که برای ما عبرت انگیز است: (" از ابی مهلبی، وزیر بهاءالدوله نقل کرده اند که گفت: روزی به من خبر رسید که خداوند به سید رضی پسری عنایت کرده است. فرصت را غنیمت شمردم و خواستم به بهانه‌ی این مولود صله‌ای به سید رضی بدهم. به غلامان دستور دادم طبقی حاضر کردند و دو هزار دینار بر طبق گذاشتم و به رسم چشم روشنی و هدیه برایش فرستادم. سید قبول نکرد و پیغام داده بود که: لابد وزیر می‌دانند و اگر مطلع نیستند بدانند که من از کسی صله قبول نمی‌کنم. به امید اینکه اصرارم ثمر بخشد دوباره طبقی پر سیم و زر را فرستادم و گفتم: این هدیه‌ی ناچیز را قبول بفرمائید و به قابله‌ها بدهید. او آنها را دوباره پس فرستاد و جواب داد: قابله‌ها غریبه نیستند و رسم ما بر این نیست که بیگانگان به خانه‌ی ما رفت و آمد داشته باشند. آنها از بستگان خودمان می‌باشند و چیزی هم نمی‌پذیرند. برای بار سوم طبق را فرستادم و گفتم: حال که خود قبول نمی‌کنید بین طلبه‌هایی که پیش شما درس می‌خوانند تقسیم کنید. چون طبق را آوردند استاد در حضور طلبه‌ها فرمود: طلبه‌ها خودشان حاضرند! بعد رو کرد به شاگردان و گفت: هر کس به این پولها محتاج است بردارد. در این هنگام یکی از آنها برخاست دیناری (طلا) برداشت و قسمتی از را قیچی کرد و بقیه را سر جایش گذاشت. دیگر طلبه‌ها هم چیزی برداشتند. شریف رضی از آن طلبه پرسید: برای چه این مقدار برداشتی؟ وی گفت: شب گذشته هنگام مطالعه روغن چراغ تمام شد، خادم نبود که از انبار مدرسه روغن بدهد. از فلان بقال مقداری روغن چراغ نسبی کرده‌ام. حالا این قطعه طلا را برداشتم تا قرض خود را اداء کنم! سید رضی تا این سخن بشنید دستور داد به عدد طلاب کلید ساختند تا هر کس چیزی لازم داشت کلید انبار را همراه داشته باشد!) (گلشن، ص ۴۹ و ۵۰ به نقل از اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۲۱۷)

^{۶۵} هوشمندی در دو سطح iq (هوش درک و فهم و گیرائی ذهن) و eq (هوش هیجانی)، نقش مهمی در مراحل مختلف تحقیق دارد. محقق باید در پی ارتقاء هوشمندی خود از طریق تغیه صحیح (حلال و مقوی)، تمرین‌های تقویت ذهن و فکر، مطالعه منظم، تمرین تقوا، پرهیز از گناه و... باشد.

فصل چهارم : موانع تحقیق مطلوب
فصل پنجم : انواع تحقیق

فصل چهارم : موانع تحقیق مطلوب

در تحقق هر امری ، دو مسئله ضروریست : ۱- وجود مقتضی ۲- فقدان مانع
در فصل سوم ، به نوعی پیرامون وجود مقتضی و شرایط و ویژگی های تحقیق مطلوب پرداختیم . در این فصل نیز به دومین شرط تحقق محصول علمی پژوهشی می پردازیم که همان "فقدان مانع" است . به عبارت دیگر ، در صورتی می توان انتظار تحقق یک اثر علمی مفید را داشت که علاوه بر مطالب فصل گذشته ، آنچه در این فصل می آید نیز رعایت شود .

موانع تحقیق مطلوب به صورت کلی عبارتند از :

۱. بی اطلاعی از روش های نوین و کارآمد پژوهش و یا به کار نداشتن آنها در عین اطلاع .
 ۲. مواجهه تعصبی، توهمی یا احساسی با مسائل .
 ۳. پیش داوری.
 ۴. شخصیت زدگی .
 ۵. ناتوانی علمی .
 ۶. غرور، بخل و ... (رذائل روحی ...).
 ۷. فقدان منابع و امکانات لازم .
 ۸. انتخاب موضوعات کلی ، تکراری و غیر مفید.
- موارد فوق علاوه بر تاثیر منفی در تحقیق فردی ، در پروژه های گروهی نیز مانع شکل گیری یک اثر مفید علمی می شود و باید جهت پرهیز از آنها مجاهدت نمود . اما تحقیق گروهی موانع دیگری نیز دارد که می توان به مقالات و کتبی که در این زمینه نگاشته شده است رجوع نمود.

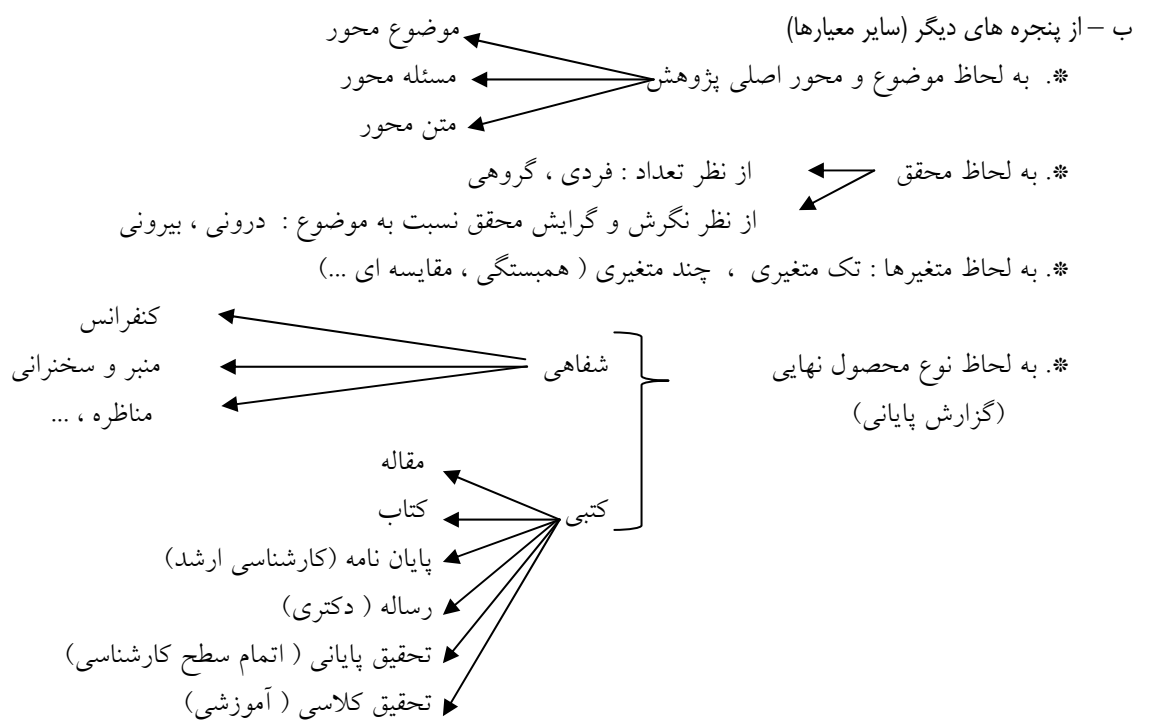
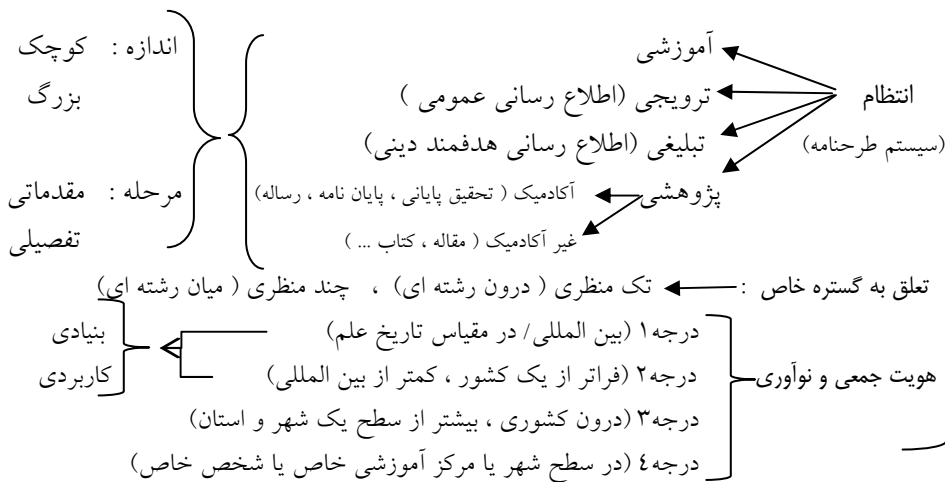
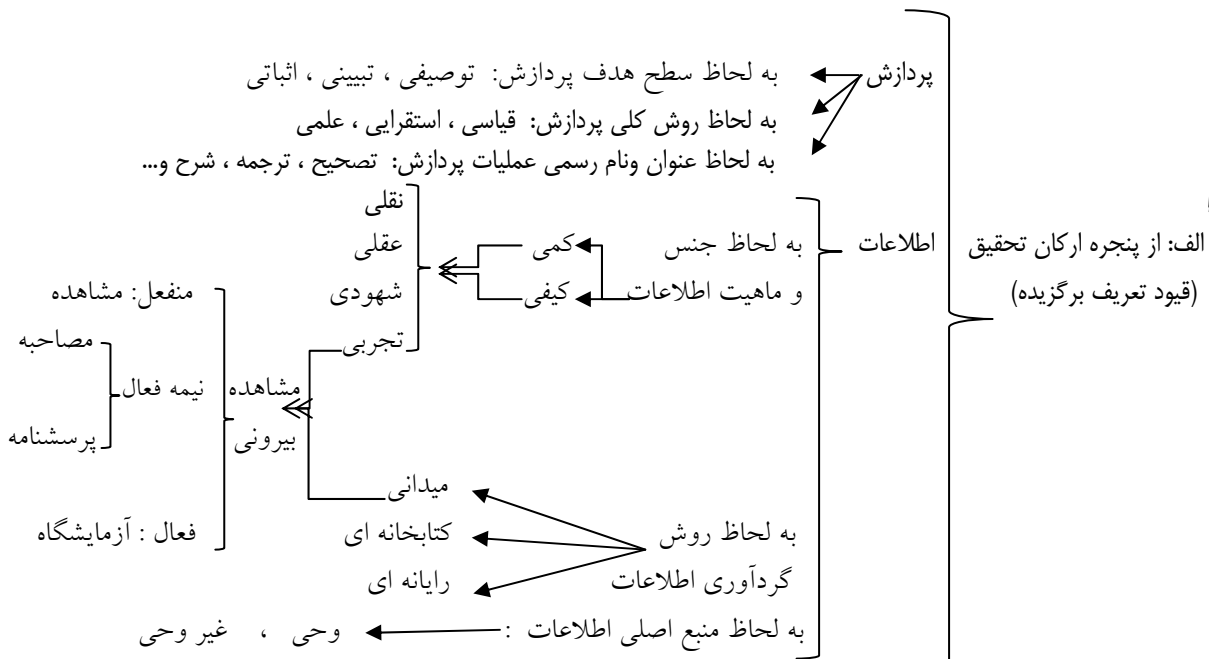
فصل پنجم : انواع تحقیق

نویسندگان کتب روش تحقیق ، نسبت به مبحث "انواع تحقیق" ، نظرات متفاوتی دارند. برخی ، انواع را جدای از روشها دانسته اند و عده ای نیز تنها به تعدادی از مدل های تحقیق اشاره نموده اند. به نظر می رسد ابتدا باید ملاک ها و شاخص های اصلی را مشخص نمود و سپس با توجه به هر کدام از آن معیارها، انواع و تقسیماتی را بدست آورد. در نهایت متناسب با هر نوع تحقیق ، روشهای کارآمد را به کار بست. البته در مقام عمل و به هنگام انجام پژوهش ، معمولا ترکیبی از انواع و روشها به کار گرفته می شود. اما قبل از طرح مبحث "انواع تحقیق" خوبست ابتدا به این سوال پاسخ دهیم که فایده ی دانستن این مطالب چیست ؟

از آنجا که بحث "انواع تحقیق" آخرین مطلب در بخش تکمیل نگرش محسوب می شود ، لازم است قبل از ورود به بخش های بعدی ، به آن پردازیم تا دانش پژوه با ذهن منسجم و طبقه بندی شده وارد آن مباحث شود و جایگاه مباحث بعدی بیشتر نزد او روشن شود. اگر بدون دانستن انواع تحقیق ، وارد مراحل تحقیق و گزارش آن شود ، ممکن است در طراحی ، مراحل تحقیق و روشهای تحقیق خود دچار خطا و اشتباه علمی شده و بدون آنکه خودش متوجه شود به اتلاف وقت و هزینه پرداخته و از تحقیق مطلوب دور بماند. بنابراین در این قسمت به طور مختصر ، مزایای دانستن و احاطه بر انواع تحقیق را مرور می نمائیم :

- انسجام ذهنی محقق نسبت به تحقیق - روشن شدن نوع تحقیقات افراد و دانستن چگونگی و ویژگی های تحقیقشان - روشن شدن لوازم ، ابزارها ، روشها و راه های مورد نیاز تحقیق - افزایش قابلیت ارزیابی و امتیاز دهی و سنجش میزان کارایی و وصول به اهداف مورد ادعا و ... - افزایش توان نقد و بررسی نتایج سایر تحقیقات با دانستن حیطه و روش و نوع تحقیقات آنها - روشن شدن طرح تحقیق متناسب با نوع تحقیق - روشن شدن چگونگی و ویژگیهای گزارش متناسب با نوع تحقیق و افزایش دقت برنامه ریزی و زمان بندی . و ...

نمودار کلی انواع تحقیق

توضیح هر یک از انواع مذکور :

*. پردازش :

انواع تحقیق به لحاظ پردازش ؛ تقسیمات و انواع مربوط به این ملاک ، در آخرین فصل از مطالب بخش دوم خواهد آمد . بنابراین از ذکر توضیح آنها در این بخش خودداری می کنیم .

*. اطلاعات :

انواع از لحاظ جنس و ماهیت اطلاعات:

تقسیم اول : کمی - کیفی

کمی : اطلاعات رقمی ، عددی و قابل اندازه گیری . مثال :

بررسی و مقایسه سن ازدواج از اول انقلاب تا کنون (سال ۹۱)

بررسی وضعیت سن ، تحصیلات و تعداد تماس گیرندگان با مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی

بررسی تعداد اشاره مستقیم و غیر مستقیم قرآن به مسأله رزق .

کیفی : اطلاعات غیر عددی که شامل حالات و مشخصات کیفی ظاهری و باطنی موجودات یا پدیده ها می شود.^{۶۶}

در این نوع اطلاعات ، واژه هائی به کار می رود که گویای کیفیت اند نه کمیت . همچون : (در رفتار و اخلاق

انسان) نرمخو ، خشن ، خوش اخلاق ، صبور ، وفادار ، عجول ، زود رنج ، خوش قول ، شجاع و مثال :

بررسی وضعیت روحی و انگیزشی طلاب سفیران هدایت قم در سال تحصیلی ۹۱ - ۹۲

بررسی وضعیت اخلاق شاگردان ممتاز امام صادق (ع) در مواجهه با امام

(از طریق دقت در الفاظ به کار رفته در روایات نقل شده از آن ها)

تقسیم دوم : نقلی : اطلاعاتی که از طریق نوشتار یا گفت و شنود به دیگران منتقل می شود ، اعم از آیات ، روایات

، تاریخ اخبار ، نقل قول و...

عقلی : اطلاعاتی که ماهیت فکری و ذهنی داشته و در آن ها محقق عمدتاً با براهین و استدلال های

عقلی سر و کار دارند . همچون : مسائل منطق ، فلسفه ، کلام ، اصول فقه و

شهودی : اطلاعاتی که کسب آنها از طریق حواس پنجگانه معمولی نبوده و با کشف و شهود حاصل می

شود . درک انسان از این اطلاعات به صورت درونی بوده و در خواب ، مکاشفه و امثال این حالات خاص به دست

می آید .

به عنوان مثال ، اطلاعاتی که یک انسان هنگام احتضار و مرگ کسب می کند در صورتی که به دنیا برگردد و بتواند

آنها به زبان یا قلم بیاورد ، از نوع شهودی محسوب می شود . مشاهدات و مکاشفات علمای عرفان نیز از این قبیل

است . این اطلاعات در صورت موافقت با آیات و روایات قابل پذیرش اند .

تجربی : توضیحات مربوط به این نوع اطلاعات در فصل دوم از بخش دوم و در ادامه مبحث گردآوری

اطلاعات ، قسمت روش میدانی خواهد آمد .

۶۶. تحقیق کیفی عبارت است از مجموعه فعالیت هائی (هم چون مشاهده ، مصاحبه ، شرکت گسترده در فعالیت های پژوهشی و...) که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می دهند . بدین ترتیب ، از اطلاعات جمع آوری شده توصیف های تحلیلی ، ادراکی و طبقه بندی شده ، حاصل می شود . در روش مورد بحث دسترسی به اطلاعات یعنی زندگی کردن با مردم مورد پژوهش ، یادگیری فرهنگ آن... تلاش برای درک احساس ، انگیزش و هیجان آن ها . برخی محققان کیفی ، روش کمی علمی را (در مطالعات اجتماعی و علوم انسانی مردود می شمارند . زیرا معتقدند که پیروی از علوم فیزیکی اشتباه شده است و رفتار آدمی با موضوع های مورد بحث پژوهشگران علوم فیزیک متفاوت است (دلاور - علی - مبانی نظری و علمی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، ص ۲۵۹).

مثال: بررسی رابطه میان اخلاق کار و کارکنان با کیفیت خدمات دولتی در سازمان های دولتی شهر کرمان^{۶۷}

انواع به لحاظ منبع اصلی اطلاعات :

الف (علوم بشری (غیر وحیانی) : انسان با ابزارهای فراوانی که خدا به او عنایت نموده، توانائی درک و مشاهده بسیاری از امور عادی را داراست. در کنار حواس ظاهری که علم تجربی برای وی می آورد، عقل نیز به وی اعطا شده تا بسیاری از امور غیر ملموس، تصویری و پیچیده را با آن بفهمد و بداند بسیاری از اطلاعات علوم تجربی، انسانی، فنی و مهندسی و دیگر علوم رایج امروزی (گرچه منشأ وحیانی دارند، اما) به کمک همین ابزارهای خدادادی گسترش یافتند و امروزه غیر وحیانی به حساب می آیند.

ب - وحیانی(الهی) : از آنجا که درک بسیاری از حقایق این هستی و قوانین آن، از عهده ابزار مذکور (عقل، تجربه و ...) خارج است. آدمی برای کمال معرفتی و رفتاری نیازمند منبع اطمینان بخش دیگری است تا ارتباط وی را با کل هستی روشن و مشخص نماید. این منبع سرشار، وحی است. تفاوت جهان بینی اسلامی با سایر مکاتب و ایدئولوژی ها، از حیث منبع اطلاعاتی در این است که در اسلام، علاوه بر تأکید بسیار بر استفاده از ابزار عقل و تجربه و مشاهده حسی^{۶۸} راه میان بر و مطمئن تر دیگری نیز معرفی می نماید و آن سؤال از عالمان وحی است^{۶۹}.

انواع به لحاظ روش گردآوری اطلاعات: کتابخانه ای، رایانه ای و میدانی. به تحقیقات مربوط به این انواع در دومین فصل از بخش دوم خواهیم پرداخت.

*. انتظام :

انواع تحقیق بر اساس انتظام در واقع انواع طرح تحقیق است که متناسب با هر پژوهش تدوین می شود. با توجه به گستردگی و اهمیت این مبحث، در بخش اول از فصل دوم به آن خواهیم پرداخت.

*. تعلق به گستره خاص :

الف - تک منظری (درون رشته ای) : تحقیقی که کل مباحث آن، در حیطه رشته خاصی از علوم است، مثال:

+ مقایسه آراء فلسفی علامه طباطبائی و ملاصدرا در زمینه وحدت وجود

+ علل گرایش افراد به گروه از منظر جامعه شناسی .

ب - چند منظری (بین رشته ای) : تحقیقی است که مسائل، اطلاعات و پردازش آن، فراتر از یک علم و

متعلق به علوم مختلف اند و محقق برای انجام پژوهش، نیازمند مهارت و آشنائی با چند علم است. مثال :

+ مفهوم زهد از منظر آیات و روایات با نگاه روان شناسانه .

+ تحلیل تفسیری ولایت در قرآن از حیث جامعه شناسی .

+ جایگاه ارتباط غیر کلامی در تبلیغ چهره به چهره^{۷۰}

۶۷. نشریه پژوهشگران فرهنگ، ش ۲۴، تابستان ۸۸، ص ۳۷

۶۸. آیاتی همانند: افلا یبظرون الی الابل کیف خلقت (غاشیه ۱۷) * سنریمه آیاتنا فی الآفاق و انفسهم (فصلت ۵۳) * قل سیروا فی الارض فانظروا... (نحل / ۶۹)،

عنکبوت/ ۲۰، روم/ ۴۲) و ...

۶۹. وما ارسلنا من قبلک الا رجلاً نوحی الیهم فاستلوا اهل الذکر ان کتم لاتعلمون (نحل/ ۴۳)

۷۰. سبحانی یامچی - محمد. پیام حوزه ۳۹ و ۴۰

. هویت جمعی و نوآوری :

درجه (۱) : تحقیقاتی که میزان هویت جمعی و نوآوری آنها در مقیاس تاریخ علم و سطح بین المللی است.
درجه (۲) : تحقیقاتی که میزان گستره هویت جمعی و نوآوری آن بیشتر از یک کشور و کمتر از بین المللی است.
درجه (۳) : در این سطح ، گستره هویت جمعی و نوآوری در حد درون یک کشور یا بخش خاصی از کشور همچون استان یا شهر می باشد.
درجه (۴) : در این سطح ، هویت جمعی و نوآوری در حد یک مرکز آموزشی یا موسسه خاص و یا حتی در مقیاس اطلاعات و علم یک فرد می باشد و معمولاً در این نوع تحقیقات ، هدف اصلی ، افزایش علم و آگاهی آن فرد یا افراد آن مجموعه علمی خاص می باشد، نه توسعه علم در حد کشور یا فراتر از آن. تحقیقات رایج در مراکز آموزشی (تا سطح کاشناسی) معمولاً از این نوع اند.
علاوه بر تقسیم فوق ، پژوهشهای درجه ۱ و ۲ با توجه به نوآوری بیشتر ، خود به دو نوع بنیادی و کاربردی تقسیم می شوند :

الف) بنیادی : تحقیقی است که با هدف افزایش حیطه دانش و آگاهی و بدون در نظر گرفتن کاربرد و ارزش علمی آن صورت می پذیرد . کار محقق در این نوع پژوهش ، آزمون فرضیه و یافتن کلیت است و تحقیق تا آنجا ادامه پیدا می کند که محقق با توجه به اطلاعات گردآوری شده ، کلیت و عمومیت نظریه یا فرضیه ای را قبول یا رد کند^{۷۲} .

زمان پروژه های پژوهشی بنیادی بسیار طولانی تر از تحقیقات کاربردی است و معمولاً توسط مراکز علمی بزرگ مدیریت شده و با پشتوانه مالی این مؤسسات صورت می پذیرد .

مثال : بررسی نظریه وحدت وجود در فلسفه از حیث مفهوم

مفهوم آزادی از منظر آیات و روایات

ب) کاربردی : تحقیقی است که با هدف اطلاعات سودمند در زمینه برنامه ریزی ، طرح و توسعه شیوه های عملی تأمین رفاه و ...) پاسخ به نیازهای مردم و حل مشکلات زندگی افراد جامعه ، انجام می پذیرد .

در این پژوهش ها توجه به کاربرد ، فایده و تأثیرگذاری محصول تحقیق (در حیطه مورد نظر) از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است . در نتیجه معمولاً محدوده زمانی پروژه های کاربردی ، بسیار کوتاه تر از تحقیقات بنیادی است و

سریع تر و عملیاتی تر انجام می پذیرد (همان)

مثال : میزان تأثیر گوش دادن به تلاوت قرآن بر سلامت و تنظیم ضربان قلب و فشار خون .

راه کارهای عملی قرآن و احادیث نورانی معصومین علیهم السلام برای پیشگیری و درمان انحرافات جنسی.

*. محور اصلی پژوهش :

انواع تحقیق به لحاظ محور اصلی پژوهش عبارتند از : موضوع محور ، مسئله محور و متن محور. هر یک را به اختصار توضیح می دهیم:

موضوع محور :

^{۷۱} ثابتي - زهرا ، منتخب مقالات کنگره ملی حضرت زینب سلام الله عليها . صفحه ۱۴۶

^{۷۲} دلاور - علی - مبانی نظری و علمی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، ص ۴۹

تحقیقی است که بر محور موضوعی نسبتاً کلی می چرخد و محقق می تواند هر گونه اطلاعاتی را که به نوعی به موضوع ربط دارد، گردآوری نماید. در این نوع تحقیقات، با توجه به حجم بسیار زیاد اطلاعات، معمولاً کمتر به پردازش اطلاعات می پردازند و به دسته بندی و چینش اطلاعات اکتفا می نمایند.

تحقیقات موضوع محور، بیشتر در تحقیقات کلاسی و آموزشی، ترویجی و تبلیغی رایج است. اما در مراکز پژوهشی - علمی جایگاه و اعتباری به لحاظ پژوهشی ندارد چرا که نوآوری در آن وجود ندارد و یا در صورت وجود، بسیار ناچیز است و لزوماً به کشف مجهول نمی انجامد.

مثال: کار و تلاش در اسلام، ازدواج و طلاق، تربیت، انسان و طبیعت و

(۱) مسئله محور:

پژوهشی است که بر محور مسئله ای خاص می چرخد و محقق در صدد یافتن پاسخ یک یا چند مسئله علمی خاص است که تا کنون بدان ها پاسخی داده نشده و یا پاسخ های موجود دارای ضعف است (ضعف هائی همچون: قانع کننده نبودن، خلل در مبانی، بروز نقص در عمل، ظهور نظریاتی متضاد با این پاسخ ها و) و محقق می خواهد این بار به دوش بگیرد. این نوع تحقیقات در صورت رعایت قواعد علمی، در اکثر موارد به نوآوری می انجامد. البته لازمه این نوع پژوهش، مسبوقیت به اطلاعات زمینه ای است.

مثال: راه کارهای وحدت جهان اسلام از دیدگاه امام خمینی (ره) و سید جمال الدین اسد آبادی.^{۷۳}

شخصیت حضرت زهرا (س) در قرآن از منظر منابع اهل سنت.^{۷۴}

سیره تبلیغی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم در توحید و معاد.^{۷۵}

بررسی روایات رؤیت هلال و دلالت آنها بر رؤیت با ابزار نوین.^{۷۶}

(۲) متن محور:

تحقیقی است که در آن، اصل فعالیت محقق بر روی متن خاصی جهت بررسی سند، دلالت و تجزیه و تحلیل آن متن می باشد.

پژوهش هائی همچون تصحیح، ترجمه، شرح، تفسیر و متن محور محسوب می شوند.

مثال:

• تصحیح نسخه های موجود از کتاب

• ترجمه صحیفه سجاده امام سجاد علیه السلام

• شرح حدیث معراج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

• تفسیر بلاغی (عرفانی، فلسفی، روایی و

*. محقق:

انواع تحقیق به لحاظ محقق، خود از دو جنبه قابل بررسی است. اول از جنبه تعداد و دوم از لحاظ نگرش محقق به موضوع. هر یک از این انواع را به اختصار توضیح می دهیم:

الف) از حیث تعداد محقق:

(۱) فردی: تحقیقی است که تمام فعالیت های علمی تحقیق را یک نفر به تنهایی انجام می دهد.

^{۷۳}. احد سعادت، نشریه طلوع، ش ۲۵، ص ۱۵۵.

^{۷۴}. محمد یعقوب بشوی، طلوع، ش ۲۱، بهار ۸۶، ص ۱۱۵.

^{۷۵}. دکتر ناصر رفیعی محمدی، طلوع، ش ۲۰، زمستان ۸۵، ص ۳۱.

^{۷۶}. ابراهیمی، نشریه علوم حدیث، ش ۴۵ و ۴۶، پائیز و زمستان ۸۶، ص ۱۲۵.

۲) گروهی: تحقیقی است که با تقسیم کار بین افراد یک گروه معین، هر بخش از فعالیت های علمی مربوط به پژوهش توسط یک عضو از گروه انجام می شود و با مدیریت متمرکز، به تولید محصول علمی می انجامد. تحقیقاتی که دامنه وسیعی دارند، باید به صورت گروهی انجام شوند تا علاوه بر سرعت و دقت بیشتر، از اعتبار و عمق افزون تری برخوردار شوند.

ب) از حیث نگرش و گرایش محقق نسبت به موضوع:

۱) درونی (متمایل):

محقق از ابتداء دارای نظر و رأی کلی مشخص نسبت به موضوع، بوده و در صدد اثبات نظر خود بر می آید. این نوع گرایش، در علوم پایه، علوم انسانی و مسائل اعتقادی شایع تر است. ۲) بیرونی (بی طرف):

محقق بدون اتخاذ نظر قبلی (پیش داوری) و به دور از هر گونه تعلق و جهت گیری نسبت به موضوع، تنها به دنبال کشف حقیقت بوده و چگونگی نتیجه برای او اهمیت خاصی ندارد. البته می توان در عین اعتقاد به نظریه ای، با انصاف و اعتدال و روشمندی در تحقیق، پژوهشی بی طرف و علمی ارائه داد این مهم، نیازمند تمرین و مراقبت است.

*. متغیر های تحقیق :

انواع تحقیق به لحاظ تعداد متغیرهای اصلی مطرح در پژوهش:

الف) تک متغیری.

ب) چند متغیری. ۱) همبستگی

۲) مقایسه ای

الف) تک متغیری: تحقیقی است که تنها یک متغیر اصلی در آن مطرح بوده و تمام گردآوری اطلاعات و پردازش پیرامون همان انجام می پذیرد. مثال: موارد غیبت مجاز در اسلام. رستگاری حقیقی از منظر آیات و روایات.

ب) دو یا چند متغیری:

چند متغیری، تحقیقی است که پیرامون دو یا چند متغیر معین و کمیت و کیفیت رابطه آنها انجام می گیرد و نتیجه مورد جستجو در واقع کشف رابطه میان این متغیرهاست. از مهمترین تحقیقات چند متغیری می توان به پژوهش های مقایسه ای و تعیین همبستگی اشاره کرد.

مقایسه ای^{۷۷}

پژوهشی است که در آن دو یا چند متغیر، شیء یا پدیده با یکدیگر مقایسه می شوند. در این تحقیقات به تناسب موضوع، محقق با معیار و ملاکی مشخص جهت مقایسه متغیرها و موضوعات مورد نظر، تلاش می کند. مثال:

*مقایسه ارزش و اهمیت « وفای به عهد » با ارزش و اهمیت « انفاق » در معارف اسلامی (آیات و روایات) به لحاظ تأثیر

*نقش « معرفت به سیره عملی اهل بیت علیهم السلام » در انجام « امر به معروف » در مقایسه با « محبت به اهل بیت (ع) »

*بررسی شباهت ها و تفاوت های موجود بین « تلاش اقتصادی حلال » و « جهاد نظامی در راه خدا »

^{۷۷} نوع دیگری از تحقیق با عنوان " علی-مقایسه ای " وجود دارد که با مورد مذکور متفاوت می باشد. جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، دکتر علی دلاور، ص ۳۹۳.

*وجه تمایز «کفالت دینی و معنوی» با «کفالت مالی یتیمان» با دقت در روایت " ... کفضل الشمس علی السهی^{۷۸} " همان طور که در مثال آخر مشهود است، می توان موضوع تحقیقات مقایسه ای را از میان آیات و روایاتی که یک یا چند متغیر را با یکدیگر مقایسه نموده اند، انتخاب نمود و با تحقیق به عمق کلام وحی بیشتر پی برد. همبستگی: ^{۷۹}

تحقیقات همبستگی، شامل کلیه تحقیقاتی است که در آنها سعی می شود رابطه بین متغیرهای مختلف با استفاده از ضریب همبستگی، کشف و تعیین شود. هدف روش تحقیق همبستگی، مطالعه حدود تغییرات یک یا چند متغیر با حدود تغییرات یک یا چند متغیر دیگر است.

ضریب همبستگی، یک ابزار آماری است که به بیان رابطه بین دو یا چند متغیر به صورت ریاضی می پردازد. در صورتی که رابطه متغیرها کامل و مثبت باشد. (افزایش یک متغیر درست برابر افزایش متغیر دیگر باشد) همبستگی همسو (مثبت) بوده و ضریب همبستگی برابر یک خواهد بود و چنانچه همبستگی بین متغیرها کامل و منفی باشد (افزایش یک متغیر درست برابر کاهش متغیر دیگر باشد یا بالعکس) همبستگی ناهمسو (منفی) بوده و ضریب همبستگی ۱- خواهد بود. اگر هیچ رابطه ای بین متغیرها وجود نداشته باشد، ضریب همبستگی صفر شده و به عدم همبستگی رأی می دهیم. ممکن است در برخی پژوهش ها، مقداری از رابطه، همسو و مقداری دیگر از رابطه بین متغیرها ناهمسو باشد. در این صورت، همبستگی متناوب محسوب می شود.

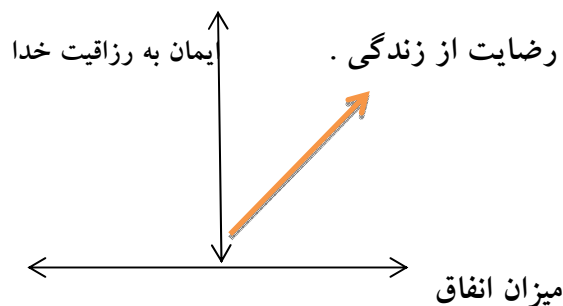
روش همبستگی، برای دو هدف عمده به کار می رود: (۱) کشف همبستگی بین متغیرها. (۲) پیش بینی یک متغیر از روی یک یا چند متغیر دیگر.

برای روشن شدن تقسیمات مذکور به چند مثال و نمودار می پردازیم:
همبستگی همسو (مثبت):

*. بررسی رابطه میزان ایمان به رزاقیت خدا با میزان انفاق در جامعه، از منظر آیات و روایات (کتابخانه ای) در شهر قم (میدانی).

*. بررسی رابطه خواندن سوره های قرآن و ادعیه خاص هنگام وضوء با حضور قلب در نماز از منظر آیات و روایات (کتابخانه ای)، یا در بررسی جامعه و نمونه (میدانی)

*. بررسی رابطه میزان تکلیف محوری و وظیفه مداری با میزان رضایت از زندگی.

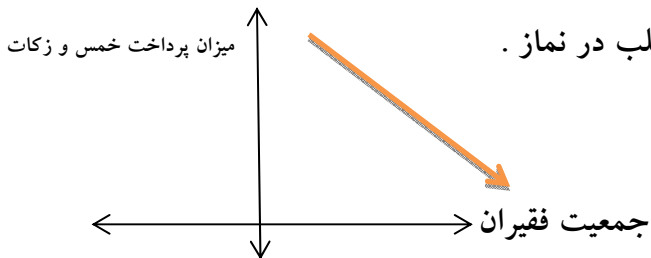

^{۷۸} الحیاه؛ ترجمه احمد آرام، ج ۲، ص ۵۰۰.

^{۷۹} تحقیقات همبستگی بسیار پیچیده تر از آنچه در این نوشتار مطرح گردیده، می باشد. وجهت انجام این تحقیقات باید به روش های آماری، ریاضی و بسیاری مسائل دیگر آشنا بود. آنچه در این نوشتار مطرح می گردد، نیم نگاهی به این روش و قابلیت آن در به کار گیری روش همبستگی در موضوعات دینی است. در نگاهی وسیع تر می توان ترکیبی از تحقیق کتابخانه ای و میدانی را در جهت پژوهش همبستگی به کار بست و نتایج جالب توجهی به دست آورد. جهت آشنائی بیشتر با تحقیقات همبستگی در پژوهش های میدانی علوم اجتماعی می توان به ص ۱۹۹ تا ۲۳۳ کتاب « مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، نوشته دکتر علی دلاور، مراجعه نمود.

همبستگی نا همسو (منفی):

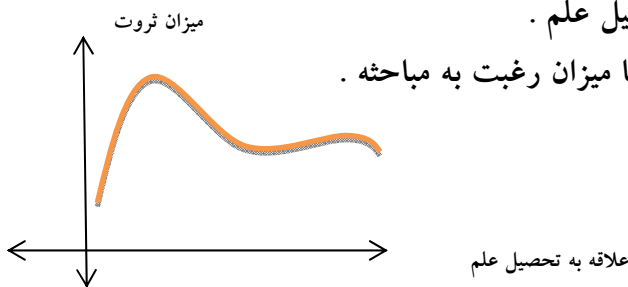
* بررسی رابطه میزان پرداخت خمس و زکات در جامعه مسلمین با میزان جمعیت فقیران از منظر آیات و روایات (کتابخانه ای) / یا / در جامعه آماری نمونه (میدانی).

* بررسی رابطه میزان نگاه به نامحرم با میزان حضور قلب در نماز.

همبستگی متناوب:

* بررسی رابطه میزان ثروت و علاقه به تحصیل علم.

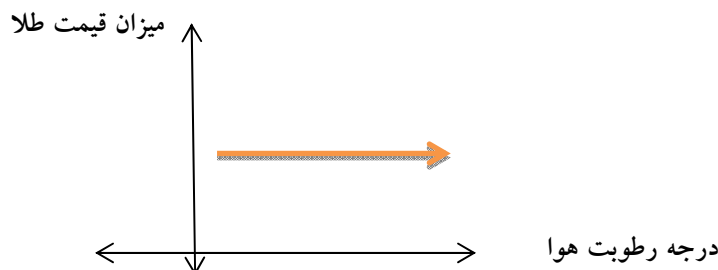

* بررسی رابطه سطح تحصیلات طلاب با میزان رغبت به مباحثه.

عدم همبستگی:

* رابطه ی اعتماد به نفس با آلودگی هوا در شهر تهران

* بررسی رابطه ی درجه رطوبت هوا با میزان قیمت طلا

* محصول و گزارش پایانی:

کسانی که نمی توانند بنویسند، اغلب کسانی اند که حقیقت شفافی را در اختیار ندارند. نوشتن، نیاز به تمرکز و نظم منطقی دارد. در صحبت کردن می توان از القاء ها، اشاره ها و حرکات اعضای بدن استفاده کرد و تا حدودی با مخاطب به تفاهم رسید، اما در کتابت فقط با استفاده از جملات باید ذهن مخاطب را قدم به قدم به سوی یک هدف مشخص حرکت داد و این کار جز به وسیله ی ارائه ی منضبط اطلاعات قابل قبول حاصل نمی شود.

فلسفه ی نوشتن و تدوین اطلاعات، در درجه ی اول ایجاد نظم ذهنی و شفاف سازی اطلاعات و کشف نقاط ابهام است و در مرتبه ی بعد برای ثبت و نگهداری اطلاعات به جهت استفاده های بعدی است. در نهایت نیز برای انتقال اطلاعات به دیگران کاربرد دارد. حضرت امام صادق علیه السلام در دستورالعملی فرموده اند: **" اکتبوا فانکم لا تحفظون حتی تکتبوا "**؛ مطالب را بنویسید، چرا که بدون نوشتن نمی توانید آن را نگهداری کنید^۸. تحقیق به لحاظ نوع گزارش نیز به اقسامی تقسیم می شود که در این قسمت بدان خواهیم پرداخت:

^۸. راهنمای تحقیق، ص ۱۵۸ و ۱۵۹

الف) شفاهی: گاهی محصول پژوهش به صورت گفتار و در قالب سخن و گفتار به دیگران ارائه می شود. ارائه شفاهی خود از اقسامی تشکیل شده است که هر یک نیازمند علم و مهارت خاص به خودند.

از جمله قالب های ارائه شفاهی محصول تحقیق عبارتند از:

۱) کنفرانس (۲) منبر و خطابه (سخنرانی) (۳) مناظره (۴) مشاوره (۵) مصاحبه خبری ...

ب) کتبی (مکتوب و نوشتاری): معمولاً نتیجه نهائی تحقیق را در یکی از قالب های مکتوب می نویسند تا علاوه بر محفوظ ماندن از هرگونه آسیب و هم چنین ماندگاری بیشتر اثر، راحت تر در اختیار افراد مختلف در زمان ها و مکان های گوناگون قرار گیرد.

گزارش مکتوب تحقیق نیز انواع مختلفی دارد که پس از ذکر عناوین پرکاربرد، به سه مورد آن خواهیم پرداخت:

۱) مقاله (۲) کتاب (۳) پایان نامه (۴) رساله دکتری

۵) تحقیق پایانی (سطح ۲، کارشناسی) (۶) گزارش تحقیق کلاسی (آموزشی) ...

۱ - مقاله

مقالات علمی را می توان به دو دسته کلی تقسیم نمود:

۱) پژوهشی

۲) ترویجی (اطلاع رسانی)

مقالات پژوهشی، حاصل تحقیقات دقیقی هستند که به طور مسئله محورانه به حل مسائل و ارائه تولیدات علمی جدید می پردازند.

مقالات ترویجی (اعم از گردآوری، مروری، دایره المعارفی، تحلیلی، تبلیغی و ...) بر پایه جا به جایی، تلفیق و ترکیب علم و دانش موجود تهیه می شوند و به تولید علم دست اولی کمک چندانی نمی کنند. البته با توجه به هویت اطلاع رسانی و ترویجی این نوع مقالات، به نوبه خود در گسترش علم در عموم جامعه نقش بسزائی دارند. ساختار عمومی مقاله از ۸ بخش تشکیل شده است که عبارتند از: عنوان، چکیده، کلید واژه، طرح مسئله، بدنه اصلی مقاله، نتیجه، تشکر، منابع^{۸۱}.

عنوان: ظریف ترین امر در مقاله، انتخاب عنوان است. در انتخاب عنوان چند نکته قابل توجه است:

۱) در مقالات ترویجی، عنوان متناسب با موضوع و در مقالات پژوهشی، عنوان ناظر به مسائل انتخاب می شود.

۲) عنوان باید نسبت به نتیجه و پاسخ نهائی تحقیق، بی طرف بوده و تنها به طرح مسئله یا موضوع اشاره داشته باشد.

۳) عنوان باید روشن و گویا باشد. در شرایط مساوی، عناوین کوتاه بهترند. از اخذ عنوان تکراری باید پرهیز نمود.

۴) عنوان باید به دور از تعابیر احساسی و عاطفی باشد.

چکیده: چکیده در اصطلاح دانش اطلاع رسانی، به خلاصه ای از یک نوشته اطلاق می شود که شامل فشرده قسمت های ویژه یا فهرستی از محتوای آن نوشته باشد. چکیده نویسی با دو هدف عمده دنبال می شود:

الف) کمک به خواننده تا ضرورت یا عدم ضرورت مطالعه تمام مقاله را دریابد و از همه مباحث، اعم از مسئله، نظریه های مختلف، ادله و روش و نتایج تحقیق تصویری کلی و اجمالی به دست آورد. چکیده مقاله باید به زبان فصیح و توأم با صداقت، همه مقاله را نشان دهد.

ب) کمک به جستجو گران الکترونیکی جهت دستیابی به مقالات در سایت های علمی.

در نوشتن چکیده باید از ذکر مثال، توضیح مفهومی و ذکر منابع خودداری نمود و پس از اتمام مطالب مقاله باید آن را نگاشت.

کلید واژه یا واژگان کلیدی:

کلید واژه، در واقع جانشین نمایه و فهرست موضوعی مقاله است. تعداد آن در حدود ۴ تا ۸ مورد بوده و نشانگر مهمترین مباحث و موضوعات مقاله است.

طرح مسئله: مقدمه مقاله را به طرح دقیق مسئله اختصاص می دهند. صورت بندی یک مسئله می تواند کل راه حل آن را بر ما آشکار سازد. در طرح مسئله ابتدا باید به تعریف مسئله پرداخت، آنگاه با ابزارهای منطقی، آن را دقیقاً صورت بندی نموده و شاکله آن را تدوین کرد. هم چنین می توان بحث از ضرورت طرح این مسئله، پیشینه تحقیق، پیش فرض ها و روش حل مسئله را در این قسمت آورد.

بدنه اصلی مقاله:

بدنه اصلی مقاله، گزارشی کامل از پژوهش است. اشاره به نظریات رقیب در حل مسئله، نقد مستند و مستدل آنها، بیان نظریه ی مختار و دفاع از آن عمده ترین مباحث مقاله است. از هرگونه بحث مفصل در تحلیل پیش فرض ها، مبانی و مباحث مقدماتی و ذکر مطالب یا اطلاعاتی که با موضوع و مسئله بی ارتباط است، باید پرهیز نمود. در نقل قول ها رعایت امانت داری، اختصار و ارجاع به اسناد اولیه الزامی است.

به نظر میرسد ارجاع در متن به دلیل افزایش در تمرکز و کاهش در زمان، حقوق خواننده را بیشتر از سایر روش های ارجاع رعایت میکند و لذا اخلاقی تر است. اما ارجاع سند به پی نوشت و پاورقی رایج تر است. بدنه اصلی مقاله، غالباً در سه ترازو سنجیده می شود:

۱) اعتبار منابع (۲) کفایت ادله (۳) صحت نتایج.

می توان یادداشت هائی را که متضمن مباحث فرعی است در پاورقی آورد. برخی از مجلات پژوهشی جایگاه مستقلی از ساختار مقاله را پس از بدنه اصلی، به پاورقی اختصاص می دهند.

نتیجه:

حاصل پژوهش، بدون بیان ادله و شواهد، در پایان مقاله بیان می شود. نتیجه برخلاف چکیده، متضمن تعریف و بیان مسئله، ذکر ادله و اسناد و دیدگاه های رقیب نیست. نتیجه مقاله صرفاً نشان می دهد که مطالعه نظام مند چه محصول و نوآوری ای دارد.

تشکر:

چنانچه مطالعات شما به وسیله اشخاص یا سازمان هائی حمایت یا هدایت شده است، تشکر از آنها را در این بخش می آورید. البته تمام فعالیت ها و توفیقات ما مرهون لطف الهی و عنایت حضرات معصومین علیهم السلام بوده و باید در باطن و ظاهر، شکر گزار آنها باشیم. البته تشکر از خداوند تعالی و معصومین علیهم السلام در این بخش مرسوم نیست، اما به نظر می رسد شایسته ترین تشکر، قدردانی از خداوند متعال و محبوب ترین بندگان او یعنی ۱۴ معصوم است و می تواند به برکت نوشته بیافزاید.

منابع:

مشخصات کتاب شناختی منابع تحقیق باید در پایان مقاله بیان شود. شیوه های مختلفی در این امر وجود دارد. انتخاب شیوه بستگی به روش ارجاع نویسی در بدنه اصلی مقاله دارد. آنچه در این مشخصات نباید فراموش شود، عبارت است از:

«نام مشهور نویسنده و مشخصات اسمی کامل وی، عنوان دقیق و کامل منبع (کتاب)، نام مصحح، مترجم، و ویراستار، محل نشر، ناشر، تاریخ نشر و...»

۲- تحقیق پایانی (سطح ۲، کارشناسی)

تحقیق پایانی عبارت است از پژوهشی علمی در موضوعات مربوط به سطح ۲ رشته تخصصی تبلیغ که به روش کاربردی یا بنیادی زیر نظر شورای پژوهش انجام می گیرد و به عنوان ۲ واحد عملی محسوب می گردد.

اهداف:

الف: توانمند سازی دانش پژوه در بکارگیری روش های علمی تحقیق و بهره برداری از منابع معتبر.

ب: ایجاد زمینه های ابتکار و خلاقیت علمی و پژوهشی.

شرایط و کیفیت ثبت نام

* متعلمین سفیران هدایت پس از گذراندن ۱۴۰ واحد درسی و متعلمین تربیت راهنما پس از گذراندن ۵۰ واحد درسی موظف هستند برای تحقیق پایانی اقدام نمایند.

* زمان ثبت نام برای انتخاب موضوع

در نیمسال اول از اول تا پانزدهم مهر ماه و در نیمسال دوم از اول تا پانزدهم اسفند ماه می باشد.

* در انتخاب موضوع، توجه به نیازهای موجود، تبلیغی و کاربردی بودن موضوع و تکراری نبودن موضوع ضروری می باشد.

* در تدوین تحقیق پایانی ارائه راهکارها و روشهای جدید و ابتکاری پیرامون موضوع که نشان دهنده خلاقیت علمی و پژوهشی باشد، لازم و ضروری است.

مراحلی که باید برای تحقیق پایانی طی شود:

۱- ثبت نام: فرم پیشنهاد موضوع (فرم شماره ۱) را از معاونت پژوهش دریافت نموده و پس از تکمیل در زمان

معین شده، به همراه یک قطعه عکس پرسنلی معمم تحویل دهید. (حتماً سه موضوع پیشنهادی را بنویسید)

۲- پیگیری نظر شورا: موضوعات پیشنهادی، در شورای پژوهش مطرح و یکی از آنها به تصویب می رسد (ممکن

است هیچ یک از سه موضوع به تصویب نرسد، که در این صورت سه موضوع دیگر را در مرحله دوم پیشنهاد می

دهید)، جهت اطلاع از نتیجه و مصوبات شورا، بین ۵ تا ۷ روز پس از اتمام زمان ثبت نام در جلسه توجیهی شرکت نمایید.

۳- شرکت در جلسه توجیهی: پس از تصویب یکی از موضوعات پیشنهادی در شورای پژوهش جهت انجام

توجیهات لازم در مورد کیفیت تکمیل طرح تحقیق و تدوین تحقیق پایانی و ... شرکت در این جلسه الزامی است.

۴- توزیع طرح تحقیق: طرح تحقیق (فرم شماره ۲) که به منزله نقشه ساختمان برای شکل دادن به تحقیق پایانی

است، فقط در جلسه توجیهی به خود محقق تحویل می شود.

۵- تکمیل طرح تحقیق: موارد خواسته شده در طرح تحقیق را ابتدا در چرک نویسی بنویسید و سپس با راهنمایی استاد راهنما در بر گه اصلی وارد نمایید تا استاد تایید کند ، بعد از تایید استاد به معاونت پژوهش مراجعه کنید تا از سوی معاونت پژوهش هم تایید شود . (زمان لازم برای این مرحله حد اکثر یک هفته می باشد)

۶- صدور حکم : پس از تأیید طرح ، توسط معاونت پژوهش برای شما حکم پژوهش صادر می شود(فرم شماره ۳)

۷- تدوین تحقیق : پس از گذراندن مراحل فوق باید به صورت مستمر پیگیر جمع آوری مطالب و فصل بندی آنها زیر نظر استاد راهنما باشید . و هرگونه راهنمایی و رفع ابهام را از ایشان بخواهید. (زمان اختصاص یافته برای تدوین و تکمیل تحقیق ، ۶ ماه است)

۸- مجوز تایپ و جلد: در صورت تکمیل شدن تحقیق ، با مراجعه به معاونت پژوهش ، برگه مجوز تایپ و جلد (فرم شماره ۴) را دریافت و به تایید استاد راهنما برسانید.

۹- الگوی روی جلد : مجوز تایپ و جلد را پس از تایید استاد ، به معاونت پژوهش تحویل داده و الگوی زرکوب روی جلد و شناسنامه تحقیق(فرم شماره ۵) را دریافت کنید .

۱۰- بررسی تحقیق پایانی : تحقیق را پس از صحافی و جلد به همراه دیگر مدارک ، جهت ارزیابی به پژوهش تحویل دهید.

۱۱- دریافت نمره: ۷ الی ۱۰ روز پس از تحویل تحقیق پایانی می توانید با مراجعه به معاونت پژوهش نمره تحقیق پایانی را دریافت نموده (فرم شماره ۷) و به آموزش تحویل دهید.

تذکرات :

۱- فرصت اولیه برای تدوین تحقیق، ۶ ماه پس از دریافت حکم پژوهش و در صورت نیاز به فرصت بیشتر باید درخواست تمدید مهلت نمود .(فرم شماره ۸)

۲- عدم تدوین تحقیق در موعد مقرر به منزله انصراف تلقی شده و در صورت عدم عذر موجه ، فرد تا ۱ سال از اعطای موضوع مجدد و صدور مدرک توسط شورای پژوهش محروم می شود.

شرایط تحقیق پایانی:

الف - محتوایی:

۱- تحقیق پایانی علاوه بر مطالبی که از منابع متعدد و گوناگون جمع آوری شده ، باید مشتمل بر تحلیل و ارائه راهکار باشد و صرفاً به نقل قول از منابع اکتفا نشود.

۲- نتیجه کار تحقیق باید برای تبلیغ و وظائف طلبگی ، قابل استفاده باشد .

۳- مطالب منقول باید مستند و با ذکر مدرک(در پاورقی) همراه باشد .

۴- حجم تحقیق باید حدّ اقل ۷۰ صفحه A4 که هر صفحه دارای ۲۰۰ کلمه(حد اقل ۱۴۰۰۰ کلمه) باشد.

*البته ارزش محتوایی آن بیشتر مورد دقت است .

ب - چینشی:

چینش صفحات تحقیق پایانی به ترتیب عبارت است از:

۱ - شناسنامه تحقیق پایانی مطابق با الگو در برگه A۴ (فرم شماره ۵)

۲ - بسم الله... بزرگ در یک صفحه A۴.

۳ - فهرست مطالب.

۴ - خلاصه یا چکیده.

۵ - مقدمه.

۶ - متن تحقیق (آغاز هر فصل در یک برگه A۴ تیتراژ شود)

۷ - نتیجه گیری. (حد اقل ۳ صفحه)

۸ - گزارش جامع از کیفیت روند تدوین تحقیق (حد اقل ۱ صفحه A۴)

۹ - فهرست منابع.

ج - نگارشی:

۱ - در تدوین تحقیق پایانی باید قواعد ادبی و نکات نگارشی (علامت گذاری ، دستوری، انشائی و...) کاملاً رعایت شود و هیچ گونه غلط املائی نداشته باشد.

۲ - آیات قرآن نیز تایپ و اعراب گذاری شود. (کپی برداری نباشد)

۳ - تحقیق پایانی باید تایپ شود و قلم آن یکی از فونت های Lotus ، Zar ، BCompset با شماره ۱۴ باشد.

۴ - هر صفحه ۱۸ سطر باشد .

۵ - تحقیق پایانی در یک طرف کاغذ نوشته شود.

۶ - صفحات شماره گذاری شود.

د - شکلی:

۱ - جلد تحقیق پایانی باید گالینگور شود.

۲ - روی جلد تحقیق باید مطابق شناسنامه تحقیق (فرم شماره ۵) زرکوب شود.

۳ - تحقیق و پژوهش کلاسی

اگرچه بسیاری از قواعد ، روش ها و استانداردهای تحقیق کلاسی ، به موضوع و رشته آن درس ، اهداف و برنامه استاد و سرفصل های آموزشی بستگی دارد . اما آنچه به نظر می رسد باید در عموم این نوع گزارش ها رعایت شود ، عبارتند از :

۱) موضوع مناسب انتخاب شود (جزئی و مسئله گونه ، کاربردی ، حتی الامکان جدید، دارای منابع و گستره قابل دسترسی،...)

۲) گستره علمی آن متناسب با موضوع و رشته علمی کلاس تنظیم شود .

۳) هدف تحقیق و سطح هویت جمعی و میزان نوآوری مورد انتظار در آن رعایت شود .

۴) مطابق کمیت و کیفیت مطرح شده از سوی مرکز آموزشی یا استاد مربوطه باشد .

۵) از مقدمه ، متن اصلی و فهرست منابع ، برخوردار باشد .

۶) مطالب آن مستند بوده و آدرس آنها در پاورقی (پی نوشت) ذکر شود .

۷) حتی المقدور تایپ شود، یا با خط خوش و ظاهری آراسته نوشته شود و قواعد نگارشی و ویرایشی در آن رعایت گردد.

۸) گزارش به قلم خود پژوهشگر باشد. البته مواردی همچون نقل قول ها استثنا است. اما مجموع نوشته و چینش جملات باید محصول انشاء خود دانش پژوه باشد.

نکات اجرایی:

۱- حجم تحقیق و پژوهش روش سخنرانی و روش تحقیق ۲۰ صفحه A۴ و ۶۰ فیش تبلیغ و نگارش مقاله ،

آشنایی با ادعیه و صحف و روش ذکر مصیبت ۲۰ صفحه A۴ و دروس دیگر ۱۰ صفحه A۴ می باشد.

۲- نمره ی تحقیق و پژوهش روش سخنرانی ، روش تحقیق نگارش مقاله ، آشنایی با ادعیه و صحف و روش ذکر مصیبت ۱۰ و دروس دیگر ۴ می باشد.

۳- زمان ارائه موضوع اوائل نیم سال توسط استاد می باشد.

۴- زمان ارائه تحقیق از سوی متعلمین یک هفته قبل از شروع امتحانات پایان نیمسال می باشد.

ملاکهای تصحیح تحقیق ها:

- ۱- فهم درست مطالب ----- ۲ امتیاز
- ۲- شیوایی نگارش و قدرت تفهیم ----- ۲ امتیاز
- ۳- قدرت پاسخگوئی به اشکالات ----- ۲ امتیاز
- ۴- قدرت تحلیل و پرورش مطالب ----- ۱ امتیاز
- ۵- هماهنگی مطالب با عناوین ----- ۱ امتیاز
- ۶- استخراج آیات و روایات ----- ۱ امتیاز
- ۷- استخراج اقوال ----- ۱ امتیاز
- ۸- توضیح کلمات مبهم در پاورقی ----- ۱ امتیاز
- ۹- داشتن طرح تحقیق ----- ۱ امتیاز
- ۱۰- داشتن مقدمه ----- ۱ امتیاز
- ۱۱- بکار بگیری عناوین جذاب و زیبا ----- ۱ امتیاز
- ۱۲- نحوه فصل بندی و چینش مطالب ----- ۱ امتیاز
- ۱۳- رعایت آیین نگارش ----- ۰/۵ امتیاز
- ۱۴- تنوع و اعتبار منابع ----- ۰/۵ امتیاز
- ۱۵- داشتن فهرست منابع ----- ۰/۵ امتیاز
- ۱۶- داشتن فهرست مطالب ----- ۰/۵ امتیاز
- ۱۷- نظر کلی استاد از نحوه تحقیق و ارائه در کلاس ۳ امتیاز

بخش دوم
مراحل تحقیق

فصل اول : طراحی تحقیق

۱- طراحی تحقیق (فصل اول)

مراحل تحقیق

۲- اجرای طرح و ارائه نتایج

(الف) گردآوری اطلاعات (فصل دوم)

(ب) پردازش اطلاعات (فصل سوم)

(ج) تهیه گزارش (جزو سرفصل های آئین نگارش)

فصل اول : طراحی تحقیق

در این فصل به مباحث زیر خواهیم پرداخت :

- *. تعریف (تعریف طراحی تحقیق)
- *. اهمیت و ضرورت (بیان اهمیت و ضرورت طراحی در ابتدای تحقیق)
- *. انواع (انواع طرحنامه)
- *. مراحل و عناصر تحقیق

*. تعریف :

طراحی تحقیق در حقیقت « ترسیم چهارچوب ، دور نما و نقشه راه تحقیق است »^{۸۲}. به عبارت دیگر ، طرح تحقیق ، سندی است که مشخصات تحقیق (اعم از موضوع ، هدف ، ضرورت و....) ، برنامه های اجرایی و جزئیات فعالیت ها (همچون مسیر ، روش ها و ابزارهای لازم) و امور مربوط به موضوع تحقیق را در بر می گیرد^{۸۳}. در واقع ، طراحی تحقیق ، برنامه ریزی منسجم و حساب شده برای فرایند تحقیق است .

طرح تحقیق عبارت است از گزارش نسبتاً جامع محقق از برنامه پژوهشی خود و توصیف منظم و منطقی آن . به علاوه می تواند منعکس کننده هویت علمی پژوهش و به نوعی سند دانش و اعتبار علمی پژوهشگر باشد . طرح و نقشه ابتدائی در تحقیق مانند طرح اولیه ساختمان برای معمار و نقشه مسیر راه برای راننده است . محقق در این طرح کلیاتی را مورد توجه قرار می دهد . مانند مهندس که پیش از شروع در ساختن ، دورنمای کلی ساختمان ، تعداد طبقات و محتوای هر طبقه را مشخص می کند و این نقشه ، مبنای کار معمار ساختمان قرار می گیرد . در طراحی ، تمام ابعاد و مراحل تحقیق به طور اجمالی مورد مطالعه قرار گیرد . از این رو طرح تحقیق ، مشابه اصل تحقیق است با این تفاوت که در طرح تحقیق ، موضوع به طور اجمالی بررسی می شود ، اما در اصل تحقیق به نحو تفصیلی مورد مطالعه می گیرد .

*. اهمیت و ضرورت طراحی تحقیق :

۱.. تصور ما از یک فعالیت ، نحوه عملکرد ما را معین می کند . محققى که برای طرح تحقیق خود وقت و انرژی صرف می کند ، نسبت به ادامه مسیر پژوهش و آنچه در پیش دارد ، تصویر روشن تری خواهد داشت و این وضعیت می تواند سرعت ، دقت ، انگیزه و نحوه عملکرد وی را ارتقاء بخشد^{۸۴}. طراحی تحقیق ، محقق را نسبت به شناخت کافی از موضوع پیش از اقدام های بعدی برای تحقق ، ملزم می نماید .

۲.. طرح تحقیق یک محقق ، نشانگر افق دید ، میزان تجربیات ، خلاقیت و ابتکار و توان علمی محقق است^{۸۵}.

^{۸۲}. نکو نام ، روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی ، ص ۶۹ ، (با کمی تغییر) . طرح نامه (proposal) نام آکادمیک این مرحله است .

^{۸۳}. حافظ نیا ، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، ص ۳۲۰ (با کمی تغییر) .

^{۸۴}. طراحی تحقیق در واقع اعلام و اثبات کتبی کامل شدن مرحله ی شناخت مسئله است . به نظر می رسد روایت "حسن السؤال نصف العلم" از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم ، به نوعی می تواند گویای اهمیت همین مرحله باشد . (منبه المرید ، ص ۲۵۸ ، بحار ، ج ۱ ، ص ۲۲۴ ؛ در جامع الاحادیث ۳۰۵)

^{۸۵}. واسطی ، راهنمای تحقیق ، ص ۱۷۲ (با کمی تغییر)

۳. تسهیل برنامه ریزی و اجرای فرایند تحقیق: طرح تحقیق، ترتیب زمانی هر فعالیت را مشخص می نماید^{۸۶} .
- ترتیب طولی ؛ فعالیت های مقدم و مؤخر لازم . / ترتیب عرضی ؛ فعالیت های موازی لازم .
۴. تقویت مدیریت پروژه و مصونیت محقق از سرگردانی و بلا تکلیفی.
۵. تخمین نیازمندی های مالی ، فکری، امکانات ، زمان بندی پروژه و پیش بینی مشکلات احتمالی و انعطاف لازم^{۸۷} .
۶. تعیین گستره تحقیق^{۸۸} در کنار قابلیت ارزیابی (ارزیابی پیشین، هنگام و پسین)
۷. جلوگیری از اتلاف هزینه ها (وقت ، انرژی، امکانات و هزینه های مالی) و به کارگیری حداکثر صرفه جوئی^{۸۹} .
۸. جلب حمایت فکری ، پشتیبانی مالی و همکاری دیگران و آگاه کردن کسانی که در تصویب طرح مؤثرند .(در تحقیقات آکادمیک و پروژه های قرار دادی)^{۹۰} .

*. انواع طرح تحقیق :

هر یک از آثار علمی مکتوب همچون تحقیق پایانی ، پایان نامه ، رساله دکتری ، مقاله ، کتاب ، و... طرحنامه مختص به خود را می طلبند . اما در یک تقسیم بندی کلی ، همه ی آنها از دو حیث تقسیم می شوند :

الف) براساس حجم ، ماهیت و سطح اهمیت تحقیق : ۱.. کوچک
۲.. بزرگ

ب) بر اساس مراحل پیشرفت کار تحقیق : ۱... مقدماتی
۲... تفصیلی

طرح های کوچک : در تحقیقات کوچک و موردی و بدون نیاز به توضیح و تفصیل ، در حد ۵ تا ۱۵ صفحه نوشته می شود .

طرح های بزرگ : در تحقیقات گسترده و بزرگ و در حد ۱۵ الی ۱۰۰ صفحه خواهد بود .

طرح مقدماتی (اجمالی): این طرح ها بر اساس مطالعات اولیه و تصورات محقق به رشته تحریر در می آید.

طرح تفصیلی : پس از تأیید و تصویب طرح مقدماتی ، محقق به هر یک از موارد ، به صورت مفصل تر خواهد پرداخت.

نکته : طرح تحقیق در حقیقت همان طرح تفصیلی است ، ولی ملاحظاتی باعث شده که طرح اجمالی نیز مطرح گردد. از جمله این که : (۱) در بسیاری از موارد نمی توان از همان ابتداء توقع نوشتن طرح کامل و جامع را از دانش پژوه (به خصوص در سطوح آموزشی که وی تازه وارد عرصه تحقیق می شود) داشت . لذا باید در مرحله اول از وی طرح مقدماتی خواست تا پله پله به هدف نزدیک تر شود .

(۲) در برخی موارد ممکن است در صورت ارائه طرح تفصیلی به مؤسسه یا مرکز، مورد سوء استفاده قرار گیرد . یعنی بگویند طرح رد شده ، در حالی که خود آن مؤسسه بعداً آن را اجراء می کند و محقق بی اطلاع بوده و متضرر می شود. لذا در ابتداء طرح اولیه و اجمالی ارائه می شود تا اگر مورد قبول واقع شد ، برای تهیه طرح تفصیلی با محقق، قرارداد امضا کنند .

*. مراحل و عناصر تحقیق :

^{۸۶} حافظ نیا ، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، ص ۳۲۱ (با کمی تغییر) .

^{۸۷} حافظ نیا ، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، ص ۳۲۱ (با کمی تغییر) .

^{۸۸} نکو نام ، روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی ، ص ۷۱ ، (با کمی تغییر) .

^{۸۹} نکو نام ، روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی ، ص ۷۱ ، (با کمی تغییر) .

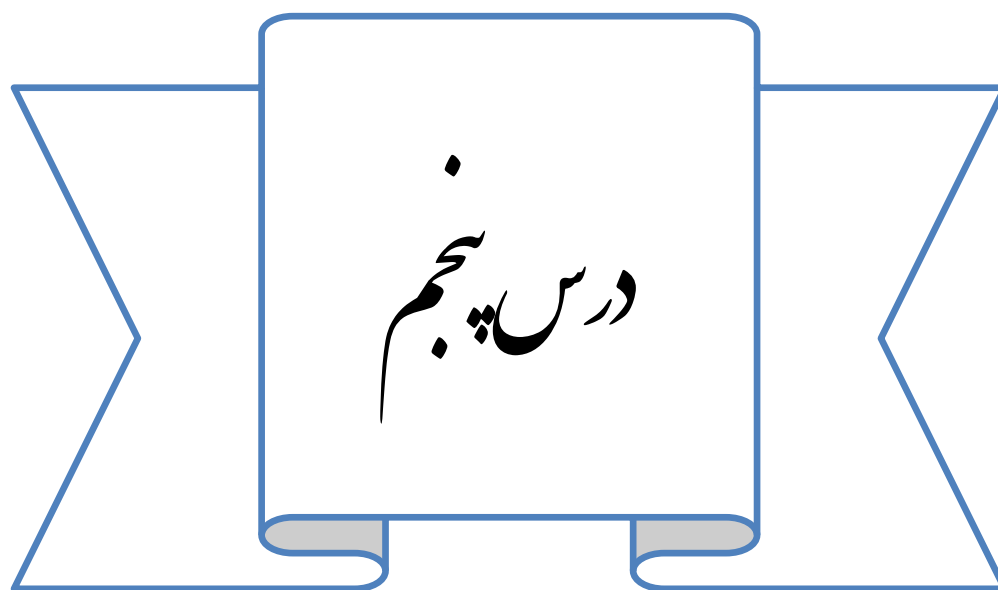
^{۹۰} حافظ نیا ، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، ص ۳۲۲ ، (با اندکی تغییر) .

ویژگی های موضوع مناسب (مسئله ارزشمند) :

- ۱... نو و غیر تکراری باشد^{۹۱} .
- ۲... روشن و واضح باشد .
- ۳... جزئی و محدود باشد (مسئله محوری)^{۹۲} .
- ۴... قابل دسترسی و تحقیق باشد .
- ۵... از منابع کافی برخوردار باشد .
- ۶... دارای اولویت و ارزش علمی و یا کاربردی باشد .
- ۷... متناسب با محقق باشد . (به لحاظ علاقه ، سطح علمی و فکری، فرصت ، تخصص و اطلاعات ، ظرفیت و صبر و تلاش و... محقق)
- ۸... متناسب با نیاز جامعه مخاطب یا ملاکهای مرکز متقاضی باشد.

^{۹۱} حاجی خلیفه در این زمینه می نویسد : هیچ دانشمند عاقلی جز در زمینه این هفت چیز ، تألیف نمی کند :

- (الف) چیزی که کسی پیش از او به آن نپرداخته و او آن را ابداع می کند .
(ب) چیزی که ناقص است و او آن را کامل می کند .
(ج) چیزی که مغلق است و او آن را شرح می دهد.
(د) چیزی که طولانی است و او آن را مختصر می سازد ، بدون آنکه در مفاد آن خللی وارد سازد .
(ه) چیزی که پراکنده است و او آن را گردآوری می نماید.
(و) چیزی که پریشان است و او آن را مرتب می کند .
(ز) چیزی که نویسنده اش در آن به خطا رفته است و او آن را اصلاح می کند . (روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی ، ص ۸۰ و ۸۱ ، به نقل از کشف الظنون عن اسامی الکتاب و الفنون (بیروت ، داراحیاء التراث العربی، بی تا) ج ۱ ، ص ۶۲ ، فضلی ص ۲۴۸)
^{۹۲} مزایای تحقیق مسئله محور نسبت به تحقیق موضوع محور :
- (الف) نوآوری و تولید علم .
(ب) انگیزه و پشتکار بیشتر .
(ج) ملاک مشخص تر برای جستجوی منبع .
(د) تمرکز بیشتر بر محور اصلی تحقیق .
(ه) امکان و قابلیت بیشتر برای سنجش و ارزیابی و ...

ادامه طراحی تحقیق

• مراحل تعیین موضوع (مسئله یابی) :

- الف) با توجه به سرچشمه های پیدایش مسئله ، موضوعی کلی انتخاب شود .
- ب) با توجه به ویژگی های موضوع مناسب ، موضوع کلی را ریز نموده و چند ریز موضوع تدوین شود. (۳ تا ۸ ریز موضوع)
- ج) با تأمل و دقت بیشتر در ویژگی های مذکور و با مشورت و تفکر ، یکی از ریز موضوعات انتخاب شده و عنوان اولیه برای آن تنظیم گردد .
- د) موضوع، از فیلتر آسیب شناسی اولیه گذرانده شود :
- ۱.. آزمون معنا داری (ثبت عدم خود ستیزی) . مثال : آیا دایره با سه شنبه موازی است .
 - ۲.. آزمون القاء کنندگی (پیش داوری) مثال : علل موفقیت فلان فرد یا گروه . ← نیاز مند آنست که ابتداء موفقیت تعریف شود، سپس موفقیت فرد یا گروه اثبات شود و در آخر علل بررسی شود ...
 - ۳.. پرهیز از طناب پوسیده ی "یا" : علم یا دین؟ / رضایت خدا یا مردم؟ / عبادت یا خدمت به خلق؟ باید مراقب بود از قالب هایی همچون مثالهای فوق پرهیز نمود چرا که دارای یک پیش فرض غلط بوده و کل مسیر تحقیق منحرف خواهد شد .
- ۱-۲ تبیین موضوع (مسئله شناسی):

مراحل تبیین موضوع^{۹۳}:

۱-۲ مشخص کردن کلید واژه ها و مفهوم دقیق آنها .

کلید واژه : واژه ها و اصطلاحات کلیدی که در ارتباط مستقیم با موضوع بوده و پر کاربردند .

انواع کلید واژه ها : مستقیم : به کار رفته در عنوان موضوع ، یا عنوان سؤالات مرتبط با موضوع .

غیر مستقیم : کلمات و عبارات و اصطلاحات مترادف ، متضاد و یا مشترک لفظی

و معنایی نسبت به مفاهیم موجود در عنوان موضوع.

تعریف مفاهیم و اصطلاحات : (مخصوص کلیدواژه های مستقیم)

برخلاف تصور اشتباه برخی مبنی بر اکتفا به تعریف لغوی موجود در فرهنگ های لغت ، در این مرحله باید علاوه بر

تعاریف موجود در لغت نامه ها و اصطلاح نامه ها ، منظور از به کار بردن این اصطلاح در موضوع یا سؤال مرتبط با

موضوع و نقش آن در این موضوع کاملاً روشن شود .

مثال : اخلاق حرفه ای در پژوهش .

تعریف واژه « اخلاق » : اصطلاح اخلاق در تحقیق ، اشاره به مجموعه رفتارهایی دارد که ناظر بر مسئولیت علمی -

اجتماعی پژوهشگر است . در این پژوهش ، منظور ما از اخلاق تحقیق مفهوم مورد نظر دو (۱۹۹۹) خواهد بود .

علت نیازه تعریف این است که واژه ها همیشه مفهوم یکسان و روشنی ندارند و با ابهام روبرو هستند . بسیاری از

کلمات ، در جملات مختلف معانی متفاوتی دارند و لذا گاهی سوء تفاهم پدید می آید . در تعریف واژه ها ، با

^{۹۳} برگرفته از فایل power point نقه الاسلام سید حمید حسینی ، مجموعه ravesh ، فایل ravesh (با کمی تغییر) و نرم افزار کارگاه مقدمات پژوهش (کا محصول معاونت پژوهش) ، قسمت مسئله شناسی ، استاد طرفی.

استفاده از واژه ها و کلماتی که ابهام کمتری دارند، معنای واژه ای را که ابهام بیشتری دارد را روشن می کنیم. مثلاً در تعریف واژه « جوان » می گوئیم : به افراد بین ۲۰ تا ۳۹ ساله جوان گفته می شود . برای این نوع تعریف می توان از لغت نامه ها و اصطلاح نامه ها (فرهنگ اصطلاحات) بهره برد ، سپس به شرح رابطه ی معنایی یافت شده با موضوع پرداخت. این مرحله در طول طراحی ، تکمیل شده و با طی مراحل بعدی و پدید آمدن کلید واژه ها و اصطلاحات جدید باید آن ها را به این بخش افزود.

۲-۲ تصویر سازی شفاف از موضوع :

الف) تجزیه مسئله به چندین مسئله (مدل بارش فکری - الگوی خورشیدی) {آنالیز مسئله} در این مرحله باید با تمرکز هرچه بیشتر ، ذهن خود را برای بارش هر آنچه به فکرمان می رسد ، آزاد بگذاریم تا عناصر موضوع و ابعاد مختلف آن ، روشن گردد.

نکات مهم در این زمینه :

+ سعی کنید اولین مفاهیم و معانی ای که با خواندن موضوع به ذهنتان می رسد ، یادداشت کنید .
+ تک تک کلمات را توضیح مفهومی داده و سعی کنید کلمات مرتبط بیشتری بسازید .
+ در این مرحله به هیچ منبعی رجوع نکنید تا ذهنتان محدود نشود .
+ ذهن خود را سانسور نکنید و اجازه دهیدفکرتان آزادانه پیرامون مسئله حرکت کند (به جواب ها نیندیشید ، به مسائل فکر کنید....)

+ با توجه به فرآر بودن خلاقیت ها و تشعشعات فکری ، سریعاً آنها را بنویسید .

+ در مرحله اولیه به دنبال سازمان دهی و چینش منطقی مسائل نباشید و فقط به فکر گسترش دامنه مسائل باشید.
پس از تجزیه مسئله:

با کمک ذهن خود سعی کنید به مسائل تراوش یافته ، سازماندهی منطقی اولیه داده و ا میان همه مسائل، مسئله موضوع تحقیق را با مشخص نمودن جایگاه آن در میان مجموع مسائل و مباحث مرتبط، تعیین نموده و محدوده آن را معین نمائید^{۹۴}.

ب) تعیین دامنه و قلمرو مسئله :

باید ارتباط مسئله و موضوع پژوهش با سرشاخه های علوم معلوم شود و بدانیم تحقیق در چه گستره ایست و به چه علوم و فنونی مرتبط است

۳-۲ تعیین پرسش های اصلی و فرعی تحقیق و تدوین پاسخ های اولیه به ذهن سیده (فرضیه های اولیه):

سؤال اصلی:سؤالی است که پاسخ گوئی به آن دغدغه اصلی محقق را تشکیل می دهد و از عنوان موضوع اخذ می شود.

مثال: مقایسه ویژگی های علم حصولی و حضوری ← (علم حضوری چه شباهت ها و چه تفاوت هائی با علم حصولی دارد؟)

سؤال فرعی: سؤالی است که از دل سؤال اصلی درمی آید و متفرع بر آن است و یا جنبه مقدماتی برای سؤال اصلی دارد.

مثال: مقسم تقسیم علم به حضوری و حصولی چیست ؟

تعریف علم حصولی و ویژگی های آن چیست ؟

^{۹۴} نرم افزار کارگاه مقدمات پژوهش، کاری از معاونت پژوهش حوزه علمیه قم، مبحث تعریف مسئله .

تعریف علم حضوری و ویژگی های آن چیست؟

شباهت های علم حضوری و علم حصولی کدامند؟

تفاوت های علم حضوری با علم حصولی چیست؟

هدف از طرح سؤال های اصلی و فرعی تعیین مهم ترین محوری که قرار است در طول تحقیق بررسی شود. برخی از انواع قالب های سؤال:

توصیفی تحلیلی: از کلمات پرسشی طلب کننده وصف و توصیف موضوع استفاده می شود.

کلماتی همچون: چه می باشد؟ چیست؟ چگونه است؟ مثال: عامل اصلی گرایش به ماهواره چیست؟

رابطه ای: سؤال در حقیقت برای کشف رابطه بین دو یا چند موضوع و پدیده مطرح می شود.

مثال: رابطه عدم کنترل نگاه با میزان لذت از لذت های حلال کدام است؟

آیا میان افزایش سن ازدواج و خشکسالی عاطفی در جامعه ارتباطی وجود دارد؟

مقایسه ای: سؤالی که حاکی به تفاوت ها و شباهت های میان دو یا چند موضوع اختصاص دارد.

مثال: تفاوت ها و شباهت های امام در نماز جماعت با امام در مدیریت جامعه (ولی فقیه)

به لحاظ احکام، اختیارات و... کدامند؟

پس از طرح سؤال:

در این مرحله، با توجه به مطالعات و اطلاعات قبلی محقق و یا مشورت با اساتید مربوطه، پاسخ هائی هر چند گمان آور و احتمالی، برای سؤالات یافته و با تفکر و تأمل سعی در تصور صحیح مسائل و پاسخ ها می نماید. در صورت تخصص و مهارت محقق، این پاسخ ها می توانند فرضیه های تحقیق وی بوده و برای تأیید، رد یا اصلاح آنها، تحقیق را ادامه می دهد.

اما اگر هیچ گونه پاسخی (هرچند احتمالی) برای سؤال به ذهن نیامد، می توان بدون فرضیه نیز تحقیق را ادامه داد. وجود یا عدم فرضیه، به نوع موضوع و سطح علمی محقق بستگی دارد. فرضیه

شاید بتوان ادعا کرد: بدون حدس زدن درباره پاسخ، اقدام برای یافتن جواب پرسش ها ممکن نیست.

* تعریف فرضیه: « حدس زیرکانه و عالمانه محقق درباره پاسخ سؤالات تحقیق و نتایج پژوهش. » تعاریف متعدد دیگری نیز برای فرضیه وجود دارد. از جمله: "راه حل پیشنهادی پژوهشگر برای پاسخگویی به مساله"، "فرضیه یا انگاشته؛ توضیحی برای یک رخداد یا پیشنهادی است برای اینکه چگونه چند رخداد با یک دیگر رابطه دارند"، "فرضیه به فرضی گفته می شود که به عنوان یک توضیح و تفسیر آزمایشی به کار می رود و پایه ی تحقیقات بعدی را تشکیل می دهد"، به هر حال تشکیل یک فرضیه خوب، نخستین گام در حل بسیاری از مسائل و مشکلات است. نکاتی پیرامون فرضیه:

* تنها کسی می تواند برای حل یک مشکل، فرضیه ارائه دهد که:

الف) در آن زمینه اطلاعات و دانش کافی داشته باشد. ب) از هوشمندی و زیرکی و فکر خلاق برخوردار باشد.

* تحقیق در واقع تلاش برای بررسی فرضیه و میزان مطابقت آن با واقعیت است.

* منشأ حدس و فرایند منطقی پیدایش آن بر ما معلوم نیست. اما میتوان عواملی جهت افزایش قدرت ارائه فرضیه های ارزشمند و حساب شده برشمرد. از جمله: قدرت تفکر و تعمق، هوشمندی، قوه نقد و تحلیل، صبر و

حوصله، جدیت، تمرکز بر سؤال و تصور و فهم کامل سؤال، بی طرفی و آزاد منشی، تسلط کامل بر موضوع و شناخت زوایای آن.

* فرضیه در واقع جمله های خبری (احتمالی اما حساب شده) در جواب جمله های پرسشی سؤالات اصلی و فرعی طرح نامه است که محور ادامه مسیر تحقیق را مشخص تر می نماید. مثال: (موضوع: بررسی رابطه میزان فقر با میزان شیوع ربا در معاملات جامعه). سؤال: چه رابطه ای میان فقر با میزان شیوع ربا در معاملات جامعه وجود دارد؟ / فرضیه: افزایش فقر موجب افزایش شیوع ربا در جامعه می شود. (همبستگی همسو و مثبت وجود دارد).

* برخی موضوعات، به خاطر گستردگی و پیچیدگی، قابلیت ارائه چندین فرضیه را دارند، که باید به بررسی

مهمترین آنها پرداخت. مثال: (موضوع: بررسی علت گرایش مردم ایران به شبکه ها و رسانه های ماهواره ای). سؤال: با توجه به آمارهای رسمی و غیر رسمی مبنی بر افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره، چه علت یا عللی در میان است؟

فرضیه ها:

«ضعف محتوایی، روشی، تنوعی و ... شبکه های داخلی، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
«ارزانی قیمت ماهواره، به نسبت تعداد شبکه های آن، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
«کاهش تقوا و عفت فردی و اجتماعی در مردم ایران، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
«عملکرد سوء مسئولان، اعم از فرهنگی و غیر فرهنگی، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
«همکاری رسانه ملی با تهاجم فرهنگی در برنامه های داخلی، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»

«شیوع لقمه شبهه ناک و حرام در میان مردم، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
«میل به تنوع و حس کنجکاوی، موجب افزایش گرایش مردم ایران به ماهواره»
و ...

۵- پیشینه شناسی مسئله (شناسائی هویت جمعی مسئله):

از آنجا که یکی از قیود مهم تعریف تحقیق، برخورداری از «هویت جمعی» بود، مهم ترین گام این برخورداری در «طرح نامه»، در همین قسمت محقق می شود. بسیاری از مراحل بعدی «طرح نامه» و حتی مراحل اجرای طرح، در ارتباط با تاریخچه و ادبیات موضوع است. لذا هرچه در این بخش سرمایه گذاری بیشتری بشود، ادامه مسیر هموارتر خواهد شد.

البته لازم به ذکر است که ادبیات موضوع (پیشینه) بخشی از گزارش تحقیق نیست، بلکه مقدمه ای لازم برای شناخت و تبیین مسئله بوده و در حقیقت تعیین کننده نقطه شروع پژوهش است. همچنین باید توجه داشت که پیشینه، کتابنامه، یا فهرست منابع و مآخذ هم نیست، بلکه سند مکتوبی است که ادعای محقق مبنی بر شناخت منابع مرتبط با موضوع را به اثبات می رساند. البته یکی از آثار پیشینه یابی، شناخت منابع مورد نیاز است. ضرورت، اهمیت و فوائد پیشینه شناسی:

- * پیشگیری از تکرار مکررات، موازی کاری و اسراف و خسارت دنیوی و اخروی.
- * یافتن تصویری واضح تر، از جایگاه مسئله در گستره علوم و آثار پیشینیان.
- * لازمه آشنائی محقق با منابع مرتبط و نمایانگر این ادعای محقق.
- * مکمل و مصحح «موضوع»، سؤالات اصلی و فرعی و فرضیه «طرح نامه».

* بهره گیری از علم و تجربه دیگران .

* اطمینان از اصالت ، نوبودن و اولویت داشتن موضوع .

* کسب توانمندی در زمینه طبقه بندی و گزینش منابع .

* تأیید نهائی موضوع با گذر از فیلتر پیشینه شناسی و ...

اقسام پیشینه از حیث میزان ارتباط با مسئله :

عام : شامل منابعی می شود که با عمومیت مطالب خود (نسبت به موضوع) به نوعی با مسئله تحقیق مرتبط بوده و در بردارنده همه یا بخشی از مبانی ، مقدمات ، نظریات و مسائل مرتبط باشند . با توجه به گستردگی این نوع پیشینه ها باید با مرور سریع ، به نقاط مشترک و مرتبط تر دست یافت و به آنها پرداخت تا در دام دریائی از اطلاعات به ظاهر مرتبط گرفتار نشویم .

خاص : منابعی که مستقیماً با موضوع پژوهش در ارتباط بوده و کل اثر یا بخش اصلی آن به مسئله پژوهش ما مرتبط است .

* مراحل گام به گام پیشنهادی برای پیشینه شناسی : (این مراحل تا پایان تحقیق قابل تکمیل است)

(۱) جدول کلی و اجمالی سوابق

ر ج	نام اثر	مشخصات اثر	معرف مأخذ معرفی	محل دسترسی	میزان ارتباط (هیچ ، کم ، خوب ، عالی)	آدرس مطالب مرتبط و توضیحات لازم (در صورت عدم دسترسی به منبع دلیل آنر بنویسید)

راهنمای تکمیل جدول (۱) : برای تکمیل جدول (۱) می توان راه های زیر را پیمود :

* مطالعه متون (کتاب شناسی ، مقاله نامه ها ، فهرست نامه ها ، دائره المعارف ها ، نمایه نامه ها ، نشریات تخصصی ، بانک پایان نامه ها)

* مشاوره و مصاحبه با صاحب نظران و اساتید فن .

* مراجعه به مراکز اطلاع رسانی و محصولات آنها (مکتوب ، چند رسانه ای) .

* مراجعه به سایت های جستجو گر و سایت ها و وبلاگ های تخصصی .

* رجوع به برگه دان ها و نرم افزار های جستجوی کتابخانه ها .

* استفاده از نرم افزارهای جامع و مرتبط .

(۲) جدول تفصیلی منابع برگزیده (منابع مرتبط تر جدول (۱) برای بررسی بیشتر به این جدول منتقل شود)

ردیف	نام اثر و شماره ردیف آن در جدول (۱)	تحلیل پیشینه

راهنمایی : برای تحلیل و ارزیابی پیشینه مسئله در میان آثار برگزیده ، باید به مطالبی چند پرداخت :

* سؤالات مطرح : آنچه ، اثر مذکور در پی آن است .

* روش ها : درگردآوری اطلاعات ، چینش ، ادله ، مبانی و اثر مذکور دارای چه روش هائی است ؟

* میزان جامعیت و مانعیت اثر چقدر است ؟

* آیا از تضاد و تعارض درونی در امان است ؟

* مبانی ، گزاره ها و نظریات اثر مذکور که می تواند زیر بنای مسئله پژوهش قرار گیرد کدام اند ؟

* مسائلی که به مطالب اثر ، مرتبط بوده ولی (دانسته یا ندانسته) بدان نپرداخته است کدام اند؟

با تکمیل دو جدول فوق ، می توان تصمیم نهائی را پیرامون موضوع پژوهش ، سؤالات اصلی و فرعی ، فرضیه و گرفت و به یکی از سه نتیجه رسید :

- ۱... ادامه :همین مسیر (با همین موضوع و سؤالات و ...) ادامه یابد و وارد «چرائی» و «چگونگی» طرح نامه شود .
- ۲... تغییر اساسی: به مرحله اول « طرح نامه » برگشته و به تجدید نظر و اصلاحات لازم پرداخت (چرا که موضوع ، با توجه به پیشینه ، از توجیه ، اهمیت و اولویت ، برخوردار نیست)
- ۳... تغییر جزئی : با تغییر جزئی در مسیر (موضوع و) همین مسیر ادامه یابد .

(۲) چرایی :

(۱) انگیزه و اهداف ؟

(۲) ضرورت ، اهمیت و اولویت ؟

(۱) انگیزه ، اهداف و آثار مورد انتظار :

انگیزه اولیه : چه چیز موجب انتخاب موضوع توسط دانش پژوه شده است؟

انگیزه نهائی: در طی مراحل مختلف تحقیق چه تغییر مثبت یا منفی ای در انگیزه وی رخ داده است ؟

هدف : در این بخش ، ابتداء باید به این سوال پاسخ داد که هدف چیست ؟ انتظار می رود در پی این مطالعات به چه نتایجی دست یافت ؟

در تعریف هدف ، می توان گفت : " هدف ، نقطه ای است که محقق قصد رسیدن به آن را دارد ."

* ملاک های تنظیم هدف :

واقع بینانه و منعطف باشد .

قابل حصول و دست یابی باشد .

قابل ارزیابی و قضاوت باشد .

صریح و روشن باشد .

(۲) ضرورت و اولویت :

در این بخش ، با توجه به مراحل قبلی (به خصوص پیشینه شناسی) ، باید ضرورت پرداختن به مسئله تحقیق اثبات شود . به عبارت دیگر ، باید توضیح داد که در زمینه موضوع مورد نظر ، چه خلأ و نیازی وجود دارد که موجب انتخاب این موضوع شده است ؟ و انجام این پژوهش ، دقیقاً چه مشکلی را حل می کند ؟ و به چه نیازی از نیازهای جامعه پاسخ می دهد ؟

تفاوت های "هدف" با "ضرورت" در طرحنامه:

۱.... ضرورت موجود است . (به وقوع پیوسته)، اما هدف مطلوب (در آینده محقق می شود) .

۲.... ضرورت موجب انجام تحقیق می شود ، اما بالعکس هدف در اثر انجام تحقیق محقق خواهد شد .

۳.... ضرورت اصل پرداختن به موضوع را اثبات می کند و موجب شروع فرآیند پژوهش می شود، اما هدف مسیر کلی پرداختن به موضوع و نقطه پایان آن را روشن می کند.

(۳) چگونگی ؟

این مرحله شامل ۸ گزینه مهم است:

(۱). راهنمایان و مشاورین .

(۲). لیست منابع اصلی .

(۳). نوع تحقیق و روش ها .

(۴). نیازمندی ها و هزینه ها .

۵. محدودیت ها و تنگناهای احتمالی .

۶. ساختار اولیه (سازماندهی)

۷. زمان بندی پروژه پژوهشی .

۸. رمز شروع عملیات اجرایی.

۱. راهنمایان و مشاوران : در این بخش ، نام و مشخصات اجمالی تمامی کسانی که از ابتدای طرحنامه تا انتهای گزارش تحقیق ، از راهنمایی و مشورت آنها بهره می بردیم ، جهت مراجعات مورد نیاز ، یادداشت می نمائیم .
قالب پیشنهادی :

ردیف	نام و نام خانوادگی	تحصیلات و تخصص	آدرس محل کار	تلفن همراه / ایمیل	عناوین راهنمایی و مشاوره

۲. لیست منابع اصلی: در این قسمت ، نام و مشخصات مورد نیاز تمام منابعی که قرار است در طی اجرای طرحنامه به آنها رجوع شود ، به طور کامل نوشته می شود.
قالب پیشنهادی :

ردیف	نام اثر	نوع اثر	گردآورنده	مترجم	انتشارات	سال نشر و نوبت چاپ	آدرس محل دسترسی به منبع	عناوین و فصول مرتبط با موضوع
۱								
۲								
۳								
۴								
۵								

۳. نوع و روش : وضعیت تحقیق به لحاظ نوع و روش های پژوهش :
در این بخش باید چگونگی جستجوی پاسخ و روش هایی که در طی مراحل تحقیق به کار می رود در کنار نوع تحقیق بیان شود . برای سهولت در ارائه وضعیت روش و نوع پژوهش ، رجوع به نمودار انواع تحقیق در بخش کلیات (تکمیل نگرش) پیشنهاد می شود .
۴. نیازمندی ها و هزینه ها :

در این قسمت باید لیست تمام امکانات و ابزارها و نیازمندی های لازم جهت اجرای طرح را به طور خلاصه نوشته و هزینه های (مالی ، غیر مالی ، زمان ...و) را نیز یادداشت نمود .
۵. محدودیت ها و تنگناهای احتمالی :

هرگونه مانع ، محدودیت و مشکل قابل پیش بینی و احتمالی را جهت اندیشیدن تدابیر لازم ، باید در این قسمت یادداشت نمود . (همچون : محدودیت های زمانی ، موانع استفاده از کتابخانه ها و منابع مورد نیاز و...) در صورت امکان ، راه حل ها و چاره اندیشی های لازم نیز یادداشت شود .
۶. ساختار اولیه (سازمان دهی چینش محتوایی):

در این مرحله ، باید ابتدا قالب کلی ارائه گزارش را تعیین نمود (کتبی ... شفاهی...) ، سپس بر اساس استانداردهای رایج در آن قالب ، سرفصل ها و فصول مطالب را تنظیم نمود .
چینش کلی مطالب براساس قالب انتخابی :

کتبی : - مقاله . - کتاب . - پایان نامه . - تحقیق کلاسی . و

شفاهی : - کنفرانس . - منبر . - مناظره . - مشاوره . و

۷). زمان بندی پروژه پژوهشی : با توجه به محدودیت عمر انسان و مهلت زمانی اکثر تحقیقات آکادمیک ، جهت مدیریت پروژه ، به برنامه ریزی و زمان بندی نیاز است تا محقق سرعت فرایند تحقیق را مدیریت کند . این مرحله باید واقع بینانه و متناسب (با طرحنامه ، وضعیت محقق ، شرایط مرکز متقاضی تحقیق و...) تنظیم شود و به گونه ای منعطف طراحی شود که جایی برای امور غیر قابل پیش بینی نیز وجود داشته باشد .

۸). رمز شروع عملیات : همچنانکه هر امر مهمی را باید با نام خداوند متعال آغاز نمود و طرحنامه را نیز با یاد او شروع نمودیم ، جهاد علمی خود را نیز در مرحله اجرای طرحنامه با رمز و ذکر مقدس متبر و آغاز می نمائیم . شایسته است ذکر متناسب با موضوع انتخاب شود. برخی اذکار و رمز های پیشنهادی :

(لاحول و لا قوه الا بالله العلی العظیم ، یا حکیم ، یا علیم و ... ؛ یا رسول الله (ص) ، یا امیرالمؤمنین (ع) ، یا فاطمه الزهراء (س) ، یا حسین (ع) ، ... یا عالم آل محمد (ع) ، ... ، یا صاحب الزمان (عج))

فصل دوم : گرد آوری اطلاعات

فصل دوم : گردآوری اطلاعات

در این فصل که به " گردآوری اطلاعات " اختصاص یافته است ، قبل از آنکه به بیان روشهای گردآوری اطلاعات و توضیح هر یک پردازیم ، ابتدا باید در مورد خود اطلاعات بحث کنیم . محقق به دنبال چه نوع اطلاعاتی است؟ نام کلی آن دسته از اطلاعاتی را که محقق به دنبال دستیابی به آنهاست : "اطلاعات شایسته " می گذاریم و شاخصه های آن را به اختصار بیان می کنیم:

معیارهای اطلاعات شایسته :

۱. مرتبط ؛ داده های غیر مرتبط ، شایسته ی وقت گذاشتن محقق نیستند.
۲. کافی و کامل ؛ نقص در اطلاعات ، زحمات را بی نتیجه می گذارد.
۳. صادق ؛ صدق گزاره های موجود در اطلاعات ، تعیین کننده اعتبار آنهاست.
۴. دقیق ؛ اگر اطلاعات دقیق باشند ، نتایج نیز دقیق خواهند بود.
۵. واضح و متمایز ؛ هر گونه ابهامی باید از اطلاعات زدوده شود.
۶. نو (حتی الامکان)؛ تحقیقی برتر است که به نتایج جدیدتری دست یابد و این هدف با اطلاعات نو قابل دسترس تر است.

۷. مستند ؛ اینکه تمام اطلاعات مستند و معتبر باشند ، در اعتبار علمی تحقیق نقش بسزائی دارد.

۸. مستدل ؛ تمامی ادعاهای مطرح شده در اطلاعات تحقیق ، باید با ادله و استدلالهای محکم بیان شوند .

* عدم وجود اطلاعات ، خودش اطلاعات است. گاهی پس از جستجوی زیاد به هیچ اطلاعاتی در زمینه ی خاص دست نمی یابیم . این نکته حائز اهمیت است که همین دست نیافتن به اطلاعات و عدم وجود اطلاعات ، خودش نوعی اطلاعات بوده و می تواند در معادلات تحقیق نقش خاصی ایفا کند.

یکی از تقسیم ها و انواع تحقیق ، تقسیم با معیار گردآوری اطلاعات بود. طبق این تقسیم ، تحقیق شامل سه نوع اصلی بود:

۱-- کتابخانه ای

۲-- رایانه ای

۳-- میدانی

گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه ای

اولین و رایج ترین نوع تحقیقات از گذشته های دور تا امروز ، گردآوری اطلاعات به روش "کتابخانه ای " است. در این زمینه ابتدا باید با کتابخانه ها آشنایی اجمالی بیابیم ، سپس نحوه ی ذخیره اطلاعات و فیش نویسی را اشاره خواهیم کرد.

تعداد کتاب و کتابخانه در هر کشور و جامعه ای نشانگر میزان درجه علم و فرهنگ آن جامعه است. قابل توجه این که کشور ما از قدیم الایام در این زمینه سردامدار علم و کتاب و کتابخانه داری بوده است و در حال حاضر وظیفه ی سنگینی در این زمینه بر عهده دانش پژوهان است تا با استفاده از این گذشته ی غنی ، آینده ای روشن برای کشور خود ترسیم کنند. لازم است به نمونه ای جالب اشاره کنیم:

در زمان جناب صاحب بن عباد (یکی از علمای سلف، متوفای ۳۵۸ ه. ق.) که مقارن قرن ۱۰ میلادی زندگی می کرده است ، کتب موجود در کتابخانه ی ایشان در ری برابر مجموع کتب موجود در کتابخانه های اروپا بوده ! و فقط فهرست کتبش ، در ۱۰ جلد نگاشته شده بوده است.

آشنایی با کتابخانه ها

کتابخانه نهادی اجتماعی است که با ذخیره سازی، حفاظت و اشاعه منابع مکتوب دیداری و شنیداری و الکترونیکی با استفاده از خدمات کارکنان آموزش دیده در خدمت تعلیم و تربیت و توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، علمی و فرهنگی است. در مجموع می توان پنج کارکرد برای کتابخانه برشمرد:

۱. جمع آوری منابع یا مجموعه سازی

۲. حفاظت و نگهداری منابع

۳. سازماندهی منابع

۴. اشاعه ی اطلاعات (توزیع اطلاعات موجود در کتابخانه)

۵. مدیریت کتابخانه .

ساختار و تشکیلات کتابخانه

کتابخانه از دو بخش تشکیل شده است، بخش خدمات فنی و بخش خدمات عمومی. اکنون هر یک از این بخش ها را توضیح می دهیم .

بخش فنی

در بخش فنی کتابخانه تمامی مراحل کاری و عملیاتی یک کتابخانه منظم و سازماندهی شده، انجام می گیرد. در این بخش فعالیت هایی نظیر سفارش، خرید، اهدا، مبادله و فهرست نویسی انجام می پذیرد.

بخش عمومی

بخش عمومی کتابخانه خدمات عمومی را به مراجعان ارائه می دهد. این بخش شامل واحدهای امانت، مخزن، اطلاع رسانی، حفاظت و نگهداری و مرمت، برگه آرایی و نشریات ادواری می گردد.

در زمینه کتابخانه چند مبحث وجود دارد: الف. کارکرد کتابخانه در تحقیق، ب. انواع کتابخانه، ج. سیستم کتابخانه (نحوه طبقه بندی منابع در کتابخانه)، د. بخشهای کتابخانه و ه. شیوه استفاده از کتابخانه.

الف) کارکرد کتابخانه : کتابخانه در زمینه تحقیق سه کارکرد مهم دارد که عبارتند از :

۱- امکان شناسایی منابع را برای محقق فراهم می کند. ۲- امکان دسترسی محقق به منابع را فراهم می کند.

۳- مکان مناسبی برای محقق جهت مطالعه منابع می باشد.

ب) انواع کتابخانه

کتابخانه به لحاظ نوع منابع به عمومی و تخصصی و به لحاظ نحوه استفاده مراجعین به قفسه باز و قفسه بسته تقسیم می گردد. اینک به اختصار به توضیح آنها می پردازیم :

عمومی : کتابخانه ای است که منابع مربوط به رشته ها و موضوعات مختلف در آن گردآوری شده است.

تخصصی: کتابخانه ای است که منابع مربوط به یک رشته یا موضوع خاص در آن گرد آوری شده است. مثل کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام یا کتابخانه تخصصی امام خمینی (ره) ویژه منابع مربوط به زندگانی و اندیشه های امام خمینی

(ره)

در اینجا به عنوان نمونه به چند کتابخانه عمومی و تخصصی در شهر مقدس قم اشاره می نمایم:

۱ ... برخی از کتابخانه های عمومی شهر مقدس قم عبارتند از :

ردیف	نام کتابخانه	نوع و موضوع	تاریخ تاسیس و بنیانگذار	ظرفیت سالن مطالعه	تعداد کارمندان	نوع خدمات	آدرس و تلفن
۱	آستانه حضرت معصومه سلام الله علیها	عمومی و علوم اسلامی	۱۳۳۰ آستان مقدسه حضرت معصومه س	۴۰۰ نفر	۱۴ نفر	عمومی ، قفسه بسته و برگه دان	میدان آستانه ۷۷۴۱۴۴۰
۲	امانی موسسه امام صادق علیه السلام	عمومی و کمک درسی	۱۳۸۰ آیه الله شیخ جعفر سبحانی	ندارد	۲	عمومی ، قفسه باز	بلوار امین ، کوچه ۱۱ ، موسسه امام صادق علیه السلام ۲۹۲۵۱۵۲
۳	اهل قلم	عمومی ، علوم اسلامی و انسانی	۱۳۷۲ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی	۸۰ نفر	۳ نفر	عمومی ، قفسه باز ، غیرامانی ، کامپیوتر ، کتابهای خطی و سنگی قفسه بسته	میدان شهدا،خ معلم، دفتر تبلیغات اسلامی ۷۷۴۳۱۸۹ داخلی ۲۵۶
۴	آیه الله مرعشی نجفی رحمه الله	عمومی ، علوم اسلامی و انسانی	۱۳۴۴ آیه الله مرعشی نجفی رحمه الله	۸۰۰ نفر	۱۵۰ نفر	عمومی ، قفسه باز ، قفسه بسته ، کامپیوتر ...	خ آیه الله مرعشی نجفی ، ۷۷۴۱۹۷۰
۵	مدرسه فیضیه	عمومی ، علوم اسلامی	۱۳۰۹ آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری رحمه الله	۳۰۰ نفر	۲۰ نفر	عمومی ، قفسه باز ، قفسه بسته و کامپیوتر	میدان آستانه ، مدرسه فیضیه ۷۷۴۱۴۸۳
۶	حوزویان	عمومی ، درسی ، حوزوی	۱۳۸۰ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی	۵۰ نفر	۲ نفر	عمومی ، قفسه باز و کامپیوتر	م شهدا ، خ معلم ، ساختمان دفتر تبلیغات اسلامی ۷۷۴۳۱۷۷
۷	شهرک مهدیه	عمومی ، علوم اسلامی	۱۳۷۳ هیات امنای شهرک مهدیه ی حوزه علمیه	۷۰ نفر	۴ نفر	عمومی ، قفسه باز ، امانی و برگه دان	شهرک مهدیه ۲۹۶۲۹۱۵
۸	آیه الله گلپایگانی رحمه الله	عمومی ، علوم اسلامی و انسانی	۱۳۶۹ آیه الله گلپایگانی رحمه الله	۵۰۰ نفر	۱۳ نفر	عمومی ، قفسه باز ، قفسه بسته ، امانی ، غیرامانی ، برگه دان ، کامپیوتر	خ آیه الله مرعشی(ارم) ، مدرسه آیه الله گلپایگانی ۷۷۰۳۰۷۷
۹	آیه الله مشکینی رحمه الله	عمومی ، علوم اسلامی	۱۳۸۵ آیه الله مشکینی رحمه الله	۶۰۰ نفر	۱۱ نفر	عمومی ، قفسه بسته ، امانی ، کامپیوتر	خ امام موسی صدر(خاکفرج) ، م الهادی ۶۶۲۹۰۰۰
۱۰	آیه الله بروجردی رحمه الله	عمومی ، علوم اسلامی	۱۳۴۰ آیه الله سید حسین بروجردی رحمه الله	۲۰۰ نفر	۶ نفر	عمومی ، قفسه باز ، قفسه بسته ، کامپیوتر	خ ساحلی ، جنب حرم مطهر حضرت معصومه سلام الله علیها ۷۷۵۷۲۶۲

۲... برخی از کتابخانه های تخصصی شهر قم :

رج	نام و رشته ی تخصصی کتابخانه	تاریخ تاسیس و موسس	ظرفیت سالن مطالعه	تعداد کارمندان	نوع خدمات	سایر توضیحات	آدرس و تلفن
۱	تخصصی ادبیات	۱۳۷۶ سیدجواد شهرستانی	۵۰ نفر	۶ نفر	قفسه باز ، کامپیوتر	وابسته به دفتر آیه الله سیستانی حفظه الله	م رسالت، خ سمیه ، پلاک ۱۵ ۷۷۳۲۰۱۴
۲	تخصصی اندیشه ی سیاسی اسلام	۱۳۷۳ دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری	۳۰ نفر	۲ نفر	قفسه باز ، امانی ، غیر امانی ، کامپیوتر	دارای آرشیو نشریات	خ شهدا(صفائیه) ، کوچه ی آمار ، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری
۳	تخصصی تاریخ (وابسته به دفتر آیه الله سیستانی حفظه الله)	۱۳۷۴ سیدجواد شهرستانی	۷۰ نفر	۷ نفر	قفسه بسته ، کامپیوتر	راهنمایی و مشاوره ، پرینت منابع ، اجازه تصویر برداری از کتب	خ سمیه ، ۲۰ متری شهید رجائی ، کوچه ۱۱ ، پلاک ۸ ۷۷۳۱۳۵۵
۴	تخصصی تفسیر	۱۳۷۶ سیدجواد شهرستانی	۵۰ نفر	۶ نفر	قفسه باز	وابسته به دفتر آیه الله سیستانی حفظه الله	خ فاطمی (دور شهر) ، کوچه ۱۷ ، پلاک ۲ ۷۷۳۶۱۴۹
۵	تخصصی حدیث	۱۳۷۴ آیه الله محمدی ری شهری	۱۲۰ نفر	۵ نفر	قفسه باز ، قفسه بسته ، غیر امانی ، کامپیوتر	خدمات مرجع ، کپی منابع ، مشاوره ، بانک نرم افزارهای علوم اسلامی	بلوار پانزده خرداد ، شهرک جهاد
۶	تخصصی فقه و اصول	۱۳۷۷ سیدجواد شهرستانی	۳۵ نفر	۶ نفر	قفسه باز	بانک اطلاعات فقه و حقوق	م رسالت ، خ سمیه ، پلاک ۱۵ ۷۷۳۲۰۱۰
۷	تخصصی فلسفه و کلام	۱۳۸۰ احمد عابدی	۲۲ نفر	۳ نفر	قفسه باز	وابسته به دفتر آیه الله سیستانی حفظه الله	بلوار امین ، کوچه ۱۷ ، نبش فرعی اول ۲۹۳۲۰۶۹
۸	تخصصی مهدویت	۱۳۸۰ مرکز تخصصی مهدویت	۱۵ نفر	۲ نفر	قفسه باز ، امانی ، کامپیوتر	مشاوره علمی ، بانک تخصصی مهدویت	خ شهدا (صفائیه) ، کوچه آمار(۲۲) مرکز تخصصی مهدویت ۷۷۳۷۸۰۱

اطلاعات جدول فوق ، از کتاب شناسه ۳ بدست آمده است. (منتشر شده توسط معاونت پژوهشی مرکز خدمات حوزه علمیه قم ؛ این کتاب به معرفی کتابخانه های عمومی و تخصصی حوزه علمیه قم پرداخته است)

ادامه ی انواع کتابخانه :

قفسه باز: در این کتابخانه محقق خودش وارد مخزن کتابخانه می شود و از نزدیک منابع را مورد شناسایی و استفاده قرار می دهد.

قفسه بسته: در این نوع کتابخانه محقق اجازه ورود به مخزن را ندارد و پس از ارائه فهرست منابع مورد نظر، کتابدار منابع موجود در کتابخانه را در اختیار محقق قرار می دهد.

در تقسیم دیگری کتابخانه ها را به کتابخانه ملی و کتابخانه غیرملی تقسیم می کنند.

ج) سیستم کتابخانه

امروزه در همه کتابخانه ها منابع به طور موضوعی طبقه بندی می گردند. با این حال دو شیوه کلی سنتی و نوین برای طبقه بندی منابع مورد استفاده قرار می گیرد که پس از اشاره به اساس و زیربنای این دو شیوه که " فهرست نویسی " نام دارد ، به آنها اشاره می کنیم.

فهرست نویسی:

در علوم کتابداری و اطلاع رسانی، فهرست نویسی به فرآیندی گفته می شود که برای آماده سازی یک کتاب، یا یک مجموعه مکتوب، یا چند رسانه ای انجام می شود تا دستیابی سریع و صحیح به آن کتاب یا مجموعه میسر شود هدف اصلی فهرست نویسی، برقراری نظم است که به کمک آن هم کتابدار و هم مراجعه کننده بتوانند به سهولت و صحت، کتاب مورد نیاز خود را از میان کتابهای موجود در کتابخانه بیابند البته در اغلب کتابخانه ها، سعی

می‌شود کتابهای هم موضوع در کنار یکدیگر قرار گیرند. به هر یک از موارد اطلاعاتی که برای توصیف کتاب شناختی مشخصات یک کتاب ذکر می‌شود یک شناسه گویند. فهرست‌نویس‌ها توصیفات لازم در شناسه‌ها را می‌نویسند. افزون بر شناسه‌نویسی معمولاً امور رده‌بندی و تعیین موضوع نیز بر عهده فهرست‌نویس است در کتابخانه ملی ایران برای هر کتاب یک فهرست‌نویسی پیش از انتشار صورت می‌گیرد که به اختصار فیپا نامیده می‌شود. فهرست‌نویسی در حقیقت تلاش در جهت ایجاد سیستمی است که مراجعان را به منابع مورد نظر خود برسانند. برگه فهرست کتاب در واقع حکم شناسنامه کتاب را دارد. این شناسنامه بایستی در سراسر جهان به یک شکل تهیه شود. به عبارتی دارای استاندارد بین‌المللی است.

فهرست‌نویسی دارای مراحل ذیل است:

۱- فهرست‌نویسی توصیفی

۲- فهرست‌نویسی تحلیلی

فهرست‌نویسی توصیفی باید مطابق با قواعد فهرست‌نویسی انگلو امریکن انجام گیرد. و شامل سرشناسه (نام پدید آور اثر یا در مواردی خاص که پدیدآور اثر مشخص نیست عنوان اثر) می‌باشد (عنوان کامل اثر)، (نوبت ویرایش)، (نوع ماده "کتاب، CD و سایر شکل‌های منابع کتابخانه‌ای)، (تعداد صفحه یا تعداد جلد)، (وضعیت تصویر)، و ... فهرست‌نویسی تحلیلی موضوع مواد (کتاب، و منابع غیر کتابی) مطابق با سرعنوانهای موضوعی فارسی (برای کتابهای فارسی) یا سرعنوانهای موضوعی کتابخانه ملی پزشکی کنگره MASH برای کتابهای لاتین تعیین می‌شود و در بخش تحلیلی کارت شناسه کتاب آورده می‌شود. اما دو شیوه‌ی مذکور (سنتی، نوین) در طبقه‌بندی منابع فهرست‌نویسی شده عبارتند از:

۱- شیوه سنتی: در این شیوه منابع به موضوعات مختلف تقسیم و منابع مربوط به هر موضوع در قفسه‌های شماره‌گذاری شده قرار می‌گیرد و هر قفسه از چند ردیف تشکیل و در هر ردیف تعدادی منبع وجود دارد که هم ردیف‌ها و هم منابع مربوط به هر ردیف شماره‌گذاری شده است. بنابراین محقق با مشخص کردن شماره قفسه، شماره ردیف و شماره کتاب موجود در هر ردیف می‌تواند از طریق کتابدار و یا ورود به مخزن، کتاب مورد نظر را پیدا نماید. این شیوه هم اکنون در برخی کتابخانه‌های عمومی قم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲- شیوه نوین: در شیوه نوین کلیه دانشها و علوم بشری و غیر آن در طبقات و رده‌های مشخصی تقسیم شده و با اعتبار کردن حروف و اعدادی برای آنها، هر منبع در کل کتابخانه دارای یک شماره بازیابی ویژه است که به کمک آن منبع مورد نظر در کتابخانه مورد شناسایی قرار می‌گیرد. در این زمینه دو شیوه مشهور وجود دارد که به اختصار به معرفی آنها می‌پردازیم:

۱- طبقه‌بندی دهدهی دیویی: ملویل دیویی در سال ۱۸۷۶ این روش را پیشنهاد کرد. در این روش دیویی تمام دانشهای بشری را به ده رده کلی تقسیم و برای هر رده کلی یک کد سه رقمی قرار داده که از سه صفر «۰۰۰» شروع و به سه نه «۹۹۹» ختم می‌شود. این ده رده کلی به ده رده فرعی و هر رده فرعی خود به ده رده فرعی‌تر تقسیم می‌شود و با افزودن علامت اعشاری به ارقام سه گانه می‌توان به زیر رده‌های متعددی دست یافت. رده‌های ده گانه کلی در این رده بندی به شرح زیر است:

۰۰۰ = کلیات شامل: کتابشناسی‌ها، دانشنامه‌های عمومی، نشریات ادواری و ...

۱۰۰ = فلسفه شامل: منطق، روانشناسی، اخلاق و ...

۲۰۰ = شامل: ادیان مختلف کتب مقدس، مطالعات مذهبی و ...

۳۰۰ = علوم اجتماعی شامل: اقتصاد، سیاست، جامعه شناسی و...

۴۰۰ = زبان شامل: زبان شناسی، واژه نامه، دستور زبان و...

۵۰۰ = علوم خاص شامل: فیزیک، شیمی، ریاضی، زیست شناسی و...

۶۰۰ = علوم کاربردی شامل: پزشکی، مهندسی، کشاورزی و...

۷۰۰ = هنر شامل: طراحی، معماری، نقاشی، تئاتر، سینما و...

۸۰۰ = ادبیات شامل: ادبیات کلاسیک ملل، نمایشنامه، شعر و...

۹۰۰ = تاریخ و جغرافیا شامل: تاریخ و جغرافیای کشورها، سفرنامه ها، تاریخ طبیعی و...

در رده بندی دیویی، رده فرعی ۲۹۷ به دین اسلام اختصاص دارد که در ایران مباحث اسلامی بر اساس روش دیویی به چند خرده طبقه تقسیم شده است. از جمله:

۲۹۷/۵: فرقه ها و مذاهب اسلام	۲۹۷/۰: آثار کلی اسلام
۲۹۷/۶: اخلاق اسلامی	۲۹۷/۱: قرآن
۲۹۷/۷: آداب و رسوم مسلمانان	۲۹۷/۲: حدیث
۲۹۷/۸: تصوف و عرفان	۲۹۷/۳: فقه و اصول
۲۹۷/۹: تاریخ و جغرافیای اسلام	۲۹۷/۴: کلام و عقاید

۲- طبقه بندی کنگره: این روش در سال ۱۸۹۷ توسط کنگره آمریکا مطرح شده و بر اساس آن دانشهای بشری به ۲۰ طبقه تقسیم شده است و طبقات با برخی حروف لاتینی مشخص شده و زیر طبقه های این ۲۰ طبقه با حروف الفبای انگلیسی از A - Z مشخص و برای زیر شاخه های بعدی از اعداد استفاده شده است. طبقات ۲۰ گانه در روش کنگره به شرح زیر است:

۱۱- موسیقی (M)	۱- کلیات (A)
۱۲- هنرهای زیبا (N)	۲- فلسفه و دین (B)
۱۳- زبان و ادبیات (P)	۳- تاریخ و علوم وابسته (C)
۱۴- علوم محض (Q)	۴- تاریخ عمومی و دنیای قدیم (D)
۱۵- پزشکی (R)	۵- تاریخ آمریکا (E-F)
۱۶- کشاورزی (S)	۶- جغرافیا، مردم شناسی و آداب و رسوم (G)
۱۷- تکنولوژی (T)	۷- علوم اجتماعی (H)
۱۸- علوم نظامی (U)	۸- علوم سیاسی (J)
۱۹- علوم دریانوردی (V)	۹- حقوق (K)
۲۰- کتاب شناسی و کتابداری (Z)	۱۰- آموزش و پرورش (L)

در طبقه بندی کنگره رده فرعی BP به دین اسلام اختصاص دارد، که این رده بندی در ایران به ۱۱ خرده طبقه زیر تقسیم شده است:

۳- قرآن و علوم قرآنی: ۵۸-۸۹ BP	۲- سرگذشت نامه: ۲۰-۵۷ BP	۱- کلیات: ۱-۱۹ BP
۶- فقه و اصول: ۱۴۶-۱۹۸ BP	۵- حدیث: ۱۰۶-۱۴۵ BP	۴- تفسیر: ۹۰-۱۰۵ BP
۹- اخلاق اسلامی: ۲۴۵-۲۵۴ BP	۸- فرق اسلام: ۲۳۴-۲۴۴ BP	۷- کلام و عقاید: ۱۹۹-۲۲۳ BP
	۱۱- تصوف و عرفان: ۲۷۲-۲۹۵ BP	۱۰- آداب و رسوم: ۲۵۵-۲۷۲ BP

د. بخش های کتابخانه

کتابخانه ها معمولاً از بخش های زیر تشکیل شده اند.

بخش مخزن که در آن کتاب های تخصصی نگه داری می شود.

بخش مرجع که در آن کتاب های واسطه ای و عمومی قرار داده می شود.

بخش نشریات ادواری که در آن مجلات و روزنامه‌ها عرضه می‌گردد.

۵. شیوه استفاده از کتابخانه

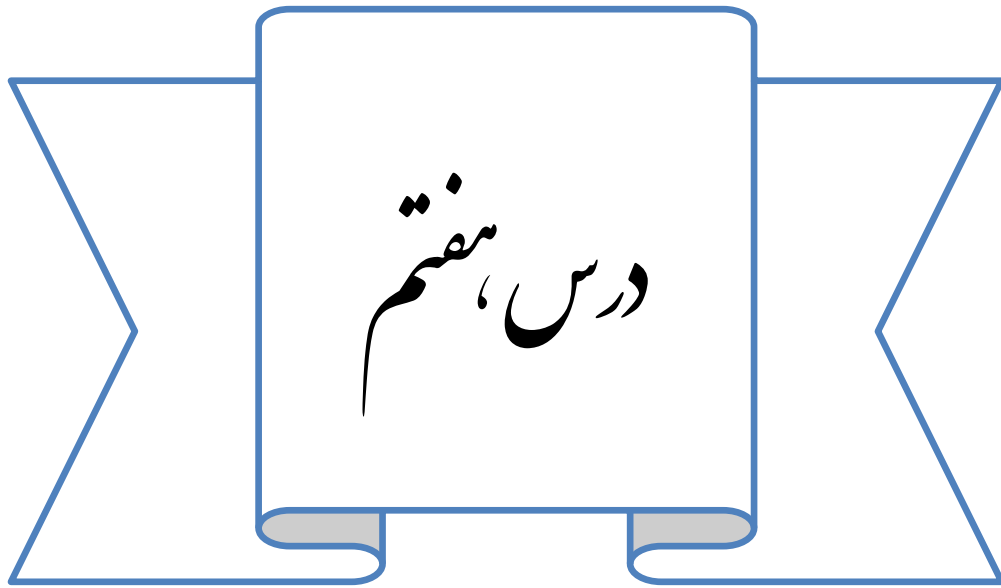
به طور کلی از دو طریق می‌توان از کتابخانه برای شناسایی و استفاده از منابع استفاده کرد، یکی با استفاده از برگه‌دانه‌ها و دیگری استفاده از رایانه. در ذیل به اختصار به توضیح این دو می‌پردازیم:

۱- استفاده از برگه‌دان: در این شیوه اطلاعات شناسنامه‌ای منابع شامل (نام و نام خانوادگی نویسنده، اسم کتاب، جلد، نام و نام خانوادگی مترجم، نوبت چاپ یا ویرایش، محل نشر، ناشر و تاریخ انتشار) بر اساس سه مؤلفه پدید آورنده، عنوان کتاب و موضوع و به ترتیب حروف الفبا در یک برگه یا کارت مخصوص آورده می‌شود و برای هر منبع یک شماره بازیابی مخصوصی مشخص شده است. مجموعه کارتهای تکمیل شده در قفسه‌های چوبی مخصوصی در محل ورودی کتابخانه نگهداری و در دسترس مراجعین قرار می‌گیرد. در این شیوه محقق با مراجعه به کارتهای مربوط به هر یک از مؤلفه‌ها منابع مورد نظر را مورد شناسایی قرار می‌دهد.

۲- استفاده از رایانه: در این شیوه اطلاعات شناسنامه‌ای منابع از قبل به رایانه داده می‌شود و بر اساس مؤلفه‌های گوناگون پدید آورنده، عنوان منبع، موضوع، ناشر و سال انتشار می‌توان منابع را مورد شناسایی قرار داد. در این شیوه نیز برای هر منبع یک شماره بازیابی ویژه وجود دارد. برای استفاده از رایانه در کتابخانه برنامه‌های نرم افزاری ویژه‌ای طراحی شده است. از میان نرم‌افزارهایی که کتابخانه‌ها برای معرفی منابع خود استفاده می‌کنند، نرم‌افزار نوسا و نرم‌افزار سیمرغ بیش از نرم‌افزارهای دیگر رواج دارد. استفاده از این نرم‌افزار فوایدی دارد که صرفه‌جویی در وقت مهم‌ترین آنهاست. یکی از رایج‌ترین نرم‌افزارهای کتابخانه نرم‌افزار سیمرغ است. این نرم‌افزار امکانات فراوانی را در اختیار کاربران قرار می‌دهد. از جمله:

امکان جستجوی منابع بر اساس نام یا بخشی از نام کتاب، نام یا بخشی از نام نویسنده، نام یا بخشی از نام ناشر، تاریخ نشر، محل نشر و ... از ویژگی‌های مهم این نرم‌افزار است. هم‌چنین با استفاده از این نرم‌افزار می‌توان محدوده زمانی خاصی را تعیین کرد و کتاب‌هایی که در این محدود زمانی منتشر شده است را جستجو کرد.

تذکر: امروزه با توجه به قابلیت‌های رایانه و نقشی که در صرفه‌جویی وقت برای محقق دارد، دیگر استفاده از برگه‌دانه‌ها چندان مورد توجه نیست. با این حال در مواقع خاصی از قبیل مختل بودن شبکه رایانه و یا قطع جریان برق استفاده از این روش اجتناب‌ناپذیر است.

* منبع شناسی

منبع شناسی

پس از آنکه محقق موضوع را بر اساس شرایط پیش گفته انتخاب نمود و طرح تحقیق خود را ارائه کرد برای گردآوری اطلاعات مربوط به تحقیقات کتابخانه‌ای محقق می‌بایست منابع و مأخذ مربوط به موضوع را مورد شناسایی قرار دهد. در زمینه منبع شناسی و بررسی پیشینه موضوع چند پرسش قابل طرح است:

۱. منبع چیست؟
۲. منبع چه انواع و اقسامی دارد؟
۳. ویژگیهای یک منبع مطلوب کدام است؟
۴. از چه راههایی می‌توان منابع را شناسایی کرد؟

در پاسخ به پرسشهای فوق مباحث زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

تعریف منبع

در معنای عام به هر مدرکی گفته می‌شود که اطلاعاتی را پیرامون موضوع به محقق ارائه می‌دهد، خواه این مدرک مکتوب باشد و خواه غیر مکتوب، اما گاهی در معنای خاص به کار می‌رود و مراد از آن صرفاً اسناد و مدارک مکتوب می‌باشد.

انواع منابع

منابع مورد استناد در تحقیقات گوناگون به اعتبار جهت‌هایی مختلف قابل تقسیم می‌باشند. در یک نگاه کلی می‌توان منابع را به: ۱- مکتوب و غیر مکتوب، ۲- دست‌اول و غیر دست‌اول، ۳- مرجع و غیر مرجع تقسیم نمود. در ذیل به اختصار به توضیح آنها می‌پردازیم:

۱- منبع مکتوب

منبع مکتوب همچنان که از عنوانش پیداست منبعی است که محتوای آن مورد کتابت قرار گرفته و در قالب یک نوشته ارائه می‌گردد.

انواع منابع مکتوب: منبع مکتوب نیز به نوبه خود به دسته منبع چاپی و غیر چاپی (خطی) تقسیم می‌شود. منبع چاپی منبعی است که کلمات آن مورد تایپ و حروف چینی قرار گرفته باشد. منبع غیر چاپی منبعی است که به صورت دست‌نوشته باقی مانده و تحت عنوان نسخه خطی در کتابخانه‌ها و مراکز مربوطه در محل مخصوصی نگهداری و حفظ می‌شوند.

منابع چاپی	منابع غیر چاپی
کتاب	ابنیه و آثار باستانی، نسخ خطی و دست‌نویس
جزوه	منابع تصویری از دست‌نوشته‌ها (عکس، فیلم، اسلاید، میکروفیلم)
پایان‌نامه	نسخه الکترونیکی نوشته‌ها (منابع الکترونیکی؛ دیسکهای فشرده)
نشریات	

انواع منابع چاپی:

۱- کتاب: کتاب منبعی است که موضوع آن نسبت به سایر انواع منابع چاپی کلی‌تر است و حداقل صفحات آن ۵۰ صفحه است و به کمتر از این مقدار جزوه یا رساله گفته می‌شود و در حداکثر آن محدودیتی نیست. بر خلاف سایر منابع چاپی می‌تواند در قالب جلد‌های متعدد ارائه گردد. کتاب در قطع و اندازه طولی و عرضی متفاوتی تهیه می‌شود که معروفترین آنها عبارتند از:

قطع جیبی (۱۱-۱۵ سانتی متر)

قطع رقی (۱۴-۲۱ سانتی متر)

قطع وزیری (۱۷-۲۴ سانتی متر)

قطع رحلی (۲۲-۲۹ سانتی متر)

قطع رحلی بزرگ (۲۴-۳۴ سانتی متر)

قطع سلطانی (۳۴-۴۹ سانتی متر)

مشخصات هر کتاب در صفحه عنوان آن نوشته می‌شود. از سال ۱۹۶۹ یک کد چهار بخشی ۱۳ رقمی (شابک

ISBN) را برای کتاب اختصاص داده‌اند که برای تعیین هویت هر جلد کتاب در سطح بین‌المللی است.

چهار بخش شابک عبارتند از: ۱. نقطه جغرافیای و زبان کتاب، ۲. ناشر کتاب، ۳. شماره ترتیب کتاب در انتشارات ناشر خاص و ۴. رقم کنترل کتاب که برای تشخیص اینکه کد کتاب صحیح است یا خیر به کار برده می‌شود.

۲- پایان‌نامه: منبعی است که تدوین آن برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاهها و اخذ مدرک

سطح ۳ و سطح ۴ حوزه برای کسانی که بخواهند مدارج علمی ویژه حوزه را دریافت کنند ضروری است. پایان‌نامه یا رساله علمی ساختار ویژه ای دارد و در برخی ویژگی‌ها متفاوت با کتاب می‌باشد. برای نمونه برای نوشتن پایان‌نامه ارائه طرح تحقیق قبل از شروع در آن و تصویب این طرح در شورای تحصیلات تکمیلی و یا شورای مدارج علمی ضروری است و این طرح تحقیق در زمان تدوین گزارش رساله علمی به عنوان بخشی از آن در متن رساله آورده می‌شود. در حالی که در کتاب چنین نیست.

۳- مقاله: منبعی است که از نظر حجم و خاص بودن در این موضوع محدودیت بیشتری در مقایسه با کتاب و پایان‌نامه دارد، به خاطر همین محدودیت بر خلاف کتاب و پایان‌نامه فصل بندی ندارد و محتوای آن در قالب عناوین و تیترهای مشخصی ارائه می‌گردد. همچنین مقاله برخلاف کتاب و پایان‌نامه به طور مستقل چاپ نمی‌گردد، بلکه به عنوان بخشی از یک مجله و در ضمن مجموعه مقالات منتشر می‌گردد.

۴- جزوه: منبعی است که هنوز به صورت رسمی چاپ و منتشر نشده است و از این رو استناد به آن در یک تحقیق علمی چندان صحیح به نظر نمی‌آید. هر چند که می‌توان از مطالب و ساختار تنظیم آن الهام گرفت و از منابع مورد استفاده در آن به طور مستقل بهره گرفت و از این جهت اطلاعاتی را در اختیار محقق قرار دهد.

تذکر: علاوه بر موارد ذکر شده دو نوع منبع چاپی دیگر وجود دارد: یکی گزارش طرح‌های پژوهشی کاربردی است که سازمانها بر اساس نیاز خود انجام می‌دهند و نتایج آن در اختیار آن سازمان جهت استفاده قرار می‌گیرد و کمتر به صورت عمومی منتشر می‌شود و دیگری اسناد و مدارک مکتوب و موجود در سازمانها و نهادهای علمی و سیاسی است که برای پاره‌ای تحقیقات بویژه تحقیقات تاریخی مفید و مهم می‌باشد. از آنجا که این نوع تحقیقات بیشتر جنبه خصوصی دارد و عمدتاً در دسترس عموم قرار نمی‌گیرد آنها را در شمار منابع مکتوب چاپی قرار نداده ایم، ولی محقق می‌تواند به تناسب موضوع و در صورت دسترسی، از آنها در تحقیق خود استفاده نماید.

منابع غیر مکتوب:

منابع غیر مکتوب خود به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱- ابنیه و آثار باستانی: این مورد که عمدتاً در موزه‌ها نگهداری می‌شوند، در پاره‌ای تحقیقات به ویژه تحقیقات باستان‌شناسی می‌تواند اطلاعات قابل توجهی را در اختیار محقق قرار دهند.

۲- منابع تصویری: مدارکی از قبیل عکس، نقشه، اطلس، اسلاید، فیلم و میکروفیلم از این دسته منابع می‌باشند، که می‌تواند اطلاعاتی را پیرامون موضوع مورد تحقیق ارائه دهد.

۳- منابع الکترونیکی: مدارکی از قبیل دیسکتها، سی‌دی‌های غیر صوتی و سایتهای اینترنتی از جمله این منابع به شمار می‌آیند.

منابع دست اول و غیر دست اول

منابع از نظر ارزش و اعتبار به چند دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از:

۱- منابع دست اول: منابعی است که بصورت مستقیم و بدون واسطه در رابطه با موضوعی مورد استفاده قرار می‌گیرند و یا برای اولین بار در موضوعی نگاشته شده باشد و سایر منابع از آنها مطالبی را نقل نمایند. در این تعریف دو ویژگی مورد توجه قرار گرفت: یکی مستقیم و بدون واسطه بودن و دیگری برای اولین بار نگاشته شدن است. ویژگی اول بیشتر ناظر به منابع تاریخی است، برای مثال اگر فردی خود در متن یک رخداد حضور داشته باشد و به نقل و شرح آن اقدام نماید. نقل وی در قالب یک سند یا کتاب منبع دست اول به حساب می‌آید. اما منابع دست اول تنها منحصر به منابع تاریخی و قدیمی نیست، بلکه ممکن است منبع یک روز قبل، از چاپ خارج شده باشد، ولی چون دستاورد تحقیقی است که برای اولین بار در موضوعی انجام شده است، منبع دست اول به شمار می‌آید.

۲- منابع غیر دست اول: منابعی است که به صورت غیر مستقیم و با واسطه در رابطه با موضوعی مورد استفاده قرار می‌گیرند و یا بخشی از مطالب خود را از منابع پیش از آن اخذ می‌نمایند. بنابراین وقتی مطلب از منبع دیگر نقل شود منبع نقل کننده و ترجمه کننده منبع دست دوم تلقی می‌شود. مثلاً ترجمه‌های تفسیر المیزان و یا کتابهایی که مطالبی را از آن نقل کرده‌اند نسبت به آن مطالب منبع دست دوم به حساب می‌آیند.

منابعی مثل المیزان که در آن نظرات شخصی علامه و سایر مفسرین وجود دارد در صورتی که محقق نظر علامه را از المیزان نقل کند استناد او به منبع دست اول است، اما اگر از المیزان روایتی یا نظر مفسر دیگری را نقل کند به عنوان منبع دست دوم تلقی می‌شود.

منابع عمیق و سطحی

منابع عمیق منابعی هستند که مباحث آن به صورت مستوفی و مستدل مورد بررسی قرار گرفته و ادله ی اثبات و رد بیان شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. مثلاً کتاب مکاسب و جواهر در فقه و کتابهای رسائل و کفایه در اصول الفقه و المیزان و مجمع البیان در تفسیر، نه‌ایه الحکمه در فلسفه و .. از کتابهای عمیق هستند.

منابع سطحی: منابعی که نویسنده آن صرفاً در صدد بیان نظرات و آراء مختلف و ابواب گوناگون بدون ذکر دلیل و بررسی و اثبات و یا رد آنها میباشد. این منابع نیز در جای خود مورد استفاده و مفید هستند.

منابع مرجع و غیر مرجع

۱- منابع مرجع: منابعی است که برای کسب آگاهی و اطلاع در زمینه موضوعات مختلف به آنها رجوع می‌شود و این منابع در کتابخانه‌ها در مکان مخصوصی نگهداری می‌شوند و به امانت هم داده نمی‌شوند. منابع مرجع از یک نگاه به طور کلی به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته ای که به طور مستقیم منبع اطلاعات هستند، مثل دائرة المعارف‌ها و کتابهای لغت که معمولاً همه آنها مورد مطالعه قرار نمی‌گیرند و محقق به تناسب موضوع و بر حسب نیاز بخشی از آنها را مطالعه می‌کند. دسته دیگر منابعی است که واسطه در دسترسی به اطلاعات مورد نیاز محقق قرار می‌گیرند، مثل کتاب شناسی‌ها و فهرستها.

۲- منابع غیر مرجع: کلیه منابعی که ویژگیهای منابع مرجع را نداشته باشند جزء این دسته منابع به شمار می‌آیند.

انواع منابع مرجع: منابع مرجع به نوبه خود به دو دسته کتابهای واسطه‌ای و مرجع عمومی تقسیم می‌شوند: کتب مرجع واسطه‌ای:

این کتابها واسطه بین محقق و سایر کتب میباشد که محقق با استفاده ای این منابع با سایر منابع مورد نظر خود آشنا می‌شود. این منابع نقش مهمی در سرعت بخشی به کسب اطلاعات دارند. برخی از این منابع عبارتند از:

معجم‌ها (نمایه‌ها):

معجم به کتاب‌های راهنمایی اطلاق می‌شود که پژوهشگر را برای پیدا کردن آسان اجزای مطالب یک یا چند کتاب و یا یک موضوع خاص یاری می‌کنند و نقش کلیدی دارند. به سخن دیگر فهرستی از الفاظ یا موضوعات و مباحث یک کتاب یا نشریه است که در یک مجموعه قرار می‌گیرد و به شکل الفبایی تنظیم و همراه با هر واژه یا موضوع نشانی و شماره صفحه کتاب یا نشریه‌ای که آن واژه یا موضوع در آن قرار دارد را مشخص می‌کند. نمایه‌ها نیز به دو دسته نمایه‌های لفظی و نمایه‌های موضوعی تقسیم می‌شوند:

۱. معجم (نمایه) لفظی: در نمایه لفظی برخی الفاظ یا واژه‌ها نمایه می‌شوند. برخی از کتاب‌های معجم لفظی عبارتند از:

المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، محمد فؤاد عبدالباقی، دار الکتب المصریه، ۱۳۶۴. ق، قاهره.

المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه، محمد دشتی و کاظم محمدی، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم، ۱۳۷۷.

معجم (نمایه) موضوعی: منبعی است که در آن مباحث و موضوعات یک کتاب یا یک مجموعه چند جلدی با ترتیب الفبایی تنظیم می‌شود. کتاب «میزان الحکمه» از جمله این منابع می‌باشد.

کتاب شناسی و مأخذ شناسی (فهرستها):

منابعی هستند که اطلاعاتی را پیرامون مشخصات و محتوای کتابها و مقالاتی که در رشته‌های مختلف و یا در رشته خاصی نگاشته شده و معمولاً به ترتیب الفبایی تنظیم شده است ارائه می‌دهد.

انواع کتابشناسی‌ها: کتابشناسی‌ها از یک جهت به عمومی و موضوعی تقسیم می‌شوند: کتابشناسی عمومی: منبعی است که کتابهای مختلفی را در موضوعات گوناگون معرفی می‌کند. مثل کتاب «الذریعه الی تصانیف الشیعه». کتابشناسی موضوعی: منبعی است که کتابهایی را در موضوع یا رشته خاصی معرفی می‌کند. مثل «کتابشناسی فقه شیعه» یا «کتابشناسی اخلاق».

فهرستها، از جهت دیگر به کتابشناسی توصیفی و کتابشناسی توصیفی، تحلیلی تقسیم می‌شود: در کتابشناسی توصیفی ضمن ارائه مشخصات شناسنامه‌ای کتابها به اختصار محتوای آن را هم توصیف می‌کنند. مانند «کتابشناسی موضوعی و توصیفی تعلیم و تربیت در اسلام». اما در کتابشناسی توصیفی، تحلیلی علاوه بر ارائه اطلاعات شناسنامه‌ای و توصیف اجمالی محتوای کتابها به اختصار آنها را مورد نقد و تحلیل نیز قرار می‌دهند. مثل «کتابشناسی توصیفی - تحلیلی تعلیم و تربیت در اسلام». برخی از کتابشناسی‌ها عبارتند از:

کتاب شناسی توصیفی - تحلیلی تعلیم و تربیت در اسلام، به کوشش بهروز رفیعی، ناشر: مرکز مطالعات تربیتی اسلامی وزارت آموزش و پرورش و پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۱.

مأخذ شناسی قواعد فقهی، پژوهشکده فقه و حقوق، ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلام، ۱۳۷۹.

کتابشناسی تاریخ اسلام، محمد نوری و قاسم خلخالی، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۷۹.

مقاله‌نامه‌ها: این کتابها مجموعه مقالاتی را که در منابع مختلف چاپ شده است را به صورت ماهانه، سالانه، بر اساس موضوع و مرکز انتشار ارائه مینمایند مانند فهرست مقالات فارسی، نوشته ایرج افشار و یا مجموعه مقالات روانشناسی و ...

کشف المطالب:

در این منابع آدرس موضوعاتی که به طور پراکنده در لابلای مطالب کتاب های مربوط آمده، ذکر شده است. مانند کتاب دلیل المیزان، نوشته الیاس کلانتری کتب مرجع عمومی:

این منابع، اطلاعات مناسبی را در باره موضوع مورد نظر در اختیار پژوهشگران قرار می دهند بخشی از مهم ترین این منابع عبارتند از:

۱. واژه نما

واژه نما اقسامی دارد که به اختصار به آنها اشاره می گردد:

فرهنگ نامه ها:

منابعی است که اطلاعات و توضیحاتی را پیرامون لغات و اصطلاحات در یک زبان و یا اطلاعاتی را پیرامون دانشمندان یک رشته علمی ارائه می دهد و محتوای آنها معمولاً به ترتیب حروف الفبا تنظیم می گردد. این فرهنگها خود چند نوع هستند:

الف) فرهنگ لغات: منبعی است که به توضیح لغات (از حیث تلفظ، معانی، اشتقاق) در یک زبان می پردازد و خود بر دو نوع است: فرهنگهای عمومی که اختصاص به واژگان و لغات خاصی ندارد. مثل فرهنگ لغت دهخدا، فرهنگ معین در زبان فارسی و لسان العرب و المنجد در زبان عربی و فرهنگهای موضوعی و تخصصی که اختصاص به لغات و واژگان خاصی دارد. مثل قاموس قرآن در زبان فارسی و مفردات راغب اصفهانی در زبان عربی که هر دو اختصاص به بررسی لغات و واژگان قرآنی دارند.

ب) فرهنگ اصطلاحات: منبعی است که به تعریف و توضیح اصطلاحات خاص یک موضوع و یا یک رشته می پردازد برای نمونه می توان به کشاف اصطلاحات الفنون: محمد تهانوی. / فرهنگ معارف اسلامی: سید جعفر سجادی. / فرهنگ سیاسی: داریوش آشوری / و / فرهنگ فرق و مذاهب / و / «اصطلاحات الاصول» اشاره کرد.

ج) فرهنگ شرح حال (سرگذشت نامه یا تراجم): منبعی است که اطلاعاتی را پیرامون زندگی نامه و شرح حال دانشمندان در رشته های مختلف علمی ارائه می دهد. فرهنگهای شرح حال نیز به دو دسته عمومی و موضوعی تقسیم می شوند. چرا که برخی از آنها شامل شرح حال دانشمندان در رشته های مختلف علمی است. مثل «مفاخر اسلام» و «اعیان الشیعه» و گاهی به شرح حال دانشمندان در رشته خاصی و یا دانشمندان در منطقه خاصی می پردازد مثل کتاب «فقههای شیعه از خمینی تا کلینی» و «مفاخر آذربایجان» و مانند معجم قبایل العرب: عمر رضا. برخی به بیان شرح حال اشخاص می پردازند مانند اُسد الغابه فی معرفه الصحابه: ابن اثیر جزری. برخی نیز به معرفی مکانهای معینی می پردازند. مانند معجم البلدان: یاقوت حموی.

۲. دایرة المعارف ها (دانشنامه ها):

منابعی هستند که در آنها اطلاعاتی در موضوعات گوناگون معارف بشری یا در رشته خاصی در قالب مقاله و به ترتیب الفبایی در اختیار محقق قرار می دهند. دایرة المعارف ها به دو نوع تقسیم می شوند: یکی عمومی که درباره تمام معارف بشری اطلاعاتی را در اختیار محقق قرار می دهد. مانند دایرة المعارفهای «بریتانیکا» و «امریکانا» در زبان انگلیسی و «لاروس» در زبان فرانسوی و دیگری تخصصی که در رشته یا قلمرو خاصی اطلاعاتی را در اختیار محقق قرار می دهد. برای نمونه می توان به «دایرة المعارف تشیع» «دایرة المعارف بزرگ اسلامی» و «دایرة المعارف قرآن کریم» و «دانشنامه جهان اسلام» اشاره نمود.

سالنامه ها:

منابعی است که اطلاعاتی را پیرامون مسائل، تحولات و وقایع سیاسی، علمی و اجتماعی و... که در طول یکسال به وجود می آید در اختیار محقق قرار می دهند. سالنامه ها نیز به عمومی، اختصاصی و آماری تقسیم می گردد. برای نمونه می توان به کتاب سال کیهان و سالنامه ارزشیابی اشاره نمود.

منابع تخصصی

منابع تخصصی آن هایی هستند که اطلاعات مفصل تر و اختصاصی تری را در بر دارند. دو دسته قبلی به نوعی واسطه و مقدمه رجوع به این نوع منابع به شمار می روند. هیچ محققى برای تبیین ابعاد و زوایای پنهان موضوعات، گریزی از مراجعه به این نوع منابع ندارند.

اولیتهای منابع (ویژگیهای منابع مطلوب):

الف) ویژگی های منبع معتبر

در تحقیق علمی از هر منبعی نمی توان بهره برد. تنها از آثار معتبر می توان استفاده کرد. ویژگی های منابع معتبر عبارتند از:

۱. اصالت: منبعی اصالت دارد که اولاً مؤلف آن شناخته شده باشد، ثانیاً انتساب اثر به او صحت داشته باشد و ثالثاً تحریف نشده باشد.

۲. قدمت: مراد آن است که دست اول باشد، یا لا اقل به صاحب اصلی و یا موضوع اصلی نزدیک تر باشد.

۳. جامعیت: حاوی دیدگاه های گوناگون اعم از موافق و مخالف باشد.

۴. اتقان محتوا: اثر باید اولاً از تحلیلها و استدلال های قوی برخوردار باشد و ثانیاً از مستندات و ارجاعات متعدد و معتبر بهره مند باشد.

۵. اعتبار مؤلف: مؤلف باید هم از شهرت علمی و هم از وثاقت (صداقت و امانت داری) در نقل دیدگاه ها و مطالب گوناگون برخوردار باشد.

راه های شناسایی منابع :

- استفاده از اطلاعات شخصی محقق
- استفاده از صاحب نظران و محققان مربوطه
- مراجعه به مراکز پژوهشی
- مراجعه به شبکه های اطلاعاتی مثل شبکه شارح، پارسا، اهل بیت
- مراجعه به کتابخانه ها
- کتاب شناسی عمومی و توصیفی
- کتاب شناسی عمومی و ۱. کتاب شناسی عمومی و ۲. کتاب شناسی توصیفی.

شناخت کتاب به دو صورت انجام می شود ۱. کتاب شناسی عمومی و ۲. کتاب شناسی توصیفی. مراد از کتاب شناسی عمومی آشنایی با ویژگی های انتشاراتی کتاب، و محتوای اجمالی آن از نظر موضوعات، منابع و سطح علمی است.

اصول کتاب شناسی عمومی عبارت است از:

۱. پی بردن به عنوان کامل کتاب

۲. آگاهی از نام کامل نویسنده

۳. شناخت ویژگی های انتشاراتی کتاب مانند نام ناشر، محل نشر، زمان نشر و کیفیت نشر از نظر افست بودن یا چاپی بودن کتاب

۴. اطلاع از چارچوب اساسی کتاب از نظر بخش بندی و فصل بندی آن

۵. شناخت محور اصلی کتاب و مباحث مطرح شده درباره آن

در کتابشناسی توصیفی به دنبال شناخت ارزش و اعتبار کتاب از حیث نویسنده و محتوا هستیم. برای این منظور باید شرایطی مورد توجه قرار گیرد. برخی از شرایط کتاب‌شناسی عبارت است از:

۱. کتاب از نظر ظاهری ملاحظه شده و عنوان کامل و نام نویسنده آن مشخص گردد.
۲. با مرور صفحه شناسنامه کتاب، ویژگی‌های انتشاراتی آن شناسایی گردد.
۳. با مرور فهرست کتاب، دیدی کلی نسبت به بخش‌ها و فصل‌های کتاب و نیز محور مباحث آن به دست آید.
۴. با مراجعه به منابع و مآخذ کتاب و بررسی آن از نظر استفاده از منابع دست اول و معتبر، ارزش و اعتبار علمی کتاب بررسی گردد.
۵. با مطالعه اجمالی مهمترین فصول، تطابق عناوین با محتوا و ارزش علمی نوشتار بررسی شود.

ادامه گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای:

ثبت و ذخیره اطلاعات

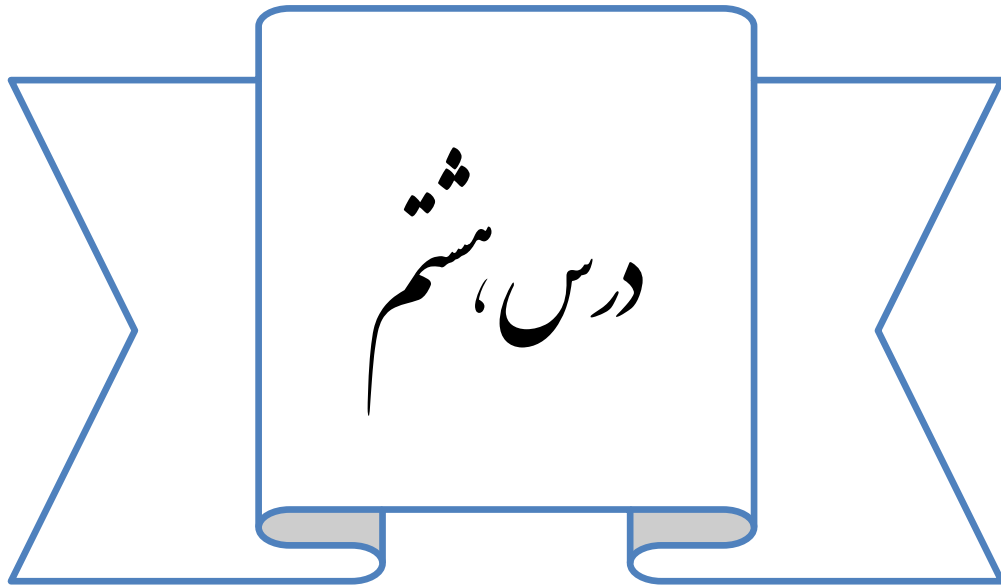
با توجه به نیاز محقق به اطلاعات شایسته و مرتبط، وی باید در طی اجرای طرح تحقیق و گردآوری اطلاعات به ثبت، ذخیره و طبقه‌بندی اطلاعاتی که بدست می‌آورد پردازد تا در مرحله‌ی پردازش از محتوای لازم برخوردار بوده و به نتیجه‌ی مطلوب دست یابد.

تعالیم پویای اسلام در زمینه اهمیت نوشتن اطلاعات و علم تاکید بسیاری داشته است. قسم به قلم و آنچه نوشته می‌شود در اولین آیات سوره قلم و آیات اینچنینی دال بر این مدعاست. در روایتی از پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله وسلم نقل شده که فرودند: *قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ* ۹۵. بهترین و مطمئن‌ترین راه ثبت، ذخیره و حفاظت از علم و اطلاعات علمی، نوشتن آنست که از قدیم الایام شیوه نشر و گسترش علم در میان انسان‌ها بوده و علم به کمک همین نوشتن باقی مانده و وسعت یافته است.

چگونگی ذخیره و طبقه‌بندی اطلاعات به جنس و میزان اطلاعات و نوع استفاده محقق از اطلاعات بستگی دارد. آنچه محقق بر روی کاغذ می‌نویسد (فیش نویسی) باید بایگانی و دسته‌بندی کاغذی شود. اما اگر محقق به روش رایانه‌ای به گردآوری اطلاعات پردازد باید از نرم‌افزارها و روش‌های متناسب با آن بهره‌برد. در این قسمت که به گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای اشاره نموده ایم باید به ثبت کاغذی این اطلاعات پرداخته و شیوه‌ی فیش نویسی کاغذی را مرور کنیم.

در میان محققین مدل‌های مختلفی از فیش دیده می‌شود که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند. نکته‌ی حائز اهمیت آنست که در صورت متحدالشکل بودن فیش‌های مورد استفاده پژوهشگران، کارایی آن‌ها برای خود محقق و هم‌سایر محققین بیشتر خواهد بود. در نتیجه در این نوشتار به یک نمونه فیش اشاره نموده و نسبت به گزینه‌ها و عناوین آن توضیحات مختصری ارائه خواهیم نمود. فیش مورد بررسی "فیش تبلیغ" است. هرچند این فیش همچنانکه از نامش پیداست برای آماده‌سازی محتوای سخنرانی در تبلیغ تعبیه شده است اما با توجه به کاربرد زیاد آن در فرآیند آموزش برخی دروس حوزه‌های علمیه سفیران هدایت به خصوص تکالیف گروه‌های مهارتی خطابی به آن می‌پردازیم و با کمی تغییر کاربری می‌توان در تحقیق نیز از آن بهره‌برد.

^{۹۵} تحف العقول، النص، ص: ۳۷.

* فیش نویسی ۱

فیش تبلیغ (کاغذی)

شماره فیش	فیش تبلیغ		
نماینده:	مخاطب:		موضوع عام:
	مناسبت:		موضوع خاص:
	نوع مطلب:	موضوع اخص:	
	عنوان فیش:		
منبع:			

فرم ارزیابی فیش تبلیغ

امتیاز برآورد	امتیاز مطلوب	ملاکهای ارزیابی اجرائی (در کار گروه های مهارتی خطابی)		ردیف
	۴	موضوع کلی و موضوع عام	۲۸	۱
	۴	موضوع خاص		
	۴	مخاطب - مناسبت - نوع مطلب		
	۸	نماینده		
	۴	خلاصه فیش (عنوان و تابلو فیش)		
	۴	منبع		
	۸	یعنی بشود بالای منبر از آن استفاده کرد	۸	۲
	۸	در مواردی که ترجمه و توضیح لازم نیست نمره داده شود	۸	۳
	۱۶	برای آیه، روایت و داستان حداقل ۴ مورد و برای سایر مطالب حداقل ۲ مورد لازم است	۱۶	۴
	۴	در همه فیشها موضوع واحد باشد	۴	۵
	۸	یعنی در هر فیش نوع مطلب متفاوت باشد	۸	۶
	۸	خوش خطی، با حوصله نوشتن، تنوع رنگها و ...	۸	۷
	۸۰	جمع امتیازات		

راهنمای تکمیل عناوین فیش تبلیغ

۱ - موضوع کلی: منظور از موضوع کلی در فیش برداری غالباً عناوین و اسامی علوم و دانش هاست ، مانند علم اخلاق ، تاریخ ، روانشناسی ، فقه ، کلام ، فیزیک ، شیمی ، ریاضی ، جامعه شناسی و ... که معمولاً در تحقیقات رایج و متداول ، موضوع و عنوانی بالاتر از این ها به کار گرفته نمی شود تا همه این عناوین در زیر مجموعه آن قرار گیرند ، اگر چه در تحقیقات پیچیده و بر طبق موضوع بندی موضوعات کلی تری از قبیل علوم اجتماعی ، علوم عملی ، علوم خالص ، دین و ... وجود دارد.

بعضی از موضوعات کلی به ترتیب الفبائی عبارتند از

۱ - اخلاق	۲ - ادبیات	۳ - ادیان و مذاهب و فرقه ها	۴ - اصول فقه
۵ - اقتصاد	۶ - انسب و شجره شناسی	۷ - انسان شناسی	۸ - باستان شناسی
۹ - بازرگانی	۱۰ - پزشکی	۱۱ - تاریخ	۱۲ - تراجم و سرگذشتنامه ها
۱۳ - تعلیم و تربیت	۱۴ - جامعه شناسی و مسائل اجتماعی		
۱۵ - جغرافیا	۱۶ - حدیث و درایه		
۱۷ - حقوق	۱۸ - رجال (راوی شناسی)	۱۹ - روان شناسی	۲۰ - زبان (شناسی)
۲۱ - عرفان	۲۲ - علوم سیاسی	۲۳ - علوم قرآنی	۲۴ - علوم نظامی
۲۵ - فقه (فروع دین)	۲۶ - کشاورزی	۲۷ - کلام و عقاید	۲۸ - مدیریت
۲۹ - فلسفه، مکاتب (فلسفی) ۳۰ - نجوم و هیئت		۳۱ - ورزش و تربیت بدنی	۳۲ - هنر

۲ - موضوع عام: موضوع عام عبارت از موضوعات جزئی هر موضوع کلی است که تمام آنها زیر مجموعه عنوان جامع موضوع کلی قرار می گیرند. مثلا موضوعات اخلاص ، تواضع ، توبه ، زهد ، تقوا و ... همگی موضوعات جزئی هستند که زیر مجموعه عنوان جامع موضوع کلی اخلاق قرار می گیرند.

۳ - موضوع خاص: موضوع خاص عبارت از موضوعات جزئی هر موضوع عامی است که تمامی آنها زیر مجموعه عنوان جامع موضوع عام قرار می گیرند. مانند موضوع عام "تقوا" دارای موضوعات خاصی از قبیل "تعریف تقوا ، ارزش و اهمیت تقوا ، آثار و فواید تقوا ، عوامل و موانع متقی شدن ، صفات متقین و ... " است که تمامی آنها زیر مجموعه عنوان جامع موضوع عام تقوا قرار می گیرند.

۴ - موضوع اخص: موضوع اخص یا خاص تر عبارت از موضوعات جزئی تر هر موضوع خاصی است که تمامی آنها زیر مجموعه عنوان جامع موضوع خاص قرار می گیرند. به عنوان مثال موضوع خاص " آثار و فواید تقوا ، دارای موضوعات اخصی از قبیل آثار و فواید معنوی ، آثار و فواید اجتماعی ، آثار و فواید اقتصادی و ... " است که تمامی آن ها زیر مجموعه عنوان جامع موضوع خاص (آثار و فواید تقوا) واقع می شوند.

۵ - خلاصه فیش (عنوان فیش): در این قسمت خلاصه ای کوتاه و گویا از مطالب فیش ارائه می شود؛ به گونه ای که خواننده بتواند با مطالعه آن محتوای فیش را بفهمد چیست؟ دقت و ظرافت در نوشتن خلاصه ، حائز اهمیت است ؛ مخصوصا از این جهت که ممکن است افراد دیگری غیر از نویسنده نیز بخواهند از آن استفاده کنند.

۶ - مناسبت: عمده مطالب و محتواهای تبلیغی اختصاص به زمان خاص ندارند و در هر مناسبتی می توان از آنها بهره برد ، اما برخی از مواد فقط در مناسبتهای خاص قابل عرضه می باشند و یا مناسبتهای خاصی برای ارائه آنها مناسب تر است. چنانچه محتوای فیش برای هر زمان و مناسبتی قابل عرضه باشد ، در مقابل گزینه مناسبت : واژه "عمومی" را می نویسیم و در صورتی که اختصاص به مناسبت خاص داشته و یا برای مناسبتی اولویت خاص دارد ، نام آن مناسبت را ثبت می کنیم ، مثلا: محرم ، صفر ، ماه مبارک رمضان ، دهه فجر ، ایام فاطمیه و ...

۷ - مخاطب: بیشتر مطالب تبلیغی را برای همه انواع مخاطبان نیز می توان بیان کرد و برای همه آنها مفید و موثر است ؛ اما برخی از مطالب برای مخاطبان خاصی اولویت بیشتری دارند و یا فقط می توان آنها را برای مخاطبان خاصی بیان کرد. در صورت خاص بودن ، نام مخاطب را در مقابل عنوان مخاطب می نویسیم مثل: جوانان ، نوجوانان ، کودکان ، میانسالان ، با انگیزه ، بی انگیزه ، باسواد ، متخصص ، کم سواد و ... ، و در غیر این صورت در مقابل این عنوان می نویسیم: عمومی.

۸ - نوع مطلب: منظور از نوع مطلب در این جا نام ماده سخن است. یعنی: آیه ، روایت ، داستان ، حکایت ، داستان واره ، شعر ، سخن حکیمانه ، ضرب المثل ، مثال یا تشبیه ، سخن بزرگان و ...

در صورتی که در یک موضوع اخص فیشهای زیادی تهیه کرده باشیم و بخواهیم بعضی از آنها را گزینش کرده و در منبر استفاده کنیم ، برای رعایت تنوع می توانیم با نگاه به این گزینه ، انواع مواد را استخراج کرده و از آنها بهره بگیریم.

۹ - نمایه: اغلب مطالبی که در یک برگه فیش نوشته می شوند ، در چند موضوع و سخنرانی جداگانه قابل استفاده هستند. دلیل این امر این است که نکته های فراوانی از آنها برداشت می شود و هر یک از این نکته ها به موضوع خاص یا اخصی ربط پیدا می کند. ما غالبا از زاویه موضوع بحث خودمان به یک ماده سخن توجه می کنیم و از نکات دیگر قابل استفاده در آن غفلت می کنیم.

به بیان دیگر محتوای یک فیش به چند موضوع خاص یا اخص ربط پیدا می کند ؛ گرچه ارتباط آن به یک موضوع خاص ممکن است قوی تر و صریح تر باشد. معمولا عنوان موضوع مرتبط را در مقابل عنوان موضوع خاص می نویسیم ؛ اما برای اینکه در منبرهای دیگر

نیز از این فیش استفاده کنیم ، نام موضوعات خاص یا اخص دیگری که به این فیش ربط دارد را نیز در بخش نمایه ها می آوریم . در واقع نمایه ها ، موضوعات اخص دیگری هستند که محتوای این فیش در آنها هم کارایی دارد.

۱۰ - کد (شماره فیش) : این گزینه را در قسمت بعدی یعنی مبحث " بایگانی " توضیح خواهیم داد .

۱۱ - منبع: در روایتی زیبا از امیر المومنین علیه السلام نقل شده است که فرمودند : إِذَا حَدَّثْتُمْ بِحَدِيثٍ فَأَسْتَدْوُهُ إِلَى الَّذِي حَدَّثَكُمْ فَإِنْ كَانَ حَقًّا فَلَكُمْ وَإِنْ كَانَ كَذِبًا فَعَلَيْهِ . (الكافی ، ج ۱، ص: ۵۳) ؛ حدیث را با سندش بخوانید، اگر درست باشد شما هم در او شریک هستید و اگر دروغ باشد گناه آن متوجه ناقلش می‌باشد. پژوهشگر متعهد همیشه مطالب را با سند و منبع آن ذکر می کند تا مسئولیت نوشته را متوجه منبع نموده و بر اعتبار نوشته ی خود بیافزاید. از این رو هنگام فیش نویسی در مقابل عنوان "منبع" باید آدرس کامل مطلبی که در فیش نوشته شده است آورده شود. منبع فیش ممکن است یکی از موارد زیر باشد که در هر مورد باید به ترتیبی که بیان می شود به صورت کامل آدرس داد.

الف) کتاب: نام کتاب ، نام نویسنده ، نام مترجم ، نام ناشر ، محل نشر ، سال نشر ، نوبت چاپ ، شماره جلد ، شماره صفحه.

ب) قرآن کریم: نام سوره ، شماره سوره ، شماره آیه.

ج) مطبوعات: نوع جریده (فصلنامه ، ماهنامه ، هفته نامه ، روزنامه و ...) ، نام جریده ، شماره جریده ، تاریخ نشر ، نام نویسنده ، صفحه.

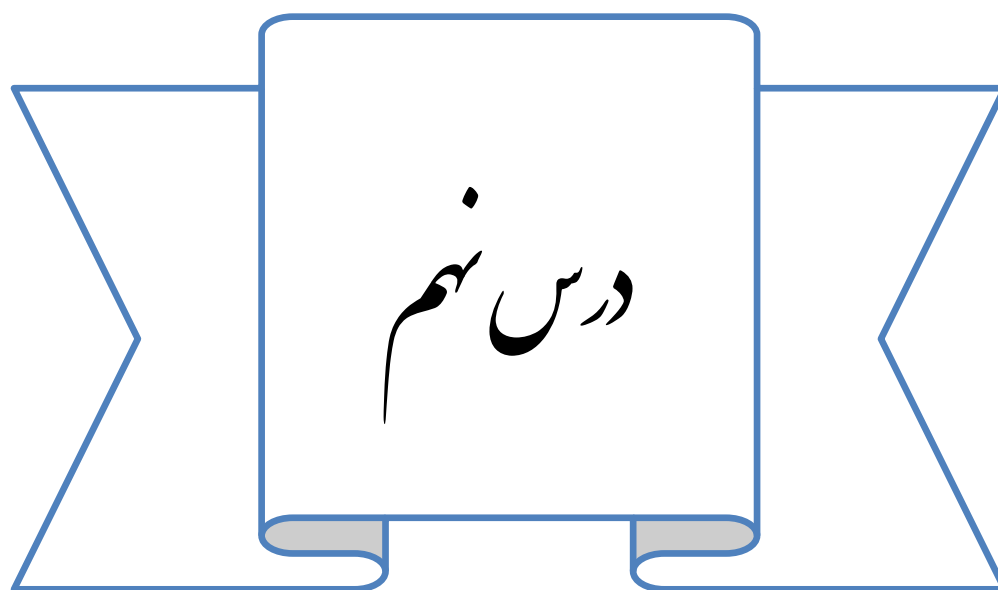
د) اینترنت: آدرس سایت ، نام سایت یا وبلاگ ، نام نویسنده ، تاریخ ارائه ، توضیحات خاص.

هـ) **CD**: نام **CD** ، نام تولید کننده ، شماره نگارش **CD** توضیحات خاص.

و) نقل قول: نام گوینده ، مکان ارائه مطلب ، مناسبت بیان مطلب ، تلفن گوینده در صورت امکان ، ایمیل گوینده در صورت امکان ، تاریخ بیان مطلب.

تذکر: دقت داشته باشیم که مطالب باید از منبع دست اول تهیه شوند و هر یک از موارد فوق در شرایط خاصی می تواند دست اول باشند.

۱۲ - برداشت: برداشت در واقع توضیح اضافه ی فیش نویس پیرامون اصل مطلب است که جهت تبیین موضوع و گسترش قابلیت استفاده از محتوای نوشته شده ، در قالب جملات خبری کوتاه ، به انتهای مطلب اضافه می شود. البته این تبیین باید روشمند و بر اساس قواعد علمی بدست آمده باشد تا قابلیت نوشتن و مطرح کردن پیدا کند. برداشت نویسی نوعی کار پردازشی محسوب می شود و در واقع باید در بخش "پردازش" به آن بپردازیم ، ولی با توجه به لزوم فیش نویسی و ثبت اطلاعات باید در این قسمت به مبانی و قواعد اولیه آن اشاره نمائیم.

* فیش نویسی ۲

اصول و فنون برداشت نویسی:

هر یک از قالب های محتوایی ، برای برداشت نیازمند رعایت قواعد و اصول خاص خود اند. از این روی فنون برداشت نویسی را متناسب با این قالب ها بررسی می کنیم:

الف – برداشت نویسی از آیات : همانطور که می دانید قرآن کتاب کامل الهی است که محدود به زمان نمی شود و تا قیامت کلامی استوار خواهد بود. بنابراین در همه زمانها می توان با نگاه، برداشت و تفسیری جدید و متناسب با نیازهای هر عصر از هدایت آن بهره برد. به همین خاطر علمای تفسیر تاکنون تفاسیر متعددی را ارائه نموده اند که هر کدام در نوع خود ممتاز است. بنابراین برداشت از یک آیه؛ با درک صحیح از کلمات و احوال آیات و پیدا کردن مسائل مستحدثه روز در آئینه قرآن، کاری زیبا و مخاطب پسند است چرا که با برداشت صحیح از آیات ، راه حل مشکلات روزمره انسان از طریق قرآن دست یافتنی شده و راه از بی راهه تشخیص داده می شود.

برای آنکه بتوان برداشت صحیح، به روز و پر محتوایی را از یک آیه ارائه نمود بایستی مواردی را به عنوان «اصول و فنون برداشت نویسی آیات» رعایت نمود و بادقت آنها را بکار گرفت:

۱. آشنایی با ترجمه و تفسیر آیات.
۲. تفکیک جملات در آیه و توجه به معنای هر جمله.
۳. توجه به کلماتی که در جمله دارای بار معنایی هستند. (تفکیک مفردات جمله)
۴. توجه به رابطه نتیجه آیه (جمله پایانی آیه) با جملات ماقبل و آیات قبل و به عبارتی توجه به جایگاه آیه در منظومه آیات. (جامع نگری قرآنی)

۵. توجه موضوعی به آیه.
۶. توجه به آیات موضوعی دیگر که ممکن است تفسیر، توضیح، تأیید ، نسخ یا توضیح و تفسیر آن آیه باشد.
۷. دانستن ارتباط آیه با روایات.
۸. مطالعه شأن نزول و سبب نزول آیه.
۹. ارتباط آیه با اقتضائات زمانه.
۱۰. توجه به مناسبتهای ایام و تبلیغی بودن آیه.
۱۱. دانستن جایگاه کلمات به لحاظ ادبی در جمله.
۱۲. توجه به التفاتهای آیات. (خطابها)
۱۳. ریشه یابی لغات.
۱۴. توجه به فرهنگ زمان نزول آیه

*به عنوان مثال ؛ آیه ۳۷/توبه: **إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ**. نسیء در فرهنگ زمان جاهلی تغییر دادن ماههای حرام است نه به معنای فراموشی! لذا آیه می فرماید: تغییر دادن ماههای حرام کفری است که بر کفر آنها افزوده می شود و با این عمل افراد بی ایمان در گمراهی بیشتر قرار می گیرند. مشرکان در یک سال ماهی را هلال می شمردند، و سال دیگر همان ماه را تحریم می کنند تا به گمان خود آن را با تعداد ماههایی که خدا تعیین کرده تطبیق دهند یعنی هر گاه یکی از ماههای حرام را حذف می کنند ماه دیگری را به جای آن می گذارند تا عدد چهار ماه تکمیل شود!

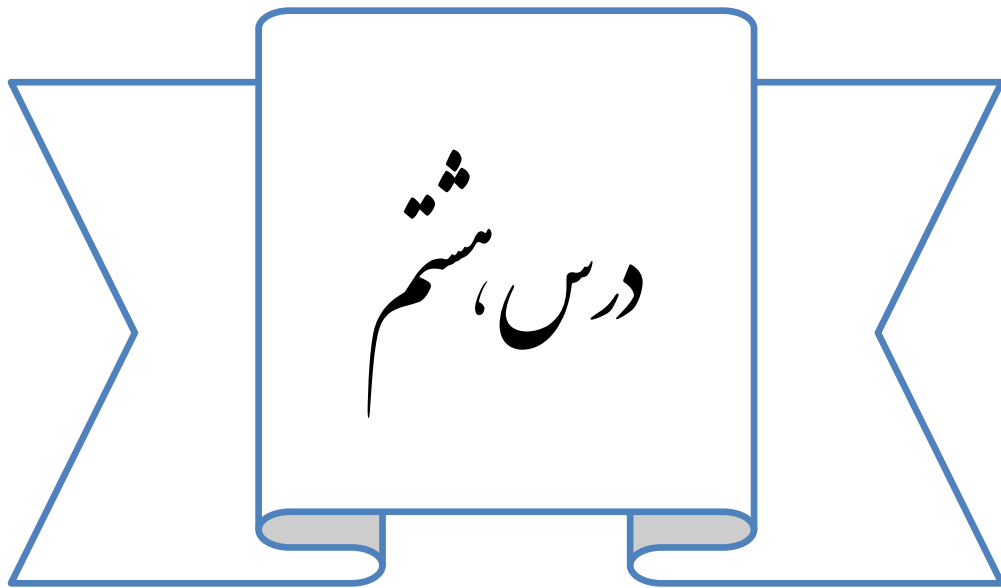
۱۵. توجه به قواعد معانی، بیان و بدیع.
۱۶. توجه به اشتراکهای لفظی و معنوی و قرآنی که مقصود واقعی را می رساند.
۱۷. توجه به اقتضای جمله که آیا دارای شرط است یا وصف یا ...
۱۸. توجه به تکرار کلمات در آیه و در همه قرآن.
۱۹. توجه به تقدم و تأخر کلمات در آیه.

ب – برداشت نویسی روایات: مانند برداشت برداری از آیات می باشد.

ج – برداشت نویسی از شعر:

۱. توجه به شاعر و شخصیت شناسی او از حیث افکار و عقاید) که آیا از خم که استفاده کرده شارب خم است یا منظور عرفان اوست مثل امام راحل، مولوی ، حافظ و... است)
۲. شناخت فرهنگ زمانی و مکانی که شعر در آن صادر شده است. زمان قاجار، یا زمان انقلاب.

۳. حالات کسی یا چیزی که شعر نسبت به او یا درباره او بیان شده است: ناصرالدین شاه، امام (چه بسا شاعر معانی دو پهلوی از کلمات داشته باشد)
۴. توجه به معنای لغات زمان سرودن شعر
۵. توجه به فرهنگ واژگان و زبان و لهجه شاعر.
۶. توجه به صنایع ادبی (معانی بیان و بدیع)
۷. توجه به انواع شعر که غزل است یا قصیده است، حماسی، یا ...
۸. دانستن سبک‌های مختلف خراسانی، هندی و عراقی
۹. توجه به هماهنگی یا ناهماهنگی شعر با معارف دینی.
۱۰. توجه به شأن صدور شعر (وقایع و حوادثی که در حالات و روحیه شاعر تأثیر گذار بوده است)

* فیش نویسی ۳

د - برداشت نویسی از داستان:

- ۱ - تطبیق داستان با آیات و روایات و یا معارضه آنها با یکدیگر.
- ۲ - این که چقدر این داستان با احکام و اعتقادات و اخلاق اسلامی سازگار است.
- ۳ - مستند بودن یا نبودن و میزان اعتبار سند.
- ۴ - شخصیت‌های اصلی داستان.
- ۵ - توجه به زمان و مکان وقوع داستان.
- ۶ - پیامدهای داستان.
- ۷ - توجه به گره های داستان.
- ۸ - توجه به برداشتهایی که ایجاد شبهه می کند.
- ۹ - برداشتهای روشی.

ه - برداشت نویسی از طنز و لطیفه: در لغت معانی: طنز، فکاهی، جک، چرند و پرند و... مشترک و نزدیک به یکدیگر است،

اما "لطیفه" بیان خوشی که ملائم طبع است و گاهی همراه با پند و اندرز است لذا کاربرد تبلیغی بیشتری دارد. در نوشتن و کاربرد طنز و لطیفه باید به نکاتی توجه داشت:

- ۱ - میزان تطابق با آیات و روایات و اعتقادات و فرهنگ شیعه.
- ۲ - توجه به فرهنگ و آداب و رسوم مردمانی که آن لطیفه در میان آنها رایج است
- ۳ - توجه به گویش محلی و الفاظ خاص مندرج در لطیفه که آن را ملائم با طبع می کند.
- ۴ - زمان و مکان صدور لطیفه.
- ۵ - ارتباط لطیفه با آیات و روایات.
- ۶ - توجه به کنایه ها و استعاراتی که در لطیفه وجود دارد.
- ۷ - توجه به تضادی که خمیر مایه اعجاب و در نتیجه ملاحظت در لطیفه شده است.
- ۸ - توجه به آثار مثبت و منفی بیان لطیفه در مکانها و زمانها و برای افراد مختلف.
- ۹ - توجه به گره های لطائف با نیاز و احساس و گرایش و رفتارهای مخاطب.
- ۱۰ - توجه به لهجه و نحوه گویش بیان کننده (نکته روشی).

و - برداشت نویسی از نقل قول:

- ۱ - شخصیت گوینده.
- ۲ - انطباق یا عدم انطباق با معارف اسلامی (دین).
- ۳ - زمان و مکان نقل قول.
- ۴ - مخاطب نقل قول.
- ۵ - هدف از بیان نقل قول.
- ۶ - مستند بودن.
- ۷ - مستدل بودن.
- ۸ - علمی بودن.
- ۹ - شبهات احتمالی بخاطر بیان نقل قول.
- ۱۰ - صحت یا عدم صحت نقل قول.

ز - برداشت نویسی از ضرب المثل:

- ۱ - خواستگاه ضرب المثل: توجه به حکایت و ماجرائی که موجب پیدایش ضرب المثل شده است.
- ۲ - ضرب المثل ها تک ملیتی و چند ملیتی هستند.

۳- ضرب المثل ها برگرفته از قرآن و احادیث و سنت هستند(مطابقت و عدم مطابقت با قرآن و روایات).

۴- آیا ضرب المثل با معارف دینی سازگار است یا خیر؟

۵- صحت یا عدم صحت محتوای ضرب المثل (خواهی نشوی رسوا هم‌رنگ جماعت شو - می بخور منبر بسوزان مردم آزاری مکن).

۶- زمان و مکان وقوع ضرب المثل.

۷- نوع ارتباط دادن ضرب المثل با مخاطبان مختلف - به کجای نیاز مخاطب ارتباط داده می شود؟

۸- میزان تاثیر گذاری در احساس ، اندیشه و رفتار مخاطب.

۹- قابلیت بیان در سخنرانی را دارد یا خیر؟

۱۰- موضوعات و مواردی که این ضرب المثل در آن کاربرد دارد(موارد کاربرد).

۱۱- مخاطبانی که می شود ضرب المثل را برای آنها بیان کرد..

پس از توضیحات مختصر پیرامون عناوین و گزینه های فیش ، برای نمونه ، چند فیش تکمیل شده می آوریم تا دانش پژوهان گرامی با نحوه تکمیل فیش آشنا تر شوند :

نمونه فیش آیه

شماره فیش ۱/۱ یا ۵۰۷/۱

فیش تبلیغ

<p>نمایه: ۱- شیوه های سخن گفتن با والدین</p> <p>۲- اهمیت احترام به پدر و مادر</p> <p>۳- آداب برخورد با پدر و مادر</p> <p>۴- سخن کریمانه</p> <p>۵- خانه سالمندان</p>	مخاطب: عمومی		موضوع عام: احسان
	مناسبت: عمومی		موضوع خاص: احسان به والدین
	نوع مطلب: آیه	موضوع اخص: احسان به والدین در پیری	
	عنوان فیش: اهمیت و راهکارهای احسان به والدین در دوران کهولت در قرآن		
<p>قال الله تبارک و تعالی: وقضى ربك ألا تعبدوا إلا آياه و بالوالدين احسانا اما يبلغن عندك الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما اف ولا تقهرهما و قل لهما قولا كريما^۱</p> <p>ترجمه: پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید اگر یکی از آن دو و یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند به آنان اف مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.</p> <p>برداشتهای تفسیری:</p> <p>۱- احسان به والدین از صفات انبیاء است کما اینکه نسبت به حضرت عیسی (ع) توصیف براً بوالدتی آمده است.</p> <p>۲- والدین تنها پدر و مادر طبیعی نیستند، در برخی از احادیث پیامبر اکرم (ص) و حضرت علی (ع) پدران این امت شمرده شده اند. (انا و علی ابوا هذه الامّة)</p> <p>۳- اگر والدین توجه کنند که پس از توحید مطرح هستند انگیزه دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می شود.</p> <p>۴- در احسان به والدین، مسلمان بودن آنها شرط نیست بالوالدین مطلق آمده است.</p> <p>۵- پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم که این مطلب از عندک فهمیده می شود.</p> <p>۶- علامه طباطبائی در میزان مهمترین عامل در از بین رفتن اجتماع و شیرازه آن را احسان به والدین می داند.</p> <p>۷- باء در بالوالدین به معنای این ممکن است باشد که شخصا و بدون واسطه آنها را مورد احترام قرار بدهید.^۲</p> <p>منبع: ۱- سوره اسراء (۱۷) / آیه ۲۳ ۲- برداشتها برگرفته از تفاسیر المیزان - نور نمونه می باشد.</p>			

نمونه فیش روایت

شماره فیش ۲/۱ یا ۴۲/۱

فیش تبلیغ

<p>نمایه: ۱- نشانه های عاقبت بخیری</p> <p>۲- اهمیت امام شناسی</p> <p>۳- آمادگی برای مرگ</p> <p>۴- ملاکهای شناخت واقعی</p>	مخاطب: عمومی		موضوع عام: امام شناسی
	مناسبت: عمومی		موضوع خاص: عدم شناخت امام
	نوع مطلب: روایت	موضوع اخص: عواقب عدم شناخت امام	
	عنوان فیش: مرگ جاهلی نتیجه نشناختن امام		
<p>قال رسول الله (ص): من مات و لم يعرف امام زمانه مات میتة جاهلیة^۱</p> <p>ترجمه: کسی که بمیرد در حالی که امام خود را نشناخته باشد به مرگ جاهلیت مرده است.</p> <p>برداشتهای: ۱- شناخت واقعی با شناخت امام زمان حاصل می شود.</p> <p>۲- کسانی که با امام زمان خود بیگانه هستند عاقبت بخیر نخواهند شد.</p> <p>۳- معرفت واقعی به امام زمان آن معرفتی است که انسان را از افکار، آداب و رسوم جاهلی دور سازد پس معرفتی که این اثر را ندارد اساسا معرفت نیست.</p> <p>۴- شناخت اهلیت شناخت شناسنامه ای نیست زیرا در تاریخ کسانی بوده اند که این شناخت را داشتند ولی در مقابل امام زمان خود قرار گرفتند و به جاهلیت پایبند بودند.</p> <p>۵- زمان مرگ نا معلوم است پس برای شناخت زمان باید تعجیل کرد تا به مرگ جاهلی از دنیا نرفت.</p> <p>منبع: ۱-</p>			

نمونه فیش شعر

شماره فیش ۳/۱ یا ۲۷۶/۱

فیش تبلیغ

نمایه: ۱- وضعیت اخروی ریا کار ۲- رسوایی نتیجه نفاق ۳- زیباییهای لحظه ای و ناپایدار	مخاطب: عمومی		موضوع عام: ریا
	مناسبت: عمومی بویژه هنرمندان		موضوع خاص: عواقب ریا
	نوع مطلب: شعر		موضوع اخص: رسوایی ریا کاری
	عنوان فیش: رسوایی نتیجه ریاکاری در شعر آقای محدثی		
آروز که پشت پرده افشا گردد سیمای گریم کرده رسوا گردد. تزویر و ریا نمایش ننگینی است زشت است اگر چه خوب اجرا گردد.			
برداشتها: ۱- ریا گرچه خوش نمایش داده می شود ولی سرانجام زشتی آن روشن می شود. ۲- در روز قیامت ریاکاری موجب رسوایی بدی می شود. ۳- یکی از نمایشهای ننگین این دنیا ریاکاری است. ۴- باطل رفتنی است گرچه ظاهر زیبایی داشته باشد. ۵- از عقوبتهای الهی نباید غافل شویم که در آینده تاوان اعمال خود را باید بپردازیم. ۶- منافق باطن کثیف دارد و به همین خاطر باطن خود را رو نمی کند. ۷- زیباییهای ساختگی پایدار نیست.			
منبع: محدثی ، جواد ، برگ و بار ، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم ، ۱۳۸۰ ، قم ، ج اول ، ص ۲۹۸.			

نمونه فیش لطیفه

شماره فیش ۴/۱ یا ۴۸۱/۱

فیش تبلیغ

نمایه: ۱- قناعت غیر واقعی ۲- صفای اصحاب پیامبر(ص) ۳- سادگی در مهمانی ۴- حمد بعد از غذا ۵- دلجویی از مهمان	مخاطب: عمومی		موضوع عام: میهمانی
	مناسبت: عمومی		موضوع خاص: آداب میهمانی
	نوع مطلب: لطیفه		موضوع اخص: پرهیز از تکلف در میهمانی
	عنوان فیش: مهمانی سلمان و ابوذر از لطیفه مولانا فخرالدین علی صفی.		
ابوذر غفاری به همراه یکی دیگر از صحابه ، مهمان سلمان فارسی بود ، سلمان کمی نان و نمک آورد و گفت اگر رسول خدا(ص) از تکلف نهی نفرموده بود چیز بهتری حاضر می کردم ، ابوذر گفت: اگر مقداری سبزی باشد تکلف نیست. سلمان به دکان سبزی فروشی رفت و چون پولی نداشت آفتابه اش را گرو گذاشت و کمی سبزی خرید وقتی غذا تمام شد ابوذر گفت : الحمد لله الذی قنعنا بما رزقنا ، شکر خدای را که ما را به آنچه که روزیمان فرموده قانع ساخته است. سلمان گفت: اگر قانع بودی آفتابه من گرو نمی رفت.			
برداشتها: ۱- تکلف در مهمانی مورد پسند اسلام نیست. ۲- تصور قانع بودن گاهی همراه با اصل قناعت نیست. یعنی ممکن است احساس کنیم قانع هستیم ولی در واقع قانع نباشیم. ۳- تکلف به تناسب وضعیت صاحب خانه و شانیت مهمان متفاوت است. ۴- مهمان باید قانع باشد تا صاحب خانه به زحمت نیفتد. ۵- می توان در مواردی با شیرین زبانی امر به معروف و نهی از منکر کرد. ۶- اصحاب پیامبر(ص) با صفا بودند. ۷- در صدر اسلام پذیراییها ساده بود. ۸- یکی از آداب غذا خوردن اصحاب پیغمبر این بود که ؛ بعد از غذا خوردن حمد الهی را به جا می آوردند. ۹- دلجویی از مهمان از ویژگیهای اصحاب رسول خدا است.			
منبع: لطایف الطوائف - مولانا فخرالدین علی صفی - انتشارات اقبال - ۱۳۷۳ - ص ۳۱۱.			

نمونه فیش نثر ادبی

فیش تبلیغ

شماره فیش ۵/۱ یا ۲۹۶/۱

موضوع عام: زندگی	مخاطب: عمومی	نمایه: ۱ - حساب و کتاب زندگی
موضوع خاص: مهندسی زندگی	مناسبت: عمومی	۲ - راههای کسب توفیق در زندگی
موضوع اخص: چگونگی مهندسی زندگی	نوع مطلب: نثر ادبی	۳ - دوری از سطحی نگری در زندگی
عنوان فیش: نحوه مهندسی زندگی با ادبیات ریاضی در نثر ادبی آقای محدثی		
۴ - ولایت محور مهندسی زندگی ۵ - تعهد و زندگی ۶ - تکلیف و زندگی		

حساب و هندسه: زندگی مثل کلاس ریاضی است که باید در آن بازی ها را جمع کرد کینه ها را تفریق نمود محبت ها را ضرب و لطف و مهربانی را تقسیم کرد باید با محاسبه محیط زندگی و مساحت عمر ، شکل مناسبی به شخصیت عمر داد. باید مرکز دایره حیات را یک انتخاب خوب قرار داد . باید به عمق اندیشید تا حجم معنویت زیاد شود. زاویه دید را باز کنیم و در خط مستقیم به موازات حق پیش رویم تا هندسه وجودمان آشفته نشود. باید حساب عمرمان را داشته باشیم تا آدم حسابی شویم. اگر هندسه زندگی را خوب حساب کنیم مهندس هستیم. بیاییم با پرگار عشق و ایمان دایره تلاش و مجاهدت را بر محور ولایت ترسیم کنیم و محیط زندگی را به صحنه تبلور تعهد و عمل به تکلیف مبدل سازیم.

برداشتها:

- ۱ - زندگی دارای حساب و کتاب است.
- ۲ - یکی از اسرار موفقیت در زندگی ایجاد شادیهای مثبت و فراوان است.
- ۳ - برای توفیق در زندگی باید کینه ها را شکست.
- ۴ - زندگی بهتر با زیاد کردن محبت حاصل می شود.
- ۵ - باید مهربانیهای خودمان را بین همه تقسیم کنیم تا نشاط بیشتری در زندگی ایجاد شود.
- ۶ - شناخت عوامل موثر در زندگی و قدر شناسی از فرصت زندگی در شکل گیری شخصیت ما موثر است.
- ۷ - انتخاب ، نقش محوری در زندگی انسان دارد.
- ۸ - از سطحی نگری در زندگی باید پرهیز کرد.
- ۹ - زاویه دید در زندگی باید در راستای حق و حقیقت باشد.
- ۱۰ - مهندس واقعی کسی است که ساختمان زندگی را بر اساس محاسبات دقیق اداره کند.
- ۱۱ - اندیشه ، احساس و رفتار انسان باید بر محور ولایت باشد.
- ۱۲ - زندگی باید در عرصه تبلور تعهد و عمل به تکلیف باشد.

منبع: قطعات - جواد محدثی - دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - چ اول - ۱۳۷۷ - ص ۶۰ .
 کار گروه اساتید راهنما - برداشت از قطعه ادبی آقای محدثی.

* فیش نویسی رایانه ای ۱

نرم افزار های کاربردی جهت ذخیره ، طبقه بندی و بایگانی اطلاعات رایانه ای :

۱. نرم افزار فیش نگار (نسخه ۳) ؛ محصول موسسه کامپیوتری نور.
۲. نرم افزار فیش تبلیغ (نسخه ۲.۱) ؛ محصول معاونت تبلیغ حوزه علمیه قم.
۳. نرم افزار one note ؛ محصول شرکت Microsoft که در بسته ی نرم افزاری office ارائه می شود.

فیش نگار ۳ :

مهمترین امکانات این نرم افزار به صورت کلی عبارتند از:

- فیش برداری موضوعی و لفظی بر مبنای کلیدواژه - نمایه ، با امکانات متنوع .
- دسترسی آسان به فیش ها بر اساس تاریخ ، موضوع ، محتوا ، منبع ، کلیدواژه ، نمایه و یا سخنرانی.
- فیش برداری صوتی با امکانات متعدد و جستجوی پیشرفته و سریع در فیش ها.
- گزارش گیری پیشرفته بر مبنای اقسام گزینش ها، حفظ مشخصات قلم و پاراگراف ، ابعاد مختلف کاغذی خروجی در قالب فایل word و امکان ویرایش گزارش در محیط word.
- خروجی گزارش به شکل مقاله و کتاب.
- استفاده از بانک های متنوع و امکان ادغام و یا تجزیه آنها در دو رایانه مختلف.
- امکان ارسال سریع متن از برنامه ها و نرم افزارهای دیگر به فیش نگار.
- منوی راست کلیک کمینه در محیط نرم افزارهای اسلامی و اینترنت و غیره برای یادداشت سریع متن و منبع فیش ها.

- تشخیص خودکار منبع در نرم افزارهای اسلامی.
- درج خودکار آدرس صفحات اینترنتی در پایان فیش های اینترنتی
- امکان اختصاص موضوعات و منابع مستقیماً از داخل کمینه.
- امکان جستجو در متن معرب و ...

فیش تبلیغ ۲ :

نرم افزار فیش تبلیغ^{۹۶} به منظور توسعه تبلیغات دینی و یاری رساندن به مبلغان و محققان ، از سوی معاونت تبلیغ و آموزشهای کاربردی حوزه های علمیه تولید گردیده است. این نرم افزار دارای قابلیت های ویژه ای در عرصه های زیر می باشد:

• گردآوری اطلاعات و ثبت و طبقه بندی آنها :

۱. کپی خودکار متن به فیش
 ۲. قابلیت ورود اطلاعات در قالب فایل صوتی
 ۳. قابلیت هماهنگ سازی صفحه کلید با پخش صوت، به منظور پیاده سازی صوت .
 ۴. قابلیت قطعه کردن فایل صوتی
- **ثبت مشخصات :** ۱. قابلیت چندتایی ها در مشخصات (چندموضوعی ، چند منبعی، چند مخاطبی و...)
 - ۲. قابلیت ادامه پیدا کردن سلسله موضوعات هر فیش به تعداد دلخواه .
 - ۳. نمایش مشخصات در قالب درختواره.

^{۹۶} برگرفته از سایت مبلغان ، بخش معرفی فیش تبلیغ.

۴. ثبت سریع مشخصات از روی درختواره.

• جستجوی اطلاعات :

۱. جستجوی اطلاعات به صورت کلمه ای .
۲. جستجو به صورت ترکیبی.
۳. مقایسه نتایج چند جستجو در کنار هم .

• خروجی اطلاعات :

۱. قابلیت تبدیل فیش ها به مقاله یا کتاب .
۲. قابلیت عرضه فیش ها در قالب نرم افزار مستقل با امکان نصب
۳. چاپ فیش در قالب فیش تبلیغ یا مشخصات متغیر .
۴. توان تولید فایل خروجی در قالب های مختلف

• امنیت :

۱. تامین امنیت اطلاعات از طریق ذخیره ی خودکار.
۲. تامین امنیت اطلاعات از طریق پشتیبان گیری.

• راهنما :

۱. ارائه ی راهنما به صورت تعاملی و مولتی مدیا.
۲. توضیح قابلیت های برنامه به صورت تک نکته ای .

One note

این برنامه را می توان نسخه ای الکترونیکی از دفترچه های کاغذی معمولی همچون دفترچه های پاکو دانست . دستیابی به این نرم افزار از طریق مجموعه برنامه Microsoft office مقدور بوده و بر روی تمامی کامپیوتر ها قابل نصب است. برخی از کاربردهای این نرم افزار عبارتند از :

- ذخیره خودکار اطلاعات به محض نوشتن و عدم نیاز به کلیک کردن بر روی گزینه ای جهت ذخیره .
 - قابلیت به اشتراک گذاری بانک ها
 - میزبان هر نوع فایل کامپیوتری (متن ، تصویر، صوت ، فیلم ، فایل ، لینک و صفحات وب...)
 - قابلیت جستجوی سریع
 - عکس برداری از صفحه نمایش
 - قالب های الگویی زیبا برای بک گراند و قاب
 - نامحدودی صفحه برای تایپ و ...
 - طبقه بندی و بایگانی بسیار آسان و سریع
 - قابلیت گذاشتن پسورد برای طبقات مختلف اطلاعات
 - قابلیت استفاده از قلم نوری و شکل های گرافیکی ...
- برخی نرم افزارهای دیگر در این زمینه: پژوهیار (موسسه نور) ، زوترو ، endnote ، جی ۵، پژوهش یار و

* فیش نویسی رایانه ای ۲

برتری های یک کتابخانه ی دیجیتال:

- کم کردن شکاف تکنولوژیکی : قبول تکنولوژی سریع ، برای موفقیت امری حیاتی شمرده می شود . ارتباط تحول الکترونیکی با پیشرفت ارتباطات ما را وا می دارد که به فراتر از امروز بنگریم و برای فردا آماده شویم . تغییر مواد چاپی به شکل دیجیتالی کار مشکلی خواهد بود . در این هزاره جدید ما باید فاصله ی بین مدارک چاپی با دیجیتالی ، مدارک کتابخانه ها با دانش پایه کتابخانه ها ، متخصصان IT با متخصصان اطلاع رسانی و جستجوگران با تولید کنندگان اطلاعات را کم کنیم ؛
- دسترسی آسان به محتوای واد دیجیتالی ؛
- امکان دسترسی به مخازن و آرشیو های مراکز دیگر دیجیتالی ؛
- کاهش زمان نشر و به تبع آن کاهش زمان بین نشر و اشاعه مواد اطلاعاتی؛
- اشتراک کاربر در امور نشر (در نهایت تکمیل چرخه ی اطلاعات)؛
- ایفای نقش بارز در حفظ میراث فرهنگی اقوام مختلف ؛
- تسریع در کارها ؛
- تحصیل امور ؛
- صرفه جویی در وقت ؛
- دستیابی آسان و سریع به اطلاعات ؛
- کنترل اطلاعات ؛
- افزایش کیفیت خدمات ؛
- افزایش کارآیی مدیریت کتابخانه ؛
- افزایش سطح تولید اطلاعات ؛
- کاهش فعالیت های تکراری ؛
- توسعه ی اشتراک منابع ؛
- عدم نیاز به خرید چند نسخه از کتاب ، مجله یا هر گونه مواد اطلاعاتی؛
- رفع مشکلاتی چون : پاره شدن ، خط خوردگی ، مفقود شدن و مشکلات صحافی در کتاب ها ؛
- برخلاف کتابخانه های سنتی که اکثریت کاربرانش افراد سالم و ثروتمندی هستند که امکان دسترسی به کتابخانه های عمومی غنی را دارند ، در این نوع کتابخانه ها، افرادی که سالم نیستند و همچنین افرادی که به کتابخانه های غنی دسترسی ندارند ، با داشتن خط اینترنت می توانند به این کتابخانه ها و منابع آن دسترسی پیدا کنند.
- کاستی های کتابخانه های دیجیتال
- قطعا نمی توان گفت کتابخانه های دیجیتال سراسر فایده اند و هیچ گونه عیب و نقصی ندارند ؛ چرا که در کنار امکانات و مزایای فراوانی که این نوع کتابخانه ها برای بشر فراهم آورده اند ، مانند بسیاری از فناوری های دیگر ، مضرات و کاستی هایی نیز در پی دارند. برخی از کاستی های این گونه کتابخانه ها را این گونه می توان دسته بندی کرد :
- تکیه ی بیش از حد بر منابع دیجیتالی سبب بروز تغییر کلی در شیوه خواندن می شود ؛ به این معنا که عرضه ی بخش هایی از کتاب ها به صورت دیجیتالی منجر به آن می شود که مردم مطالعه خود را به همان صفحات و قسمت هایی که به صورت دیجیتالی و رایگان در اختیارشان قرار دارد، محدود سازند و اندک اندک توانایی خواندن

و فهم عبارات عمیق تر و سنگین تر ادبی یا فلسفی را از دست بدهند. شواهد نشان می دهد که خوانندگان، کتاب های الکترونیک را همان گونه قرائت می کنند که صفحات وب را می خوانند؛ یعنی خواندنی سریع، بدون دقت و به صورت گزینشی. به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، برای رفع این مشکل و مقابله با خطر کم سواد شدن جمعیت، تلفیقی از کتاب های دیجیتالی و کتاب های مکتوب بهترین راه حل است. این ترکیب در عین حال مشکل کمبود فضا در کتابخانه ها را نیز تا حد زیادی مرتفع خواهد ساخت.

- حق تکثیر در ارتباط با کتابخانه دیجیتال، به منزله «آزار دهنده ترین مانع» در برابر ایجاد کتابخانه دیجیتالی مطرح شده است. مفهوم جاری و مبتنی بر کاغذ حق تکثیر، در محیط دیجیتالی تغییر می یابد؛ زیرا کنترل کپی ها از دست می رود. اشیای دیجیتالی چندان ثابت نیستند و به آسانی قابل کپی برداری و توسط چند کاربر از راه دور و به طور هم زمان قابل دسترسی اند.

- نگهداری از رسانه ذخیره سازی: نوارها، دیسک های سخت و فلاپی دیسک ها یک دوره زمانی خیلی کوتاه از نظر کهنگی فنی دارند. داده های موجود بر روی آن ها می تواند به روز رسانی شود و بایت های معتبر در آن ها همچنان نگهداری شود؛ اما به روز رسانی تنها تا زمانی موثر است که رسانه های مربوطه همچنان رایج باشند؛ به هر حال، رسانه به کار گرفته شده برای ذخیره مواد دیجیتالی پس از دو یا پنج سال کهنه و منسوخ می شود و با فناوری بهتر و جدیدتری جایگزین می شود. در دراز مدت، مواد ذخیره شده بر روی رسانه های قدیمی تر می توانند گم شوند؛ زیرا دیگر سخت افزار یا نرم افزار مورد نیاز برای خواندن آن ها وجود نخواهد داشت؛ بنابراین، کتابخانه ها مجبورند اطلاعات دیجیتال را مرتباً از یک رسانه به رسانه دیگر انتقال دهند.

- نگهداری از کتابخانه دیجیتالی مشکل تر است. کتابخانه های دیجیتالی حاوی مواد غیر رسمی و پویای از جمله ساختارهای نرم افزاری هستند؛ در نتیجه، با مشکلات نگهداری بیشتری (درمقایسه با کتابخانه های سنتی) مواجه اند که این مشکلات حتی ممکن است کارآیی دراز مدت آن ها را تهدید کند. در کتابخانه های سنتی - کتابخانه ای که بر مبنای کاغذ استوار است - روش هایی برای نگهداری مواد کتابخانه وجود دارد؛ اما تاکنون روش هایی برای نگهداری مواد کتابخانه دیجیتال - که شامل مواد غیر رسمی و پویا هستند، نداشته ایم. مجموعه های سنتی با بهبود روش های پیشین نگهداری می شوند. در حالی که نگهداری مواد پویا و غیر رسمی در کتابخانه های دیجیتالی فقط از طریق راه حل های فنی جدید امکان پذیر است.

جمع بندی و نتیجه گیری

ایجاد مجموعه های دیجیتال، خوبی برای فعالیت هماهنگ است. جذب آثار دیجیتال و دیجیتال سازی داخلی پرهزینه است؛ به ویژه اگر یک کتابخانه این کار را به تنهایی بر عهده بگیرد. با کار گروهی موسساتی که اهداف مشترک دارند، می توانند کارایی های بیشتری حاصل کنند و هزینه های کلی این فعالیت ها را کاهش دهند. همان گونه که این کار درباره تبدیل گزارش های کتابشناختی امکان پذیر است، سبب کاهش دوباره کاری ها و اتلاف جذب یا تبدیل مواد بیشتر از یک بار می شود. نتیجه آن که ف ایجاد مجموعه دیجیتال هماهنگ، اشتراک منابع را ارتقا می دهد و غنای مجموعه ها را برای کاربرانی که می خواهند به آن ها دسترسی یابند افزایش می دهد. (آشنایی با کتابخانه ها و منابع دیجیتال، جلد ۲، ص ۱۷ تا ۲۳، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور)

در این قسمت لیست برخی از محصولات پرکاربرد موسسه نور را در راستای گردآوری اطلاعات به روش رایانه ای معرفی می کنیم:

ردیف	نام نرم افزار	توضیحات
۱	جامع التفسیر (نسخه ۲۰۱)	۱۸۳ عنوان تفسیر قرآن ، ۱۰۱ ترجمه فارسی و زبان های زنده دنیا
۲	جامع الاحادیث (نسخه ۳.۵)	متن کامل ۴۲۷ عنوان کتاب از منابع روایی شیعه ، با ترجمه و شرح
۳	سیره معصومان علیهم السلام	متن کامل ۱۳۸۳ جلد کتاب فارسی ، عربی و انگلیسی ...
۴	عرفان (۲)	۴۰ عنوان کتاب از مهم ترین کتب عرفانی با حواشی و تعلیقات
۵	فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان	ارائه ۱۱۸۹۱ کلید واژه ، ۶۱۰۲۹ نمایه ...
۶	کتابخانه کلام اسلامی	متن کامل ۴۶۰ عنوان کتاب ، پاسخ به شبهات ، فرق و مذاهب ...
۷	مثنوی معنوی	متن کامل مثنوی ، ۵ دوره شرح ...
۸	مجموعه آثار استاد شهید مطهری (ره)	ارائه ی مجموعه آثار در ۲۷ جلد
۹	مجموعه آثار امام خمینی (ره)	متن ۱۱۰ جلد کتاب
۱۰	مجموعه آثار مجلسین (رحمهما الله)	۴۵ عنوان کتاب در بیش از ۲۷۰ جلد ...
۱۱	مذاکرات مجلس قانون اساسی خبرگان رهبری (۱) و (۲)	مشروح مذاکرات و بازنویسی قانون اساسی ...
۱۲	معجم موضوعی بحارالانوار	متن کامل بحارالانوار ، جستجوی موضوعی و لفظی ...
۱۳	معارف دانشگاه (۵ تا ۱)	آشنایی با منابع اسلامی ، تاریخ و تمدن اسلامی ، انقلاب اسلامی ، اخلاق اسلامی ...
۱۴	زمزم (۱ تا ۸)	مجموعه آثار پژوهشگرده تحقیقات اسلامی در زمینه های جهاد و دفاع ، علوم سیاسی ، قرآن و حدیث ، عقاید ، تاریخ و سیره ، فقه و احکام ، اخلاق ، ...

معرفی چند پایگاه اینترنتی مناسب برای جستجوی اطلاعات:

۱. پایگاه مجلات تخصصی نور
www.noormags.com

۲. پایگاه کتابخانه دیجیتال نور

۳. پایگاه حوزه نت
www.hawzah.net

www.noorsoft.com

۵. مرکز منطقه ای اطلاع رسانی علوم و فناوری (کتابخانه منطقه ای)
<http://www.srlst.com/Default.aspx?lan=f>

۶. پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
<http://www.irandoc.ac.ir/>

<http://www.islamicdatabank.com/Default.aspx>

۸. بانک اطلاعات نشریات کشور
<http://www.magiran.com/>

سایر پایگاه های اینترنتی مناسب جهت گردآوری اطلاعات :

۹. پایگاه اطلاع رسانی تبیان

<http://www.tebyan.net/>

<http://www.humanitiesportal.com/FA/Default.html>

۱۰. پرتال علوم انسانی و اسلامی

پایگاه جامع استاد شهید مرتضی مطهری

<http://mortazamotahari.com/FA/Default.html>

۱۱. پایگاه رسول نور (پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم)

<http://www.rasoolnoor.com/>

۱۲. خبرگان رهبری

<http://www.khobreganrahbari.com/>

۱۳. راهنمای پایگاه های اینترنتی درباره امیر المومنین علیه السلام

<http://imamali.ir>

۱۴. فصلنامه اطلاع رسانی ، پژوهشی و مطالعات رایانه ای علوم اسلامی

<http://www.rahavardnoor.com/>

۱۵. راهنمای پایگاه های مهدویت

<http://www.mahdisearch.com/>

۱۶. دانشنامه آزاد ویکی پدیا

<http://fa.wikipedia.org/>

۱۷. موتور جستجو

www.google.com

۱۸. موتور جستجوی ایرانی سلام

<http://www.salam.ir/>

۱۹. خانه کتاب

www.ketab.ir

۲۰. کتابخانه ی دیجیتال علوم انسانی

www.ebook.tehran.ir

۲۱. دیکشنری آنلاین چند زبانه

www.baranak.com

۲۲. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام

www.isc.gov.ir

۲۳. پایگاه کتاب شناسی طهور

www.book.tahoor.com

۲۴. مرکز اطلاع رسانی غدیر

www.ghadeer.prg

۲۵. کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران

www.historylib.com

۲۶. راهنمای موضوعی سایتها

www.ojoobeh.ir

۲۷. مرجع دانلود رایگان تحقیقات و مقالات

www.prozhe.com

۲۸. تازه های علم در پایگاه ایران دانش

www.irandanesh.febpco.com

۲۹. پایگاه مقالات ایرانیان

www.maghaleh.net

۳۰. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

www.ensani.ir

۳۱. پرتال علوم انسانی

www.olumensani.blogfa.com

۳۲. پایگاه اطلاع رسانی مرجعیت شیعه

www.marjaeyat.com

۳۳. پایگاه اطلاع رسانی استاد حسین انصاریان

www.erfan.ir

۳۴. پایگاه آموزشی پژوهشی پژوهش تبلیغ

www.vaezoon.ir

۳۵. مرجع دانلود رایگان کتب فارسی

www.parsbook.org

۳۶. باشگاه اندیشه ، جامعه مجازی اندیشه ورزان

www.bashgah.net

۳۷. سامانه نشریات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

www.eslampajoheshha.nashriyat.ir

۳۸. بانک اطلاعات مشکلات اجتماعی ایران

www.spdb.uswr.ac.ir

۳۹. مرکز آمار ایران

www.amar.org.ir

ذخیره و طبقه بندی اطلاعات رایانه ای :

پس از آشنایی با اهمیت روش رایانه ای و معرفی چند منبع در این زمینه ، زمان پرداختن به چگونگی ذخیره و طبقه بندی اطلاعات گردآوری شده فرا می رسد. بدون ذخیره و طبقه بندی ، دسترسی محقق به اطلاعات هنگام تحلیل ، پردازش و تهیه گزارش با مشکل مواجه خواهد شد.

برای ذخیره اطلاعات نرم افزاری (رایانه ای) باید ابزار سخت افزاری در اختیار داشت. ابزارهایی همچون cd ، dvd ، هارددیسک ، رم موبایل ، ... و فلش مموری ، سخت افزارهای قابل دسترس و نسبتاً ارزانی هستند که قابلیت ذخیره اطلاعات متنی ، صوتی ، تصویری و چند رسانه ای را دارا بوده و با بارگذاری اطلاعات بر روی آنها می توان از ذخیره آنها اطمینان یافت. البته این نوع ذخیره سازی آسیب ها و خطراتی نیز دارد ، اما با توجه به قابلیت ، ظرفیت و سودمندی بسیار زیاد ، می توان با تدابیر و مراقبت های لازم، اطلاعات را از خطرهای سخت افزاری و نرم افزاری (همچون آسیب سخت افزاری ، ویروس و...) در امان نگه داشت. در عصر حاضر محقق باید با رایانه ، به لحاظ سخت افزاری و نرم افزاری آشنایی کافی داشته باشد تا بتواند از فرصت طلایی این امکانات بیشترین بهره را ببرد و از مواخذه ی الهی به خاطر عدم آشنایی با ابزار کارآمد روز یا عدم استفاده از این ابزار در عین آشنایی با آن در امان باشد.

*بایگانی

طبقه بندی و بایگانی فیش های کاغذی

بسیاری از دانش پژوهان در ابتدا اهمیت و لزوم داشتن بایگانی و تهیه لیست طبقه بندی فیش را نادیده گرفته و به فرصت ها و زمان های آینده موکول می کنند. اما با کمی دقت در میابیم که فیش نویسی بدون بایگانی در واقع اتلاف وقت بوده و فائده و نتیجه ای در بر نخواهد داشت و هر چه بر تعداد فیش های بدون بایگانی افزوده شود، احتمال توفیق این کار کاهش می یابد و شروع و ادامه ی آن سخت تر می شود. بنابراین اگر کسی تصمیم به فیش نویسی اطلاعات به صورت کاغذی گرفت، باید از اولین فیش به فکر سیستم و نحوه ی بایگانی نیز باشد تا در آینده ی علمی خود دچار بحران و سردرگمی نشود.

یکی از گزینه های مفید فیش، عنوان "کد" یا "شماره فیش" است که قرار شد در این قسمت توضیحات مختصری درباره ی آن بیان کنیم. محقق و مبلغ آینده نگر با پیش بینی افزایش تعداد فیش از همان آغاز دغدغه زمانی را پیدا می کند که تعداد فیش های وی به چند هزار عدد برسد و او باید به گونه ای فیش هایش را طبقه بندی کند که بتواند در آن زمان، فیش مورد نیازش را در عرض چند ثانیه پیدا نماید. در مورد بایگانی می توان به دو روش کلی اشاره نمود:

۱. بایگانی موضوعی ساده

۲. بایگانی چند جانبه ی (پیشرفته)

۱. بایگانی موضوعی ساده: در این روش، مبلغ و پژوهشگر متناسب با موضوع تبلیغی و تحقیقی خود تعدادی از فیش های مرتبط را که در آن موضوع برای وی کاربرد داشتند در یک مجموعه قرار داده و آرشیو می نماید. در لیست دفترچه راهنمای نیز تنها موضوعات هر پروژه را نوشته و زیر مجموعه را در ذیل آن یادداشت می کند. هر گاه به اطلاعات فیش ها نیاز پیدا کند باید بداند در چه مبحثی آنرا ثبت نموده و از لیست آنرا پیدا کند. این روش هر چند کارایی چندانی در بلند مدت ندارد، اما برای کسانی که با فیش نویسی زیاد سرو کار ندارند و تعداد فیش های آنها بسیار محدود است، از نبود هیچ گونه طبقه بندی و بایگانی بهتر است. به عبارت دیگر محقق که روش دوم را انجام نمی دهد، حداقل باید بایگانی ساده ای برای خود داشته باشد.

۲. بایگانی چندجانبه (پیشرفته): محقق که برای محتوای یادداشت های خود ارزش و اهمیت قائل باشد و آن را جدی بگیرد قطعاً آنها را به گونه ای دسته بندی می کند که بتواند در آینده نیز از آنها استفاده کند. هر چه تنوع و دقت دسته بندی بیشتر باشد، دسترسی به اطلاعات فیش نویسی شده راحت تر خواهد بود. در نتیجه محقق باید برای گزینه های مهم فیش، لیست جدا گانه تهیه کند. به عبارت دیگر علاوه بر لیست موضوعی فیشها که بر اساس موضوعات کلی، عام و خاص تنظیم می کند، اطلاعات خود را بر اساس عناوینی همچون مناسبت، مخاطب و نوع مطلب نیز دسته بندی کند. برای این کار باید دفترچه ای تهیه نماید و با تنظیم جداول متناسب، اطلاعات عناوین و گزینه های فیش های تکمیل شده را به مرور در آن وارد نماید. در این روش هر فیش دارای یک کد اختصاصی چند رقمی بوده و هنگام یادداشت عنوان فیش در لیست، کد آن فیش نیز در مقابل نوشته می شود تا به راحتی قابل دسترسی باشد. بنابراین ترتیب قرار گرفتن فیش ها در جعبه یا پاکت یا هر ظرف دیگری باید به ترتیب همین کد ها باشد تا به محض نیاز به یک فیش و یافتن آن در لیست بایگانی، مکان آن بر اساس کد فیش مشخص شود و به سرعت پیدا شود. سرعت دستیابی به فیش در این نوع بایگانی به دقت محقق در ثبت اطلاعات فیش ها و تنوع لیست های دفترچه راهنمای بایگانی و همچنین تجربه و پشتکار محقق بستگی دارد و هر چه بیشتر با آن کار شود، سرعت نیز افزایش خواهد یافت.

شماره یا کد گذاری فیشها:

- ۱ - هر فیش باید شماره یا کد داشته باشد تا بتوان آن را بایگانی نمود.
 - ۲ - برای شماره گذاری فیش ها از یک ممیز استفاده می شود.
 - ۳ - عدد قبل از ممیز نشان دهنده کد موضوع عام است.
- * کد گذاری موضوعات عام:
- مدل ۱: بر اساس هر فیش که نوشته می شود برای موضوع عام آن به ترتیب از عدد ۱، ۲، ۳ و ... کد گذاری صورت پذیرد.
- مدل ۲: بر اساس فهرست موضوعات عام به ترتیب حروف الفبا، برای هر موضوع کد تعریف شود.
- ۴ - عدد بعد از ممیز نشان دهنده تعداد فیش در آن موضوع عام می باشد.
- تهیه دفترچه راهنما :
- ۱ - برای هر موضوع عام یک صفحه اختصاصی جهت نوشتن آدرس و کد فیش های مربوط به آن موضوع قرار دهید.

- ۲ - در صفحه اختصاصی هر موضوع عام، موضوع اخص و نمایه های مرتبط نوشته می شود و آدرس (کد فیش) نوشته می شود.
- ۳ - در مقابل هر عنوان، نوع مطلب هم نوشته شود.

مراحل بایگانی:

- ۱ - جهت بایگانی برای هر کدام از موضوعات عام یک پوشه یا زونکن اختصاص داده می شود و تمام فیش هایی که موضوع عام آنها، مشترک است در پوشه یا زونکن مخصوص خودش قرار داده می شود.
 - ۲ - در ابتدا چون تعداد فیشها کم است می توان برای هر ۵ موضوع عام از یک پوشه استفاده نمود.
 - ۳ - روی پوشه ها یا زونکن ها موضوعات عام آنها نوشته شود و بر اساس حروف الفبا چینش یابند.
- گردآوری اطلاعات به روش رایانه ای :

در نخستین روزهای شکل گیری تمدن بشری، لوح های گلین، سنگ نوشته ها، طومارها، و... به منزله کهن ترین مواد برای نگارش و در نهایت انتقال پیام های افراد به یکدیگر عمل می کردند. با گذشت زمان، بنا به عوامل مختلف و کاستی های آن ابزار، کاغذ امروزی جایگزین آن ها شد. تا چند سال پیش نیز کاغذ به منزله ی رایج ترین، بهترین و تنها وسیله ی حفظ و انتقال فرهنگ مکتوب بشری ایفای نقش می کرد. از اواخر قرن ۲۰ و با ورود به هزاره سوم میلادی، در روند ثبت و انتقال اطلاعات تغییرات فراوانی رخ داد و رویه بشر در نوع و شکل ارتباط بین افراد و حفظ دارایی های فرهنگی دگرگون شد و بنا به ادله ای که بحث خواهد شد، باید برای ثبت، ضبط، انتقال، جمع آوری و دریافت اطلاعات، رهیافت مجازی یا رقومی اطلاعات را در پیش گرفت. در واقع می توان گفت شیوه کتابت بشر که در یک مجموعه گرد می آمد، یا به تعبیر دیگر کتابخانه ها، در طول تاریخ پنج نسل را پشت سر گذاشته اند: کتابخانه های سنتی، کتابخانه های خودکار، کتابخانه های الکترونیکی، کتابخانه های دیجیتالی و کتابخانه های مجازی. کتابخانه به لحاظ سنتی، مخزنی از اطلاعات است. محلی که جویندگان اطلاعات برای یافتن پاسخ پرسش های خود به آنجا می روند. این نوع کتابخانه با عناصر فیزیکی، مانند: مکان (شامل: ساختمان و موقعیت)، اعضا، کارمندان و موجودی، تعریف و مشخص می شود. منابع فیزیکی معمولاً محدودیت هایی را به

کتابخانه و استفاده کنندگان تحمیل می کنند. آن ها نیاز به فضا و هزینه دارند، فرسوده می شوند و محققان برای دستیابی به منابع مجبور به حضور فیزیکی در محل کتابخانه هستند.

حجم انبوه اطلاعات و انتشارات و به تبع آن کمبود فضای کتابخانه ها و مراکز اسناد، همچنین نقش رایانه در صنعت نشر سبب بروز انقلابی در این صنعت شد و کتابداران، اطلاع رسانان و متخصصان فناوری اطلاعات به فکر کوچک کردن محمل های اطلاعاتی افتادند. حاصل این حرکت تولید میکرو فیلم ها، میکرو فیش ها و حتی میکرو فیلم های رایانه ای و سرانجام لوح های فشرده ی نوری بوده است، تا در فضا صرفه جویی به عمل آید و همچنین حجم بالای اطلاعات در کمترین زمان ممکن در اختیار استفاده کنندگان قرار گیرد.

پیشرفت هایی که در سال های اخیر در زمینه فناوری اطلاعات به وقوع پیوسته است، همچون: نرم افزار های کتابخانه ای و بانک های اطلاعاتی، مخابرات و ارتباطات راه دور، پیدایش اینترنت، اینترنت و نیز به وجود آمدن امکانات انتقال اطلاعات مانند: استفاده از پست الکترونیک و تصویری و حتی انتقال از طریق وب سایت، دسترسی آسان به اطلاعات را امکان پذیر کرده است.

امروزه فناوری اطلاعات بر اطلاع رسانی احاطه دارد و هم اکنون ما شاهد تحولات و تغییرات اساسی در خدمات کتابخانه، روش های ارائه اطلاعات و کاربرد فناوری اطلاعات در جامعه هستیم. از جمله یابین تغییرات، تاکید بیشتر بر نیاز استفاده کنندگان و دسترسی مستقیم آن ها به اطلاعات الکترونیکی در قالب دیجیتالی است. در واقع، کتابخانه نقش بسیار مهم تری در چرخه انتقال اطلاعات یافته و فناوری اطلاعات بر شیوه های ذخیره و بازیابی اطلاعات تاثیر داشته است. از مهم ترین ویژگی های آن، به کار گیری رایانه و نرم افزار های کتابخانه ای است. ورود فناوری به کتابخانه ها، کتابخانه های سنتی را دستخوش تحول کرده و زمینه را برای ظهور کتابخانه های خودکار، الکترونیک، دیجیتالی و مجازی فراهم کرده است. همان گونه که در گذشته سنگ نوشته ها و لوحه ها به کاغذ تبدیل شدند و کتابخانه های مناسب آن به وجود آمدند، امروز هم که اطلاعات از صورت مکتوب به صورت رقمی درآمده، محلی مجازی هم برای ذخیره، بازیابی و اشاعه اطلاعات می طلبد که این مکان جایی جز کتابخانه دیجیتال یا کتابخانه مجازی نخواهد بود.

اندیشه دیجیتالی کردن کتاب ها از دهه ۱۹۷۰ میلادی و همان اوان شکل گیری اینترنت مطرح بوده است. در چهارم ژوئیه سال ۱۹۷۴ یک نسخه از اعلامیه استقلال آمریکا به صورت دیجیتالی برای همه آمریکایی ها ارسال شد و پروژه موسوم به «گوتنبرگ» برای تولید نخستین کتاب دیجیتالی شکل گرفت. از آن زمان تاکنون ۲۰ هزار داوطلب همکار در این پروژه [بیش از ۵۰ هزار کتاب را که دوره حق تالیفشان به پایان رسیده است، اسکن کرده و به صورت دیجیتال آماده ساخته اند. همه همکاران این پروژه به صورت رایگان کار می کنند. این قبیل طرح ها از روی نوعی تمایل ایده آلیستی به قرار دادن معرفت در اختیار همگان شکل می گیرد؛ در عین حال، این قبیل پروژه ها کار جستجوی آنلاین کتاب ها را بسیار تسهیل می کنند. همین جنبه ی اخیر، بنیاد ملی علوم در آمریکا را واداشت تا در طرحی موسوم به «پروژه یک میلیون کتاب» که یک طرح بیم المللی برای در اختیار عامه قرار دادن کتاب ها به صورت دیجیتالی است، مشارکت ورزد. از سال ۲۰۰۲ که این پروژه آغاز شد، تاکنون بیش از ۶۰۰ هزار کتاب که دوره ی حق تالیف آنها به پایان رسیده، اسکن شده اند و در حال حاضر نیمی از آنها به صورت دیجیتالی بر روی شبکه ی اینترنت در دسترس اند. کار اسکن کردن این کتاب ها در هند و چین به انجام می رسد. کتاب های مورد نظر از کتاب های مختلف دنیا به صورت امانت به این کشورها ارسال می شوند. قابلیت جستجو، یکی از محرک های اصلی شرکت های خصوصی است که وارد عرصه ی دیجیتالی کردن کتاب ها شده اند. این امر حتی شامل آن

دسته از کتاب هایی می شود که هنوز دوره ی حق تالیفشان به پایان نرسیده است . برای نمونه هم اکنون برخی از شرکت هایی که کتاب ها را به صورت آنلاین به خریداران عرضه می کنند و فروشندگی اینترنتی کتاب به شمار می آیند ، به خریداران اجازه می دهند شماری از صفحات کتاب ها را به صورت آنلاین مطالعه کنند و در صورت تمایل ، نسخه آن را برای خود سفارش دهند.

شماره یا کد گذاری فیشها:

۱- هر فیش باید شماره یا کد داشته باشد تا بتوان آن را بایگانی نمود.

۲- برای شماره گذاری فیش ها از یک ممیز استفاده می شود.

۳- عدد قبل از ممیز نشان دهنده کد موضوع عام است.

* کد گذاری موضوعات عام:

مدل ۱: بر اساس هر فیش که نوشته می شود برای موضوع عام آن به ترتیب از عدد ۱ ، ۲ ، ۳ و ... کد گذاری صورت پذیرد.

مدل ۲: بر اساس فهرست موضوعات عام به ترتیب حروف الفبا ، برای هر موضوع کد تعریف شود.

۴- عدد بعد از ممیز نشان دهنده تعداد فیش در آن موضوع عام می باشد.

تهیه دفترچه راهنما:

۱- برای هر موضوع عام یک صفحه اختصاصی جهت نوشتن آدرس و کد فیش های مربوط به آن موضوع قرار دهید.

۲- در صفحه اختصاصی هر موضوع عام ، موضوع اخص و نمایه های مرتبط نوشته می شود و آدرس

(کد فیش) نوشته می شود.

۳- در مقابل هر عنوان ، نوع مطلب هم نوشته شود.

بایگانی:

۱- جهت بایگانی برای هر کدام موضوعات عام یک پوشه یا زونکن اختصاص داده می شود و تمام فیش هایی که موضوع عام آنها ،

مشترک است در پوشه یا زونکن مخصوص خودش قرار داده می شود.

۲- در ابتدا چون تعداد فیشها کم است می توان برای هر ۵ موضوع عام از یک پوشه استفاده نمود.

۳- روی پوشه ها یا زونکن ها موضوعات عام آنها نوشته شود و بر اساس حروف الفبا چینش یابند.

مدل ۱

کدگذاری موضوعات عام

کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع
۱	نیکو کاری، احسان	۱۱	شناخت	۲۱		۳۱	
۲	امام شناسی	۱۲	نفاق- دورویی	۲۲		۳۲	
۳	ریا	۱۳	زیبایی-جمال	۲۳		۳۳	
۴	میهمانی	۱۴	قناعت	۲۴		۳۴	
۵	زندگی	۱۵	حضرت محمد(ص)	۲۵		۳۵	
۶	والدین	۱۶	شکر	۲۶		۳۶	
۷	سخن- کلام	۱۷	توفیق	۲۷		۳۷	
۸	پیری- شیب	۱۸	ولایت	۲۸		۳۸	
۹	عاقبت	۱۹	تعهد	۲۹		۳۹	
۱۰	مرگ- موت	۲۰	تکلیف	۳۰		۴۰	

کدگذاری موضوعات عام - صفحه ۱

مدل ۲

کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع
۱	آبرو - عرض	۳۶	اطعام	۷۱	انکار حق	۱۰۶	پزشکی - طب
۲	آخرت	۳۷	اعتکاف	۷۲	اهانت	۱۰۷	پشیمانی - ندامت
۳	آرامش	۳۸	اعتماد به نفس	۷۳	ایثار	۱۰۸	پلیدی
۴	آرزو - امل	۳۹	افتخار	۷۴	ایمان	۱۰۹	پند - اندرز
۵	آزادگی - حریت	۴۰	افراط	۷۵		۱۱۰	پوزش - اعتذار
۶	آزردن - ایذاء	۴۱	اقتصاد	۷۶	بازار - سوق	۱۱۱	پوشاک - لباس
۷	آزمایش - بلا	۴۲	امام شناسی	۷۷	بازداشت - حبس	۱۱۲	پیری - شیب
۸	آسایش - راحت	۴۳	امام علی ع	۷۸	بازی	۱۱۳	پیشه - حرفه
۹	آشتی	۴۴	امام مجتبی ع	۷۹	باطل	۱۱۴	پیمان - عهد
۱۰	آفرینش - خلقت	۴۵	امام حسین ع	۸۰	بخشنده گی - جود	۱۱۵	
۱۱	آینده	۴۶	امام سجاد ع	۸۱	بخل	۱۱۶	تبری
۱۲	اتهام	۴۷	امام باقر ع	۸۲	بدبختی - شقاوت	۱۱۷	تذیر
۱۳	اجاره	۴۸	امام صادق ع	۸۳	بدعت	۱۱۸	تبلیغ
۱۴	اجل	۴۹	امام کاظم ع	۸۴	برادر - اخ	۱۱۹	تبهکاری
۱۵	اجتهاد	۵۰	امام رضاع	۸۵	بردباری - حلم	۱۲۰	تجارت - بازرگانی
۱۶	احترام	۵۱	امام جواد ع	۸۶	برکت	۱۲۱	تجربه
۱۷	احتکار	۵۲	امام هادی ع	۸۷	بزرگداشت - تعظیم	۱۲۲	تجسس
۱۸	احتیاط	۵۳	امام عسکری ع	۸۸	بزرگی - کرم	۱۲۳	تجمات
۱۹	اختلاف	۵۴	امام زمان عج	۸۹	بصیرت - بینش	۱۲۴	تحریف
۲۰	اخلاص	۵۵	امانت داری - امانت	۹۰	بغض	۱۲۵	تحقیر
۲۱	ادب	۵۶	امان دادن - امان	۹۱	بهبانہ جویی	۱۲۶	تحقیق
۲۲	ارث	۵۷	امتحان	۹۲	بهتان	۱۲۷	تحمل
۲۳	اراده	۵۸	امر به معروف	۹۳	بهشت - جنت	۱۲۸	تدبیر و تدبر
۲۴	ارشاد	۵۹	امنیت	۹۴	بیتابی - جزع	۱۲۹	تذکر
۲۵	ازدواج	۶۰	امید - رجاء	۹۵	بیعت	۱۳۰	تربیت
۲۶	استخاره	۶۱	انس	۹۶	بیماری - مرض	۱۳۱	ترس - خوف
۲۷	استعاذه	۶۲	انسان	۹۷	بی نیازی	۱۳۲	تسلیت - تعزیت
۲۸	استغفار	۶۳	انتقاد	۹۸		۱۳۳	تسلیم
۲۹	استقامت	۶۴	انتقام	۹۹	پارسایی - ورع	۱۳۴	تسویف
۳۰	استمداد	۶۵	اندوه - حزن	۱۰۰	پاسخ دادن - جواب	۱۳۵	تشویق
۳۱	اسراف	۶۶	اندیشه - تفکر	۱۰۱	پاکدامنی - عفت	۱۳۶	تصدیق
۳۲	اسلام	۶۷	انحصار طلبی	۱۰۲	پاکیزگی - نظافت	۱۳۷	تعاون
۳۳	اسوه	۶۸	انصاف	۱۰۳	پایداری	۱۳۸	تعریف و تمجید
۳۴	اضطراب	۶۹	انفاق	۱۰۴	پدر - اب	۱۳۹	تعصب
۳۵	اطاعت	۷۰	انقلاب - ثوره	۱۰۵	پرورش	۱۴۰	تعهد

کدگذاری موضوعات عام - صفحه ۲

کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع
۱۴۱	تعظیم	۱۷۶	جبران-مکافات	۲۱۱	حضرت علی اکبر ع	۲۴۶	خوش بینی
۱۴۲	تفرقه	۱۷۷	جدال	۲۱۲	حضرت عیسی ع	۲۴۷	خوشرویی - بشر
۱۴۳	تفریح و سرگرمی	۱۷۸	جدیت	۲۱۳	حضرت قاسم ع	۲۴۸	خوشی - عیش
۱۴۴	تفریط	۱۷۹	جذب	۲۱۴	حضرت نوح ع	۲۴۹	خویشاوندی
۱۴۵	تفویض	۱۸۰	جزاء - سزا	۲۱۵	حضرت محمد ص	۲۵۰	خویشتنداری
۱۴۶	تقلید	۱۸۱	جوانمردی	۲۱۶	حضرت معصومه س	۲۵۱	خیانت
۱۴۷	تقلب	۱۸۲	جماعت	۲۱۷	حضرت موسی ع	۲۵۲	خیر
۱۴۸	تقیه	۱۸۳	جمعه	۲۱۸	حقارت	۲۵۳	
۱۴۹	تقوی	۱۸۴	جنگ - حرب	۲۱۹	حقوق	۲۵۴	دارو و درمان
۱۵۰	تکامل	۱۸۵	جوانی - شباب	۲۲۰	حقیقت - حق	۲۵۵	داوری - قضا
۱۵۱	تکبر	۱۸۶	جهاد	۲۲۱	حکمت	۲۵۶	درختان - اشجار
۱۵۲	تکریم	۱۸۷	جهل	۲۲۲	حلال	۲۵۷	دروغ - کذب
۱۵۳	تکلیف	۱۸۸	چاپلوسی	۲۲۳	حماقت - حمق	۲۵۸	دزدی - سرقت
۱۵۴	تلاش	۱۸۹	چپاول - غارت	۲۲۴	حیاء	۲۵۹	دست دادن - مصافحه
۱۵۵	تمایل	۱۹۰	چرب زبانی	۲۲۵	حیوانات	۲۶۰	دشمنی - عداوت
۱۵۶	تنبلی - کسل	۱۹۱	چشم و نگاه	۲۲۶	خدا	۲۶۱	دعا
۱۵۷	تنبیه	۱۹۲		۲۲۷	خدمت	۲۶۲	دفاع
۱۵۸	تواضع - فروتنی	۱۹۳	حاجت	۲۲۸	خرافات	۲۶۳	دل - قلب
۱۵۹	توانگری - غنی	۱۹۴	حافظه - حفظ	۲۲۹	خشم - غضب	۲۶۴	دنیا
۱۶۰	توبه	۱۹۵	حج	۲۳۰	خشنودی - رضا	۲۶۵	دوراندیشی - حزم
۱۶۱	توییح	۱۹۶	حجاب	۲۳۱	خشوع	۲۶۶	دوزخ - جهنم
۱۶۲	توجیه	۱۹۷	حرام	۲۳۲	خضوع	۲۶۷	دوستی
۱۶۳	توحید	۱۹۸	حرص - آزمندی	۲۳۳	خلق و خو	۲۶۸	دین
۱۶۴	توریه	۱۹۹	حسابرسی - حساب	۲۳۴	خلوت	۲۶۹	دیوانگی - جنون
۱۶۵	توطئه	۲۰۰	حسد	۲۳۵	خمس	۲۷۰	
۱۶۶	توفیق	۲۰۱	حسرت	۲۳۶	خنده - ضحک	۲۷۱	ذکر
۱۶۷	توکل	۲۰۲	حضرت آدم ع	۲۳۷	خواب	۲۷۲	ذلت - خواری
۱۶۸	تولی	۲۰۳	حضرت ابراهیم ع	۲۳۸	خودباختگی	۲۷۳	راز - سر
۱۶۹	تهجد	۲۰۴	حضرت خدیجه س	۲۳۹	خودپسندی	۲۷۴	راستی - صدق
۱۷۰	تهمت	۲۰۵	حضرت رقیه س	۲۴۰	خودسازی	۲۷۵	رای
۱۷۱	ثروت	۲۰۶	حضرت زهرا س	۲۴۱	خودستایی	۲۷۶	ربا
۱۷۲	ثواب	۲۰۷	حضرت زینب س	۲۴۲	خودشناسی	۲۷۷	رجعت
۱۷۳		۲۰۸	حضرت سکینه س	۲۴۳	خودنمایی	۲۷۸	رحمت
۱۷۴	جاسوسی	۲۰۹	حضرت عباس ع	۲۴۴	خوردن - اکل	۲۷۹	رشد
۱۷۵	جبر	۲۱۰	حضرت علی اصغر ع	۲۴۵	خوش باوری	۲۸۰	رشوه

کدگذاری موضوعات عام - صفحه ۳

کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع
۲۸۱	رفاه	۳۱۶	شادی	۳۵۱	عاشورا	۳۸۶	فراموشی-نسیان
۲۸۲	رقابت	۳۱۷	شایعه	۳۵۲	عافیت	۳۸۷	فرصت
۲۸۳	رمضان	۳۱۸	شجاعت	۳۵۳	عاقبت اندیشی	۳۸۸	فریب
۲۸۴	روح	۳۱۹	شر	۳۵۴	عبادت	۳۸۹	فساد
۲۸۵	روزه-صوم	۳۲۰	شراب	۳۵۵	عبرت	۳۹۰	فضیلت-فضل
۲۸۶	روزی-رزق	۳۲۱	شرف	۳۵۶	عجب	۳۹۱	فطرت
۲۸۷	ریا	۳۲۲	شرک	۳۵۷	عجز	۳۹۲	فقر
۲۸۸	ریاست	۳۲۳	شفاعت	۳۵۸	عجله	۳۹۳	فقه
۲۸۹	ریاضت	۳۲۴	شقاوت	۳۵۹	عدالت	۳۹۴	فهم
۲۹۰		۳۲۵	شک	۳۶۰	عزت	۳۹۵	
۲۹۱	زبان-لسان	۳۲۶	شکایت	۳۶۱	عشق	۳۹۶	قاطعیت
۲۹۲	زکات	۳۲۷	شکر	۳۶۲	عصمت	۳۹۷	قبر
۲۹۳	زمان	۳۲۸	شکم	۳۶۳	عظوفت	۳۹۸	قدرت طلبی
۲۹۴	زن	۳۲۹	شناخت	۳۶۴	عقل - خرد	۳۹۹	قرآن
۲۹۵	زنا	۳۳۰	شوخی	۳۶۵	عقوبت	۴۰۰	قرض-وام دادن
۲۹۶	زندگی-حیات	۳۳۱	شوق	۳۶۶	علاقه	۴۰۱	قساوت
۲۹۷	زورگویی-بغی	۳۳۲	شهادت	۳۶۷	علم	۴۰۲	قسم-حلف
۲۹۸	زهد	۳۳۳	شهامت	۳۶۸	عمر	۴۰۳	قصاص
۲۹۹	زیارت	۳۳۴	شهرت	۳۶۹	عمل	۴۰۴	قصد
۳۰۰	زیانکاری-خسران	۳۳۵	شهوت	۳۷۰	عیب	۴۰۵	قضاو قدر
۳۰۱	زیبایی-جمال	۳۳۶	شیطان	۳۷۱	عید	۴۰۶	قمار
۳۰۲	زیرکی-کیاست	۳۳۷	شیعه	۳۷۲	غبطه	۴۰۷	قناعت
۳۰۳	زیور-زینت	۳۳۸	صبر	۳۷۳	غرور	۴۰۸	قهر-هجران
۳۰۴	سبقت	۳۳۹	صدقه	۳۷۴	غصب	۴۰۹	
۳۰۵	ستایش-مدح	۳۴۰	صراط	۳۷۵	غفلت	۴۱۰	کار-عمل
۳۰۶	سجود-سجده	۳۴۱	صلح	۳۷۶	غلو	۴۱۱	کبر
۳۰۷	سخاوت-سخاء	۳۴۲	صله رحم	۳۷۷	غیب	۴۱۲	کتمان
۳۰۸	سخن-کلام	۳۴۳	طاعت	۳۷۸	غیبت	۴۱۳	کرم
۳۰۹	سخن چینی	۳۴۴	طغیان	۳۷۹	غیرت	۴۱۴	کسالت
۳۱۰	سرزنش	۳۴۵	طمأنینه	۳۸۰		۴۱۵	کسب
۳۱۱	سعادت	۳۴۶	طمع	۳۸۱	فتنه	۴۱۶	کشاورزی-زراعت
۳۱۲	سلام	۳۴۷	طهارت	۳۸۲	فتوا	۴۱۷	کشتن-قتل
۳۱۳	سنت	۳۴۸	ظلم	۳۸۳	فخر فروشی	۴۱۸	کظم غیظ
۳۱۴	سیاست	۳۴۹	ظن-گمان	۳۸۴	فداکاری	۴۱۹	کفاف
۳۱۵		۳۵۰	عادت	۳۸۵	فراست	۴۲۰	کفر

کدگذاری موضوعات عام - صفحه ۴

کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع	کد	موضوع
۴۲۱	کلاهدرداری	۴۵۱	مردانگی - مروت	۴۸۱	میهمانی - ضیافت	۵۱۱	وجدان
۴۲۲	کمال	۴۵۲	مردم - ناس	۴۸۲	میانه روی	۵۱۲	وحدت
۴۲۳	کودک - صغر	۴۵۳	مرگ - موت	۴۸۳	میهن - وطن	۵۱۳	ورع
۴۲۴	کینه	۴۵۴	مسئولیت	۴۸۴		۵۱۴	وسوسه
۴۲۵	گذشت	۴۵۵	مسافرت - سفر	۴۸۵	نابودی - هلاک	۵۱۵	وصیت
۴۲۶	گریه	۴۵۶	مسامحه	۴۸۶	نادانی - جهل	۵۱۶	وضو
۴۲۷	گناه	۴۵۷	مساوات	۴۸۷	نذر	۵۱۷	وظیفه
۴۲۸	گوش	۴۵۸	مسجد	۴۸۸	ناسزا - فحش - سب	۵۱۸	وعده - وعد
۴۲۹	گوشه گیری	۴۵۹	مسخره کردن	۴۸۹	ندامت	۵۱۹	وفا
۴۳۰		۴۶۰	مسکن	۴۹۰	نرمی - رفق	۵۲۰	وقار
۴۳۱	لجاجت	۴۶۱	مسواک	۴۹۱	نصیحت - نصح	۵۲۱	ولایت
۴۳۲	لذت	۴۶۲	مشارطه	۴۹۲	نظافت	۵۲۲	ولخرجی - تبذیر
۴۳۳	لعن	۴۶۳	مشورت - شوری	۴۹۳	نظم و انضباط	۵۲۳	
۴۳۴	لغو	۴۶۴	مصیبت	۴۹۴	نعمت	۵۲۴	هتک
۴۳۵	لواط	۴۶۵	معاد	۴۹۵	نفاق - دورویی	۵۲۵	هجرت
۴۳۶	لهو و لعب	۴۶۶	معاشرت	۴۹۶	نفرین	۵۲۶	هدایت
۴۳۷		۴۶۷	معانقه	۴۹۷	نفس	۵۲۷	هدیه
۴۳۸	مادر - ام	۴۶۸	معجزه	۴۹۸	نماز	۵۲۸	همت
۴۳۹	مال	۴۶۹	معرفت	۴۹۹	نوجوان	۵۲۹	همدردی - مواسات
۴۴۰	مبارزه	۴۷۰	معیار	۵۰۰	نور	۵۳۰	همدمی
۴۴۱	مباهات	۴۷۱	معیشت	۵۰۱	نهی از منکر	۵۳۱	همسایه - جار
۴۴۲	مباهله	۴۷۲	مقابله	۵۰۲	نیاز - حاجت	۵۳۲	همنشین - مجالست
۴۴۳	مجادله - مرء	۴۷۳	مقام	۵۰۳	نیایش	۵۳۳	هم و غم
۴۴۴	محاسبه	۴۷۴	مکر	۵۰۴	نیت	۵۳۴	هوس - هوی
۴۴۵	محاسن	۴۷۵	ملائکه ملامت	۵۰۵	نیرنگ	۵۳۵	
۴۴۶	محبت	۴۷۶	مناجات	۵۰۶	نیکوکاری - بر	۵۳۶	یاد خدا - ذکر
۴۴۷	مذارا کردن	۴۷۷	منت	۵۰۷	نیکی - حسنه - احسان	۵۳۷	یاد مرگ
۴۴۸	مدح	۴۷۸	موسیقی	۵۰۸		۵۳۸	یاس - نومیدی
۴۴۹	مذمت	۴۷۹	موعظه	۵۰۹	والدین	۵۳۹	یقین
۴۵۰	مراقبت	۴۸۰	مهربانی	۵۱۰	وام - دین	۵۴۰	

موضوع: نیکوکاری، احسان

کد: ۱ یا ۵۰۷

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۱	احسان به والدین در پیری	آیه

موضوع: امام شناسی**کد: ۲ یا ۴۲**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۱	عواقب عدم شناخت امام - اهمیت امام شناسی	حدیث

موضوع: ریا**کد: ۳ یا ۲۷۶**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۱	رسوایی ریا کاری - وضعیت اخروی ریا کار	شعر

موضوع: میهمانی**کد: ۴ یا ۴۸۱**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۱	پرهیز از تکلف در میهمانی - سادگی در میهمانی - دلجویی از میهمان	لطیفه

موضوع: زندگی**کد: ۵ یا ۲۹۶**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۱	چگونگی مهندسی ، حساب و کتاب ، راههای کسب توفیق ، دوری از سطحی نگری در زندگی	نثر ادبی

موضوع: والدین**کد: ۶ یا ۵۰۹**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵۰۷/۱ یا ۱/۱	شیوه های سخن گفتن با والدین - اهمیت احترام به پدر و مادر - آداب برخورد با پدر و مادر	آیه

موضوع: سخن ، کلام**کد: ۷ یا ۳۰۸**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵۰۷/۱ یا ۱/۱	سخن کریمانه	آیه

موضوع: پیری ، شیب**کد: ۸ یا ۱۱۲**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵۰۷/۱ یا ۱/۱	خانه سالمندان	آیه

موضوع: عاقبت**کد: ۹ یا ۳۵۳**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴۲/۱ یا ۲/۱	نشانه های عاقبت بخیری	حدیث

موضوع: مرگ ، موت**کد: ۱۰ یا ۴۵۳**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴۲/۱ یا ۲/۱	آمادگی برای مرگ	حدیث

موضوع: شناخت**کد: ۱۱ یا ۳۲۹**

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴۲/۱ یا ۲/۱	ملاکهای شناخت واقعی	حدیث

موضوع: نفاق ، دورویی

کد: ۱۲ یا ۴۹۵

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۳/۱ یا ۲۷۶/۱	رسوایی نتیجه نفاق	شعر

موضوع: زیبایی ، جمال

کد: ۱۳ یا ۳۰۱

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۳/۱ یا ۲۷۶/۱	زیباییهای لحظه ای و ناپایدار	شعر

موضوع: قناعت

کد: ۱۴ یا ۴۰۷

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴/۱ یا ۴۸۱/۱	قناعت غیر واقعی	لطیفه

موضوع: حضرت محمد(ص)

کد: ۱۵ یا ۲۱۵

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴/۱ یا ۴۸۱/۱	صفای اصحاب پیامبر(ص)	لطیفه

موضوع: شکر

کد: ۱۶ یا ۳۲۷

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۴/۱ یا ۴۸۱/۱	حمد بعد از غذا	لطیفه

موضوع: توفیق

کد: ۱۷ یا ۱۶۶

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵/۱ یا ۲۹۶/۱	راههای کسب توفیق در زندگی	نثر ادبی

موضوع: ولایت

کد: ۱۸ یا ۵۲۱

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵/۱ یا ۲۹۶/۱	ولایت محور مهندسی زندگی	نثر ادبی

موضوع: تعهد

کد: ۱۹ یا ۱۴۰

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵/۱ یا ۲۹۶/۱	تعهد و زندگی	نثر ادبی

موضوع: تکلیف

کد: ۲۰ یا ۱۵۳

کد فیش	موضوع خاص یا اخص یا نمایه ها در فیش	نوع مطلب
۵/۱ یا ۲۹۶/۱	تکلیف و زندگی	نثر ادبی

*تحقیق میدانی

گردآوری اطلاعات به روش میدانی

بر خلاف دو روش پیشین که محقق را به دنیای کتاب و منابع مکتوب یا دنیای مجازی نرم افزارهای رایانه ای و اینترنت محدود می نمود، در تحقیقات میدانی، وی باید با دنیای واقعی و موجودات و پدیده های عینی مواجه شده و برای کشف حقایق و یافتن پاسخ مسائل پا به عرصه جامعه و جهان مادی بگذارد. این نوع تحقیق که پژوهش میدانی نامیده می شود، پیچیدگی ها و روشهای خاص خود را دارد. پیشرفت های روز افزون علوم تجربی و صنعتی مرهون تحقیقات میدانی فراوانی در این زمینه هاست. امروزه کاربرد پژوهش های میدانی در علوم انسانی موجب نگاه های نو و کاربردی بسیار موثری در عرصه اجتماع شده است. بنابر این آموختن و به کار بستن مهارت های مختلف تحقیق میدانی می تواند راه علم و نوآوری را پیش روی محققین علوم اسلامی بگشاید. از نظر برخی، امروزه باید منتظر شکوفائی علوم اسلامی و انسانی در اثر ترکیب پژوهشهای کتابخانه ای، رایانه ای و میدانی بود.

با توجه به وسعت و پیچیدگی تحقیقات علوم اسلامی و انسانی و با نظر به اینکه پژوهشگران برای گردآوری اطلاعات میدانی خود غالباً توانایی اجرای پژوهش بر کل اعضای جامعه^{۹۷} را ندارند، تحقیق خود را به نمونه ای کوچکی (که نماینده آن جامعه محسوب می شود) محدود می کنند. یکی از مهمترین اقدامات پژوهش میدانی، انتخاب نمونه ای است که باید نماینده ای کل جامعه باشد. چرا که پژوهشگر قصد تعمیم یافته های تحقیق به آن جامعه را دارد. در نتیجه، نمونه باید شبیه ترین وضعیت همان جامعه در مقیاسی کوچک تر باشد. اگر یافته های یک تحقیق به افراد دیگری به غیر از آنهایی که در نمونه مورد نظر بوده اند قابل تعمیم نباشد، پژوهش انجام شده چیزی جز صرف انرژی و هزینه نخواهد بود.

نمونه نباید به نحوی انتخاب شود که فقط نماینده ای واقعی جامعه باشد، بلکه باید اندازه ای آن نیز به حدی باشد که پژوهشگر مطمئن شود که اگر نمونه دیگری با همان روش انتخاب کند، نتایج مشابهی به دست خواهد آورد. بین ویژگی های یک نمونه و ویژگی های جامعه ای که نمونه از آن انتخاب می شود، تفاوت وجود دارد. این تفاوت برای نمونه ای تصادفی قابل برآورد است و به آن خطای نمونه گیری گفته می شود. خطای نمونه گیری تابع اندازه ای حجم نمونه است. هر چه اندازه نمونه کوچک تر باشد، خطای نمونه گیری زیاد تر است.^{۹۸} تعریف "جامعه" - بنابر نظر اغلب محققان - عبارتست از همه ای اعضای واقعی یا فرضی که محقق قصد دارد یافته های پژوهش را به آنها تعمیم دهد.

در تعریف "نمونه گیری" نیز می توان گفت: "نمونه گیری، یعنی انتخاب تعدادی از افراد، حوادث و یا اشیاء از یک جامعه ای تعریف شده، به عنوان نماینده ای آن جامعه". مزیت انتخاب یک نمونه از یک جامعه، جلوگیری از اتلاف وقت محقق و صرفه جویی در منابع مالی است.^{۹۹} برای آشنایی بیشتر با مباحث مربوط به نمونه گیری، از جمله روش های نمونه گیری (روشهایی مانند تصادفی ساده، تصادفی منظم یا سیستماتیک، طبقه ای، خوشه ای، داوطلبانه، و...) می توان به کتابها و منابعی که این روش ها را با مثال توضیح داده اند مراجعه نمود.^{۱۰۰}

^{۹۷} جامعه ای هر تحقیق متناسب با موضوع آنست. مثلاً در تحقیقات جامعه شناسی و روانشناسی، مقصود؛ جوامع انسانی است و در تحقیقات دامپزشکی مقصود؛ گروه ها و نسل های نوع خاصی از حیوانات است.

^{۹۸} مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، علی دلاور، ص ۱۱۹

^{۹۹} پیشین؛ ص ۱۲۰ با اندکی تغییر.

^{۱۰۰} همچون کتاب مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، دکتر علی دلاور.

پژوهشهای میدانی را می توان از حیث میزان کنترل و دخالت محقق در متغیرها و شرایط تحقیق به سه گروه " منفعل، نیمه فعال و فعال " تقسیم نمود. در نتیجه از این سه گروه کلی، ۴ مدل خاص در پژوهش میدانی بدست می آید که با توجه به ویژگی ها و تفاوت های آنها، هر یک را جداگانه به طور مختصر بررسی می کنیم. این ۴ مدل عبارتند از:

۱. مشاهده (منفعل) ۲. مصاحبه (نیمه فعال) ۳. پرسشنامه (نیمه فعال) ۴. آزمایش (فعال)

۱... مشاهده^{۱۱}: (گردآوری اطلاعات از راه روش مشاهده ای)

شنیدن کی بود مانند دیدن

مشاهده به طور واضح و روشن، رایج ترین شیوه ی کسب اطلاعات درباره ی جهان پیرامون ماست. در این روش، پژوهشگر خود را به کتابخانه، آزمایشگاه و یا ... محدود نمی کند، بلکه با برنامه ریزی خاص و به شیوه ای منظم، موقعیت ها، رویکردها و چگونگی اندازه گیری متغیرها را قبل از اجرای تحقیق معین می کند.

این روش به پژوهشگر اجازه می دهد رفتار مورد مشاهده را به همان صورتی که اتفاق می افتد، ثبت و گزارش کند. مشاهده ممکن است در موقعیت های واقعی و طبیعی و یا در شرایط خاص اتفاق افتد. دامنه ی مشاهده ممکن است از انعطاف پذیری کامل تا استفاده از ابزارهای رسمی و از پیش تعیین شده و طراحی شده، امتداد داشته باشد. بنابر این می توان مشاهده را اینگونه تعریف نمود: "مشاهده نوعی کسب تجربه حسی از جهان است که از طرق ساده تا طرق علمی، به وسیله ی جلا دادن و تیز کردن حساب شده ی ادراک و حواس انجام می گیرد."^{۱۲} (رنه کونینگ ۱۹۶۷) البته لازم به تذکر است که منظور از مشاهده فقط دیدن نیست بلکه روشی است که با حواس پنجگانه به هدف می رسد و نتیجه می دهد.

* تفاوت های مشاهده ی منظم تحقیقاتی با مشاهدات عادی مردم در زندگی روزمره:

(الف) مشاهده گر علمی، فقط به آن دسته از مشاهدات عادی که در رابطه با هدف و موضوع پژوهش است توجه دارد و از مشاهده رفتارها و پدیده های دیگر صرف نظر می کند یا آنها را در درجه ی دوم اهمیت قرار می دهد، اما مردم هر چه به چشم بیاید و جلب توجه کند می بینند.

(ب) مشاهده گر علمی، در تلاش است رابطه ی وقایع و اشیاء را کشف نموده و علت ها را بیابد، اما مشاهدات عادی معمولاً بدون حساسیت بر رابطه ی بین پدیده ها صورت می گیرد.

(ج) پژوهشگر در مشاهده ی منظم خود، برنامه ی از پیش تعیین شده داشته و ابزار مشاهده، مشخصات مکانی و زمانی و ... را از قبل تعیین می نماید تا حداکثر توجه به موارد مورد نیاز، طبق برنامه در مشاهده لحاظ شود، ولی مردم برای مشاهدات خود برنامه ی خاصی ندارند.

(د) مشاهده گر تحقیقات میدانی، بر خلاف عامه ی مردم علاقه مند است تا آنچه را که مورد مشاهده قرار می دهند، ثبت نموده و در قالب گزارش ها و جداول آماری، مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

* مشکلات و آسیب های روش مشاهده:

۱... مشکلات ناشی از نقص در اعضای جسمی انسان؛ آنچه که مشاهده می شود تحت تاثیر حالات فیزیکی و روانی مشاهده گر قرار دارد. در بسیاری از پژوهش ها خستگی و ملالت مشاهده گر یکی از عوامل بحرانی است و

^{۱۱} مقصود، مشاهده با چشم ظاهری و مادی است و کشف و شهود باطنی را شامل نمی شود. این قسمت با کمی تغییر، برگرفته شده از: مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، دکتر علی دلاور، ص ۱۸۵ تا ص ۱۹۸.

^{۱۲} مقاله "روش مشاهده در علوم اجتماعی"، فرامرز رفیع پور، ص ۴ به نقل از رنه کونینگ.

موجب به انحراف کشاندن اطلاعات جمع آوری شده می شوند. فراموشی ، غفلت ، محدودیت اعضای حسی و... از جمله مشکلات و آسیب های جسمی مربوط به محقق در روش مشاهده اند.

۲... ادراک انتخابی ؛ افراد میل دارند برخی از پدیده ها را بیشتر از پدیده های دیگر احساس و سرانجام درک کنند . به همین دلیل هنگامی که توجه خود را بر یک موضوع معین متمرکز می کنیم (ادراک انتخابی) ، امکان دارد جنبه های دیگر موضوع ادراک نشوند. به عبارت دیگر ما اغلب به مشاهده ی پدیده هایی می پردازیم که به آن توجه داریم و این می تواند چشم ما را از برخی حقایق مرتبط بپوشاند.

۳... تغییر درجه حساسیت حواس انسان ؛ حواس انسان ، ابزار ضعیف و محدودی برای اندازه گیری و سنجش هستند ، زیرا خود را با شرایط تطبیق می دهند . در نتیجه یک ویژگی که در ابتدای مشاهده بسیار با اهمیت به نظر می رسد ممکن است پس از گذشت زمان ، نتواند توجه ما را به خود جلب کند و در نتیجه اهمیت و ارزش خود را از دست بدهد و در عین دیده شدن ، به چشم نیامده و محقق متوجه آن نشود.

* راهکار های کاهش مشکلات و آسیب های مشاهده :

الف) استفاده از چندین مشاهده گر به جای اکتفا به یک مشاهده گر.

ب) تلفیق و ترکیب نتایج روش مشاهده ای با سایر روشها همچون مصاحبه ، پرسشنامه و

ج) آموزش و ارتقای علمی و مهارتی مشاهده گر در زمینه های زیر:

اطلاعات لازم پیرامون روش مشاهده ای و مراحل آن

اطلاعات لازم پیرامون موضوع و هدف پژوهش مورد نظر

کارورزی و تمرین روشها و مراحل به صورت آزمایشی قبل از شروع عملیات اصلی .

* مراحل تحقیق به روش مشاهده :

۱. طراحی و برنامه ریزی

تعیین موضوع ، هدف و ضرورت

تبیین نوع مشاهده ؛ جامعه و نمونه ، شرایط زمانی و مکانی ، متغیر های ضروری ، چگونگی

اندازه گیری ها (مقیاس ها، جداول ...) ، روش ثبت اطلاعات و ...

تشخیص و کنترل متغیر های مشتبه کننده (متغیرهایی که موجب انحراف نتایج می شوند ...)

۲. اجرای برنامه (گردآوری و ثبت اطلاعات بر اساس برنامه)

۳. تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه گیری

۴. ارائه گزارش

* نکات مهم در روش مشاهده ای :

۱. قبل از انجام مشاهده باید به دقت تعیین کرد که چه چیزی باید مورد مشاهده قرار گیرد . برای انجام این عمل به صورتی درست ، پژوهشگر به یک طرح و برنامه دقیق نیاز دارد. در این برنامه ریزی ؛ نوع مشاهده ، چگونگی اجرای مشاهده و نحوه ی ثبت آنچه که مشاهده می شود ، باید معین شود.

۲. مشاهده گر باید روش ثبت آنچه که قرار است مشاهده شود را قبل از مراجعه به میدان و محل مشاهده ، با تعیین مقیاس ها ی درجه بندی ، جدول ها ، روش تکمیل جدول ها و ... مشخص کند. البته پیچیدگی و دشواری ثبت اطلاعات ، تحت تاثیر پیچیدگی پدیده یا رفتار مورد مشاهده قرار دارد.

۳. روشی که برای ثبت اطلاعات به کار برده می شود ، تا حد زیادی به نوع مشاهده و هدف پژوهش بستگی دارد. مشاهده انواعی همچون : باساختار یا هدایت شده ، بدون ساختار یا آزاد ، آشکار ، پنهان ، مشارکتی و غیر مشارکتی ، سیستماتیک و غیر سیستماتیک ... دارد .

۴. در مشاهدات بدون ساختار یا هدایت نشده ، اطلاعات به صورت ثبت هر آنچه مهم به نظر می رسند گزارش می شود. برای مثال ، پژوهشگر ممکن است یک دفترچه یادداشت حاوی مطالب نسبتاً مشروح داشته باشد که در آن به صورت منظم مشاهدات خود را برای تجزیه و تحلیل های بعدی ثبت کند.

۵. در مشاهدات هدایت شده یا با ساختار ، پژوهشگر از ابزارهای مختلف ثبت اطلاعات ، نظیر ضبط صوت ، دوربین های عکاسی و فیلمبرداری و سایر وسایل مکانیکی ، الکترونیکی ، سخت افزاری و نرم افزاری استفاده می کند. مزیت این دستگاه ها علاوه بر دقت ، در این است که این اطلاعات در اختیار محقق است و می تواند در هر زمانی که لازم بداند و به هر مقداری ، آنها را دوباره مورد مشاهده و تحلیل و بررسی قرار دهد.

۶. با توجه به اینکه حضور ابزار و یا اصل حضور مشاهده گر (که قرار است به مشاهده بپردازد) ممکن است برای فرد یا گروهی که در محل زندگی یا رفت و آمد می کنند مزاحمتی ایجاد نماید و حتی بر تحقیق نیز اثر منفی بگذارد، محقق باید از قبل ، هماهنگی های لازم را انجام داده باشد و تدابیری بیاندیشد که اخلاق حرفه ای رعایت شود و هیچ گونه مزاحمت ، دخالت و آسیبی متوجه خود وی ، دیگر افراد و موجودات و فرآیند تحقیق نشود.

۷. تجزیه و تحلیل داده های مشاهده سه مرحله دارد:

الف) پژوهشگر ابتدا باید مسئله ی مورد پژوهش ، مفاهیم و شاخص های به کار برده شده را تعیین و تعریف کند.

ب) اطلاعات ثبت شده را با توجه به اهداف و موضوع پژوهش طبقه بندی و آماده تحلیل و نتیجه گیری نماید.

ج) ارتباط جداول منظم شده و نمودار های بدست آمده را با موضوع مشخص نموده و نتیجه گیری منطقی نماید.

هرچه مشاهدات ، بیشتر به صورت کمی و عددی ثبت و منظم شوند ، تجزیه و تحلیل و تفسیر آنها ساده تر و سریع تر خواهد بود.

۸. در گزارش پایانی تحقیق ، باید مهمترین اطلاعات در قالب منظم و حساب شده تنظیم گردد و پس از ادله ی کافی نتیجه اعلام شود.

۲. مصاحبه^{۱۰۳} : (گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه)

مصاحبه تحقیقاتی عبارت است از : "یک گفتگوی دو نفره که از سوی مصاحبه گر جهت کسب اطلاعات مربوط به پژوهش آغاز می گردد و توسط وی بر موضوعاتی متمرکز می شود که او برای دستیابی به هدف های تحقیق (که شامل توصیف ، پیش بینی یا توضیح منظم است) به آنها نیاز دارد"^{۱۰۴} .

* فرآیند مصاحبه به مراحل چند گانه ی زیر تقسیم می شود :

۱. طراحی و برنامه ریزی

الف) تعیین موضوع ، هدف و ضرورت

ب) تنظیم روش و برنامه (تعیین نمونه) فرد یا افراد مصاحبه کننده

و مصاحبه شونده) ، تعیین نوع مصاحبه ، مسیر و چینه سواالات...

۱۰۳. برگرفته از " مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، دکتر علی دلاور، ص ۱۵۶ تا ص ۱۷۰ ، با تغییرات لازم " .

۱۰۴. منظور ، مصاحبه ی علمی و تحقیقاتی است .اما فرآیند مصاحبه ی غیر حرفه ای که در زندگی روز مره کاربرد وسیعی دارد تعریفی عام تر می یابد.اموری همچون استخدام ، خواستگاری ، کارهای اداری ، خرید ماشین یا املاک، مراجعه به پزشک و... همگی نوعی مصاحبه اند که هر فردی در زندگی خود آنها را تجربه می کند.

۲. اجرای برنامه مصاحبه

۳. تجزیه و تحلیل و پردازش اطلاعات و نتیجه گیری

۴. ارائه گزارش

* انواع مصاحبه

مصاحبه از جنبه های گوناگون به انواعی تقسیم می شود. از حیث هدف و ماهیت ، انواعی همچون: (مصاحبه های استخدامی و شغلی ، گزینش تحصیلی ، خبری ، درمانی و پزشکی ، مصاحبه پژوهشی و...) دارد . به لحاظ میزان ساختار مندی نیز به انواعی بین مصاحبه ی بسیار سازمان یافته (که در آن جای هیچ تغییری نیست) تا مصاحبه ی سازمان نیافته یا آزاد ، تقسیم می شود.

در مصاحبه های بسیار سازمان یافته معمولا یک دسته پرسش های ویژه و نیز یک سلسله پاسخ های طبقه بندی شده از قبل تعیین شده اند و باید برای پاسخ گو خوانده شوند . طرز کار و نظم پرسش ها چنان تعیین شده است که برای همه ی پاسخ گوها یکسان باشد. پاسخ گو فقط یکی از پاسخ هایی را که ارائه شده است ، انتخاب می کند. در این روش ، پرسش های با پاسخ آزاد ، به ندرت ارائه می شوند یا اصولا از آنها استفاده نمی شود.

اما در مصاحبه های سازمان نیافته (آزاد یا اکتشافی) ، مصاحبه گر باید در مورد تعدادی از عناوین از پیش انتخاب شده ، در ذهن پاسخ گو کاوش کند ، ولی توجهی به پرسیدن پرسش های خاص به شکل از پیش تعیین شده ندارد. مصاحبه گری که از این روش استفاده می کند، نه دارای پرسش های استاندارد شده ای است که باید از همه ی پاسخ گوها پرسیده شود و نه به طبقه بندی کردن پرسش ها پیرامون موضوع می پردازد. در عوض ، مصاحبه گر جنبه های متعددی از نظرات مصاحبه شونده را می کاود و موضوعات را آن طور که در گفتگو پیش می آیند مطرح می کند، عناوین جالب توجه را تعقیب می کند و به نیروی تحلیل و ابتکار خود مجال تاخت و تاز می دهد. در همین حال سعی وی ایجاد فرضیه های جدید و آزمون آن طی مصاحبه است . مصاحبه همچنین می تواند روشی بینابین (یعنی نه سازمان یافته کامل و نه بدون سازمان) باشد و میزان سازمان یافتگی آن به موضوع و شرایط مصاحبه بستگی دارد.

* آفات و چالش های مصاحبه :

مصاحبه علی رغم اهمیت و کاربرد گسترده ، در معرض آسیب ها و کج روی هایی است که می تواند دامنه ای از داده های بسیار با ارزش و دارای اعتبار علمی تا اطلاعاتی که در واقع فاقد ارزش و اعتبارند به محقق تحویل دهد.

مهمترین خطاها و مشکلات گمراه کننده مسیر تحقیق در روش مصاحبه عبارتند از :

۱. خطاهایی که ناشی از قصد عمدی پاسخ گو در فریب دادن یا گمراه کردن هستند.

۲. مشکلاتی که به طور موقتی با پاسخ گو پیوند یافته اند.

۳. خطاهایی که به موقعیت روانی پاسخ گو مربوط هستند.

۴. خطای غیر عمدی و ناخواسته از سوی پاسخ گو.

۵. تاثیر نگرش و رفتار مصاحبه گر بر (جریان مصاحبه و جواب های پاسخ گو)

توضیح هر یک از خطاها و مشکلات مصاحبه :

۱. خطاهایی که ناشی از قصد عمدی پاسخ گو در فریب دادن یا گمراه کردن هستند ؛

* اطلاعات سودار یا تحریف شده که پاسخ گو با توجه به منافع خود ، برای اثر گذاشتن بر نتیجه تحقیق ارائه می

دهد.

* اطلاعات اغراق آمیز که توسط اصلاح طلبان (افرادی که سوء ظن و بد بینی افراطی به همه چیز دارند) به قصد استفاده از نتایج تحقیق به نفع تایید نگرش خود نسبت به موضوع ارائه می گردد.

* دلیل تراشی پاسخ گو برای رفتار هایی که مورد پذیرش جامعه نیستند یا برخلاف قانون ، هنجارها و ارزش های جامعه اند ، اما وی مرتکب می شود یا طرفدار آن است.

* اطلاعاتی که به دلیل جاه طلبی های شخصی ، خود بزرگ نمایی ، حمایت از خود یا حل و فصل عداوت های شخصی تحریف می گردند.

* از پیش آماده کردن پاسخ ها بر اساس شایعات یا اهداف خاص ، که منجر به ارائه ی پاسخ هایی با سبک یکسان و کلیشه ای می گردند.

موثر ترین روش برای از بین بردن ترس پاسخ گو و ایجاد آرامش و اطمینان در وی به گونه ای که پرسش ها را کامل و صادقانه پاسخ گوید ، ایجاد یک ارتباط و توافق مناسب است. در عین حال ، ایجاد ارتباط صمیمی بیش از حد می تواند مضر باشد. چنانچه پاسخ گو جذب رفتار دوستانه ی مصاحبه گر شود ، ممکن است سعی کند پاسخ هایی ارائه دهد که گمان می کند موجب خشنودی مصاحبه گر خواهد شد یا حداقل با ارزش ها و نگرش هایی که در مصاحبه گر مشاهده می کند یا حدس می زند سازگار باشد. مصاحبه گر های حرفه ای سعی می کنند با عدم ارائه ی نشانه هایی از نگرش خود در مورد موضوع تحت بررسی ، این مشکل را به حداقل برسانند.

۲. مشکلاتی که به طور موقتی با پاسخ گو پیوند یافته اند؛

در بیشتر مصاحبه ها ، مصاحبه گر و پاسخ گو قبل از مصاحبه یکدیگر را نمی شناسند و احتمالاً هرگز یکدیگر را بعد از مصاحبه ملاقات نخواهند کرد. معمولاً در این ارتباط زود گذر هیچ انگیزه ای وجود ندارد که پاسخ گو را وادار به انجام رفتاری کند که از وی انتظار می رود. به بیان دیگر ، با در نظر گرفتن ماهیت موقتی تبادل میان آن دو ، پاسخ گو انگیزه ای برای شرکت در مصاحبه یا ادامه ی پاسخ های صحیح و کامل ندارد. مصاحبه گر باید به طریقی ، پاسخ گو را برای شرکت در مصاحبه و ارائه ی پاسخ صحیح برانگیزد. علی رغم نوع انگیزه ، نکته ی مهم این است که مصاحبه یک رابطه ی زودگذر است و چنانچه نتوان پاسخ گو را به طریقی در مورد اهمیت مصاحبه و نقش وی به عنوان یک پاسخ گوی صادق در مطالعات قانع کرد ، احتمال به دست آوردن اطلاعات ناقص ، نادرست و توأم با تعصب زیاد است. مشکلاتی همچون سوء برداشت از موضوع و هدف مصاحبه ، شرایط و مشکلات روحی موقت ، حوادث و وقایع اخیر در زندگی پاسخ گو ، حضور افراد یا اشیائی که پاسخ گو نسبت به آنها حساسیت دارد و... هر چند موقتی و گذرا هستند اما در صورتی که محقق نتواند آنها را پیش بینی ، کشف ، درمان و مدیریت کند ، نباید توقع صداقت و همراهی کامل را از مصاحبه شونده داشته باشد.

۳. خطاهایی که به موقعیت روانی پاسخ گو مربوط هستند ؛

پاسخ گوی یک مصاحبه ، مانند هر شخص دیگری ، تحت تاثیر تعدادی از ویژگی ها و خصالت های شخصی خود است که ممکن است بر کیفیت و کمیت پاسخ های وی اثر بگذارند. یکی از عوامل مهم اینست که در بسیاری از مطالعاتی که به روش مصاحبه انجام می پذیرد، نقش پاسخ گو را در مطالعه به طور دقیق و کافی برای وی مشخص نمی کنند. هرگاه پاسخ گو نداند از وی چه انتظاری می رود ، اهداف مطالعه چیست ، یا اهمیت و طرز پاسخ به پاره ای از پرسش های خاص چگونه است ، احتمال به دست آوردن پاسخ های نادرست افزایش می یابد.

از شواهد چنین برمی آید که اکثر پاسخ گوها ، اطلاعاتی را که به سادگی در دسترس اند و تهدید کننده نیستند به درستی ارائه می دهند. ولی همراه با سخت تر شدن وظیفه ، پاسخ گوها برای یادآوری اطلاعات و سازمان دادن به آنها کوشش کافی به کار نمی برند و کوچک ترین احتمال دست پاچگی و شرمندگی را نمی پذیرند. برای غلبه بر بخشی از این مشکلات ، راهکارهایی پیشنهاد می شود . مصاحبه گر باید:

الف) برای پاسخ گو روشن کند که از وی چه انتظاری دارد و در مورد چگونگی پاسخ گویی به بعضی پرسش های خاص به موثرترین وجه ممکن ، راهنمایی ارائه دهد.

ب) انگیزه ای برای پاسخ گو ایجاد کند که وی را به کوشش داوطلبانه برای تفکر ، یادآوری و سازماندهی اطلاعات وادارد. علاوه بر ایجاد انگیزه ی ابتدایی ، در میانه ی روند مصاحبه نیز باید با نشان دادن دقت و اهمیت به پاسخ های پاسخ گو ، پیگیری سخنان وی و ثبت پاسخ ها ، وی را به ادامه ی صحبت تشویق و تحریک کند. حرکات سر ، چهره ، چشم و ... در نشان دادن توجه بسیار موثر است. مصاحبه گر باید فنون "گوش دادن فعال" را دانسته و عمل کند.

ج) با توضیحات لازم و کافی ، اعتماد پاسخ گو را نسبت به فرآیند مصاحبه ، مصاحبه گر و اهداف پروژه جلب نماید تا بی پرده و صادقانه ، پاسخ های صحیح و کاملی ارائه دهد. در این مسیر ، معرفی خود ، لباس و ظاهر منظم و متناسب و بیان بخشی از توانمندی ها و تجربیات تحقیقاتی توسط مصاحبه گر ، می تواند مفید باشد.

د) مصاحبه گر باید به طور مداوم مراقب احتمال سوداری هایی از قبیل تاثیر جو نگرشی وی بر پاسخ گو ، ترس ها و اضطراب های پاسخ گو و... باشد و از عکس العمل های نابجا در برابر سخنان پاسخ گو پرهیزد. چرا که عکس العمل های بازدارنده ای همچون تعجب ، سرزنش ، نگاه حقارت آمیز ، تمسخر ، پوزخند و... می تواند در روند پاسخ ها و حتی در اصل ادامه ی همراهی پاسخ گو با فرآیند مصاحبه تاثیر مخرب و منفی زیادی بگذارد.

۴. خطاهای غیر عمدی و ناخواسته از سوی پاسخ گو ؛

بسیاری از مصاحبه ها با ناتوانی پاسخ گویان نسبت به ارائه اطلاعاتی که از آنان خواسته شده کمابیش مواجه اند. این مشکل معمولاً به دلیل عدم تمایل آنها به این کار یا میل آنها به فریب دادن نیست بلکه تنها به دلیل فقدان اطلاعات ، عدم تشخیص موقعیت ، فراموشی یا خستگی است. زمانی که اطلاعات واقعی مورد نیاز است ، ممکن است شخص از واقعیاتی که در مورد آنها صحبت می شود بی اطلاع باشد. ممکن است پرسش هایی که در مورد وقایع یا تجربیات مورد نظر صورت می گیرد ، برای بعضی از افراد بی معنا باشند. برای مقابله با این مشکل ، باید جدول و روند مصاحبه را به شکلی تنظیم نمود که افرادی که پرسش های خاصی شامل حالشان نمی شود، مسیر متفاوتی را طی کنند. مثلاً اگر سوال مصاحبه در مورد نظر فرد پیرامون چگونگی تجربه وی درباره ی تربیت فرزند باشد ، و وی فرزند نداشته یا اصلاً ازدواج ننموده باشد ، باید ابتدا از سوال " آیا ازدواج کرده اید؟ " و در صورت مثبت بودن جواب ، سوال " آیا فرزند دارید؟ " شروع نمود و در صورت مثبت بودن پاسخ هر دو سوال ، تازه سراغ سوال اصلی رفت که " تجربه شخصی شما در تربیت و رشد کودک چگونه است و ... ؟ " .

پرسش های نگرشی بر این فرض استوارند که "هرکس کم و بیش در مورد تمام موضوعات نظر و نگرشی دارد" در حالی که ممکن است بسیاری از پاسخ گوها نسبت به موضوع مورد سوال هرگز به طور جدی تمرکز و تفکری نداشته باشند و خالی الذهن باشند، اما برای آنکه ناآگاه جلوه نکنند ، پاسخی خلق السلاعه برای این قبیل پرسش ها، ارائه نمایند. مسلماً چنین پاسخ هایی که مبتنی بر اندیشه نیستند ، از پاسخ افرادی که وقت نسبتاً زیادی

برای فکر کردن در این موارد صرف کرده اند ، ارزش بسیار کمتری دارد. دو مشکل عمومی دیگر که به نوعی ناخودآگاه محسوب می شوند عبارتند از:

الف) مسئله یادآوری و فراموشی
ب) واپس زنی ناخودآگاه

مسئله یادآوری ؛ میزان یادآوری اطلاعات توسط پاسخ گو به هنگام پاسخ گویی به سوالات متأثر از عواملی همچون : فاصله ی زمانی ذخیره و حفظ اطلاعات یا آخرین بازخوانی ، اهمیت موضوع نزد پاسخ گو ، رابطه موضوع با هنجارها و موقعیت اجتماعی آن ، پرننگی بخش خاصی از اطلاعات به طور ناخودآگاه به خاطر تمایلات و بینش ها و نگرش های پاسخگو و... می باشد.

واپس زنی ناخود آگاه؛ وقایع دردناک یا خاطرات و اطلاعات مربوط به حوادثی که موجب ضربه ها و فشارهای روحی و روانی به فرد یا جامعه شده اند، از این رو تحریف شده توصیف می گردند که پاسخ گو آنها را در ذهن خود واپس رانده یا به شکلی ناهوشیار ، تفسیری دوباره کرده است.

۵. تاثیر نگرش و رفتار مصاحبه گر بر جریان مصاحبه و پاسخ گو ؛

برخی معتقدند رابطه ای قوی میان نگرش های مصاحبه گر و پاسخ های به دست آمده از مصاحبه شونده وجود دارد. مصاحبه گر ها ، تاحدی تمایل دارند که پاسخ مردم را به سویی که موافق با عقیده خودشان است سوق دهند. علاوه بر نگرش های شخصی ، دیگر ویژگی های مصاحبه کننده نیز می تواند موجب ایجاد سوداری و جهت دهی به پاسخ ها شوند . ویژگی هایی همچون : سن ، تحصیلات ، جنس ، جایگاه و طبقه اجتماعی و ... می توانند نقش موثری در روند مصاحبه داشته باشند. در نتیجه تناسب لازم بین مصاحبه گر و مصاحبه شونده ، با توجه به موضوع مصاحبه ، باید در نظر گرفته شود. راهکارهای کاهش سوداری های جدی و مخرب :

الف) تدوین سازوکار حرفه ای و دقیق برای انتخاب مصاحبه گر و سپس برنامه ریزی جامع برای آموزش وی.

ب) تنظیم سوالات به شکل روشن و بدون ابهام و دارای جمله بندی استاندارد.

ج) دقت در بی طرفانه بودن و تمرین انصاف و حقیقت جویی از سوی مصاحبه گر.

د) استفاده از چند مصاحبه گر و مقایسه نتایج.

در فرآیند مصاحبه ، بهتر است مکالمات و گفتگوها فیلمبرداری یا حداقل ضبط صوتی شوند تا قابل بازبینی و دقت نظر باشند. البته پاسخ گو باید در جریان این ابزار و وسایل قرار گیرد و قبل از مصاحبه رضایت وی جلب شود.

* نکات کاربردی جهت ارتقای سطح کیفی مصاحبه :

+ مصاحبه گر باید کمتر از مصاحبه شونده صحبت کند. به عنوان یک قانون ، هر چه مصاحبه گر کمتر صحبت کند و فرصت سخن گفتن برای پاسخ گو بیشتر باشد ، احتمال بدست آوردن حجم بیشتری از اطلاعات افزایش می یابد.

+ پیش از شروع مصاحبه ، پاسخ دهنده را از وضعیت و میزان محرمانه بودن سوال و جواب ها مطلع نمایید تا با جلب اطمینان و اعتماد وی همراهی او را برانگیزید.

+ قبل از شروع مصاحبه ، با مشغول نمودن مصاحبه شونده به یک گفتگوی کوتاه غیر رسمی و روزمره ، با وی ارتباط دوستانه و خودمانی برقرار شود تا استرس ، اضطراب و سایر موانع پاسخ گویی از میان برداشته شود.

+ سوالات پیچیده یا چالش برانگیز را به قسمت های انتهایی مصاحبه موکول کنید تا شرایط و زمینه ی آن سوالات فراهم شود.

+ موضوعات مورد بحث در مصاحبه نباید زیاد تغییر کند چرا که موجب تشویش ذهنی پاسخ گو و در نتیجه کاهش میزان پاسخ های مفید و متمرکز از سوی مصاحبه شونده می شود .

مهمترین مزایای روش مصاحبه:

- کاربرد ویژه در مورد افراد بی سواد ، کودکان ، ...
- امکان ارائه ی توضیحات لازم در صورت ابهام یا برداشت اشتباه نزد پاسخ گو
- سخن گفتن برای افراد (پاسخ گویان و مصاحبه شونده ها) بسیار آسان تر از نوشتن است، بنابراین همراهی افراد با مصاحبه بیشتر از سایر روشهاست.
- کیفیت بیشتر اطلاعات به دلیل امکان درخواست مصاحبه گر از پاسخ گو مبنی بر توضیح نقاط مبهم

مهمترین معایب روش مصاحبه:

- وقت گیر بودن نسبت به سایر روش ها
- قابلیت تعمیم کمتر به دلیل کوچک تر بودن نمونه
- و افراد مصاحبه شده (با توجه به وقت زیاد مورد نیاز برای هر مصاحبه)
- هزینه مالی و وقتی زیاد می طلبد (به خصوص در مواردی که نمونه ها در مناطق جغرافیایی مختلف پراکنده اند)

- سختی تجزیه و تحلیل به خاطر غلبه اطلاعات کیفی متنوع بر اطلاعات کمی
- سرعت بسیار پایین پیشرفت پروژه و طولانی شدن دوره ی زمانی تحقیق و ...

۳. پرسشنامه^{۱۰۵} (گردآوری اطلاعات به روش پرسشنامه ای) :

پرسشنامه مجموعه ای از سوال ها (و گویه ها) است که پاسخ دهنده با ملاحظه آنها پاسخ لازم را ارائه می دهد. این پاسخ ها ، داده ها و اطلاعات مورد نیاز پژوهشگر را تامین می کنند. در پژوهش هایی که از پرسشنامه استفاده می شود، اعضای نمونه یا جامعه با پر کردن پرسش نامه و بازگرداندن آن به پژوهشگر در مصاحبه ای که خود اجرای آن را بر عهده داشته اند شرکت می کنند. به همین دلیل سوال ها و راهنمایی های مربوط به آن باید به اندازه ی کافی روشن و قابل فهم باشند تا پاسخ گو بتواند نقش مصاحبه کننده را نیز اجرا کند. این گونه پرسشنامه ها را می توان در محل های مورد نظر مانند: منازل ، محل کار یا تحصیل اشخاص ، اماکن عمومی همچون اماکن زیارتی ، مراکز سیاحتی و تفریحی و... بین اعضای گروه های مورد نظر همچون طلاب ، دانشجویان ، پرسنل ادارات یا ارگان های نظامی ، کارگران کارخانجات ، مردم عادی و... توزیع نمود. از آنجا که پرسش نامه جنبه ی خود اجرایی دارد ، باید به شیوه ای نوشته و بیان شده باشد که بتواند افراد مورد نظر را به مشارکت ترغیب کند.

*. مراحل پژوهش پرسشنامه ای :

۱.. طراحی و برنامه ریزی (انتخاب موضوع ، بیان ضرورت ، انگیزه و هدف ، بیان مسئله و موضوع و

تشریح مفاهیم و متغیرها ف تعیین جامعه و انتخاب نمونه ، تنظیم پرسشنامه

(مقدمه و معرفی طرح ، دستورالعمل و راهنما ، سوالات و گزینه ها و ...)

۲.. اجرای طرح و برنامه (ارسال پرسشنامه ها ، پیگیری و انگیزش ابتدایی و میانی جهت تکمیل پرسشنامه ها،

دریافت پرسشنامه های تکمیل شده)

^{۱۰۵}. برگرفته از " مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، دکتر علی دلاور، ص ۱۷۱ تا ۱۸۴ ، با تغییرات لازم .

۳. تجزیه و تحلیل و پردازش لازم و نتیجه گیری نهایی

۴. تهیه گزارش و ارائه آن

* نکات قابل توجه در پژوهش و گردآوری اطلاعات از طریق پرسشنامه :

۱. پس از شروع طراحی تحقیق و انتخاب موضوع تحقیق ، اولین قدم در برنامه ریزی برای پرسشنامه ، تهیه فهرستی از هدف هایی است که پژوهشگر قصد دارد به کمک پرسشنامه به آنها برسد. تا وقتی که به شکل دقیق روشن نکنیم که به چه نوع اطلاعاتی نیاز داریم ، با این اطلاعات چه کارهایی می توانیم انجام دهیم و چگونه هر سوالی در پرسشنامه ما را در رسیدن به هدف یاری می رساند، قادر به تهیه یک پرسشنامه مناسب برای سوال تحقیقی خود نخواهیم بود.

۲. تعیین جامعه در بیشتر موارد بر نکاتی همچون ؛ اهمیت موضوع ، قابلیت تعمیم پذیری ، علاقه ی پژوهشگر و موجود بودن منابع ، مبتنی است. به علت وسعت زیاد جامعه معمولاً مطالعه ی تمام آن مقدور نیست . بعلاوه بسیاری معتقدند برای توصیف ویژگی های جامعه ی مورد نظر و آزمون فرضیه درباره ی آن ، نیازی به مطالعه تمام اعضای جامعه نیست، بلکه می توان با انتخاب صحیح نمونه ای از جامعه که معرف و نماینده ی واقعی و متناسب آن باشد ، به بررسی های لازم و تعمیم نتایج پرداخت .

۳. در تنظیم پرسشنامه باید دستورالعمل های زیر را رعایت نمود :

(۱) کلیه ی نکاتی که در تنظیم برنامه برای مصاحبه گفته شد ، در تنظیم پرسشنامه نیز باید مراعات شوند . البته تفاوتی نیز وجود دارد که در موارد بعد اشاره خواهد شد.

(۲) سوال های پرسشنامه باید ساده ، روشن و دقیق باشند. سوال های پرسشنامه نباید به پیچیدگی و دشواری سوال های مصاحبه باشند ، زیرا هنگام پاسخ گویی به آنها کسی جهت تعریف و توضیح حضور ندارد.

(۳) بهتر است سوال های پرسشنامه به صورت پاسخ بسته نوشته شوند و هر چه تعداد سوالات باز کمتر باشد، پاسخگویی و در نتیجه تحلیل پاسخ ها ساده تر و سریع تر خواهد بود. سوالات باز مشکلاتی مانند بد خطی و ناخوانا بودن پاسخ ها ، بی ربطی یا ناتمام بودن آنها و غلط های املائی به همراه دارند.

(۴) به صورت ویژه و به خاطر جلوگیری از اشتباه ، باید از سوالات گزیده استفاده شود. سوالات گزیده به پرسش هایی گفته می شود که گروه معینی از پاسخ دهندگان به آنها پاسخ می دهند. برای مثال با مطرح کردن سوالی درباره ی وضعیت تاهل در پرسشنامه می توان پاسخ دهندگان متاهل را به مسیر سوالات اضافه تری برد و تکلیف پاسخ دهندگان را نسبت به ادامه ی سوالاتی که به آنها مربوط می شود روشن نمود .

(۵) سوال های مربوط به گذشته را در یک محدوده ی زمانی مشخص مطرح کنید. در صورتی که قصد دارید درباره گذشته افراد یا پدیده ای اطلاعاتی کسب کنید، زمان مورد نظر را مشخص کنید. عدم وجود محدوده ی زمانی مشخص در چنین سوال هایی موجب می شود که افراد پاسخ های خود را به زمان های متفاوتی نسبت دهند. لذا اطلاعات به دست آمده در بهترین حالت ، فاقد انسجام و در بدترین شرایط ، به قدری مبهم اند که نمی توان بر اساس آنها دست به تحلیل زد. محدوده های زمانی ای که در چنین سوالاتی به کار می روند ، عبارتند از : " در پنج سال گذشته ، در سال گذشته، در ماه گذشته ، ... " یا اینکه پرسید " چه موقع؟ " فعالیت مورد نظر یا واقعه و پدیده ی مورد بررسی رخ داده است. از طرف دیگر برای اندازه گیری تعداد دفعاتی که یک رفتار یا پدیده اتفاق افتاده است ، اغلب محدوده ی زمانی کوتاه مناسب تر است ، زیرا پاسخ دهندگان معمولاً نمی توانند وقوع آن پدیده ها یا رفتار ها را در زمان های طولانی به یاد آورند.

۶) برای سوال های حساس ، چارچوب مناسبی فراهم سازید. گاهی اوقات پرسش هایی مطرح می شود که حساسیت پاسخ دهندگان را در زمینه ی عقاید ، نگرش ها ، زندگی خصوص ، ارزشها و... برمی انگیزاند. در این موارد ، در درجه ی اول باید حقوق و حریم افراد و جامعه مراعات شود و اخلاق حرفه ای مورد توجه باشد. اگر وجود این قسم سوالات ضروری و لازم بود ، قبل از خود سوال باید ابتدا زمینه سازی و مقدمه چینی و توضیح مناسب ارائه شود. در چنین شرایطی پژوهشگر باید مسائل و مشکلات احتمالی را پیش بینی کند و به حل آنها پردازد تا پرسشنامه به گونه ای طراحی شود که کمترین آسیب و چالش را در پی داشته باشد و فرآیند تحقیق با مشکل مواجه نشود.

۷) در صورت امکان تعدادی از سوال های پرسشنامه را به ویژگی های جمعیتی و فردی اختصاص دهید. این نوع سوالات که بر مشخصات فردی تاکید دارند ، در غالب پرسشنامه ها مطرح می شوند. این پرسش ها از مواردی به این شرح تشکیل شده اند : جنس ، سن ، وضعیت ، ازدواج ، قوم و نژاد، تحصیلات ، شغل ، درآمد ، مذهب، نوع مالکیت محل سکونت، و

۸) هر یک از سوال های پرسشنامه باید یکی از جنبه های هدف یا فرضیه ی صورت بندی شده را اندازه گیری و تامین کند. ممکن است تاکنون پرسشنامه های زیادی را ملاحظه کرده باشید که با شتاب و عجله تهیه و تنظیم شده اند و از نظر اندازه گیری هیچ گونه هدفی را دنبال نمی کنند. این گونه پرسشنامه ها نه تنها موجب کسب اطلاعات مورد نیاز نمی شوند بلکه ممکن است در پاسخ دهنده نگرشی منفی در مورد پرسشنامه به وجود آورند. به منظور تهیه و تنظیم پرسشنامه ای مفید و مناسب ، باید هر یک از سوالات پرسشنامه هدفی را دنبال و اندازه گیری کند. به عبارت دیگر ، سوال ها باید به شیوه ای تهیه و تنظیم شوند که به کمک آن بتوان اطلاعات لازم را برای پاسخ دادن به سوال های تحقیق یا آزمون فرضیه های صورت بندی شده جمع آوری کرد.

۹) سوالات پرسشنامه را با توجه به موضوع پژوهش و خصوصیات جامعه ای که پرسشنامه در آن اجرا می شود، تعیین کنید. نظم و ترتیبی که سوالات پرسشنامه بر اساس آن طرح می شود متفاوت است ، ولی در این که جای هر سوال کجا باشد، اتفاق نظری وجود ندارد. بعضی ترجیح می دهند که نکات مربوط به ویژگی های فردی و خانوادگی در آغاز پرسشنامه قرار گیرند و سوالات حساس در آخر آن آورده شوند. در حالی که برخی دیگر عکس این عمل را ترجیح می دهند. در واقع این پژوهشگر است که باید با توجه به بینشی که در مورد موضوع ، هدف و جامعه و نمونه ی مورد پژوهش خود دارد ، جای هر سوال و نظم و ترتیب سوالات را تعیین می کند.

۱۰) صفحه ی اول پرسشنامه را به نحوه ی پاسخ گویی به سوالات اختصاص دهید. پاسخ گو باید ابتدا با صفحه ی راهنمای پرسشنامه مواجه شود تا تکلیف خود را دانسته و نسبت به تکمیل یا عدم تکمیل و پس فرستادن پرسشنامه اقدام نماید. در این زمینه پیشنهاد می شود از دو بخش کلی استفاده شود :

الف) معرفی طرح : این بخش که می تواند در قالب نامه ای جداگانه در کنار پرسشنامه به دست مخاطب برسد، حاوی مطالبی انگیزاننده است که علاوه بر آگاه سازی فرد نسبت به اهداف ، زمینه ها و ضرورت های طرح و پروژه پژوهشی مذکور ، نقش و جایگاه پرسشنامه را در فرآیند تحقیق معین نموده و به مخاطب ، نسبت به امنیت ، محرمانه بودن اطلاعات ، انحصار استفاده از پاسخ ها در تحقیق مذکور و فاش نشدن اطلاعات مخاطب اطمینان لازم را می بخشد. بیان آثار همکاری مخاطب و فواید این پروژه در حل مشکلات جامعه می تواند انگیزه و اشتیاق لازم را در فرد ایجاد نماید.

ب) دستورالعمل (راهنما) : در این قسمت که در صفحه ی اول پرسشنامه می آید، محقق سعی می کند پاسخ دهنده را با چگونگی پاسخ دادن به سوالات پرسشنامه آشنا کند. این بخش به عنوان راهنمای تکمیل پرسشنامه باید در نهایت کوتاهی و سادگی متن تهیه شود و باید دقت داشت که :

* انواع سوالات و چگونگی پاسخ به هر نوع توضیح داده شود و در صورت لزوم مثال نیز ذکر شود.

* نحوه ی بازگرداندن پرسشنامه تکمیل شده معین شود. همچنین برای کسانی که به هر دلیلی نمی خواهند پرسشنامه را تکمیل کنند، لزوم و نحوه بازگرداندن پرسشنامه خام ارائه شود.

* اهمیت صداقت ، تفکر و دقت در پاسخ ها و بازگرداندن پرسشنامه تکمیل شده تذکر داده شود.

۱۱) صفحه های پرسشنامه را شماره بندی کنید و توجه داشته باشید تعداد صفحات ، بر دقت پاسخ ها تاثیر می گذارد. پرسشنامه حتی الامکان باید مختصر و کوتاه باشد.

۱۲) برای تدوین سوالات پرسشنامه و چینش سوالات باید دقت و حساسیت ویژه داشت. در این راستا الگوی زیر جهت ارزیابی وضعیت پرسش های مورد نیاز پیشنهاد می شود^{۱۰۶} :

الف- تصمیم گیری درباره ی محتوای سوال ها (قبل از طرح سوالات) :

۱. چه سوالی ، با چه قالبی و به چه تعدادی لازم است؟

۲. آیا پاسخ دهنده اطلاعات لازم را برای پاسخ دادن دارد؟

۳. آیا پاسخ دهنده در عین آگاهی از پاسخ ،

اطلاعات مورد نیاز این سوال را عرضه خواهد کرد؟

ب- تصمیم گیری درباره ی کیفیت سوالات (پس از طرح اولیه سوالات) :

۱. آیا سوال قابل فهم و واضح است؟

۲. این سوال کدام بخش از هدف

یا فرضیه را تامین و دنبال می کند؟

۳. نقش پاسخ این سوال در حل مسئله چیست ؟

ج- تصمیم گیری درباره ی صورت بندی و چینش سوالات (پس از نهایی شدن اصل سوالات)

۱. آیا سوال به اندازه ی کافی پاسخ های متفاوت در این زمینه فراهم می آورد؟

۲. آیا به علت عدم بیان پیش فرض ها یا پیامدهای مورد نظر تحقیق ، سوال گمراه کننده یا چند وجهی نیست؟

۳. آیا جمله بندی سوال جهت دار است؟

۴. آیا سوال دارای بارعاطفی است و پاسخ خاصی را القا می کند؟

۵. آیا تعابیر و جمله بندی سوال ، اعتراض پاسخ دهنده را برخواهد انگیزد؟

۶. آیا ممکن است پاسخ به سوال تحت تاثیر محتوای سوالات قبل قرار گیرد؟

۷. آیا ترتیب سوالات دارای یک روند طبیعی ، منظم و ترتیب روانشناختی است؟

۸. آیا ترتیب سوالات به گونه ای هست که رغبت ، توجه ، علاقه و تلاش پاسخ دهنده گان را در جهت ادامه ی

پاسخ ها افزایش دهد؟

مهمترین مزایای روش پرسشنامه ای^{۱۰۷} :

^{۱۰۶} برگرفته از سایت داده پرداز آماری اطمینان شرق، به نقل از "روش های تحقیق در علوم رفتاری، زهره سرمد، عباس بازرگان، الهه حجازی ، نشر آگه " ، با کمی تغییر.

^{۱۰۷} برگرفته از جزوه "جمع آوری اطلاعات و پردازش آنها " در سایت فرزند خلفی ، مربوط به تاریخ ۹۱/۹/۲۰ ، با تغییرات لازم .

۱. عدم نیاز به پرسشگر شفاهی و در نتیجه کاهش صرف وقت و هزینه
 ۲. یکسان بودن شرایط برای مخاطبین مختلف به دلیل یکسان بودن شاکله ، تعداد سوالات و موضوع سوالات و در نتیجه قابلیت سنجش بهتر و تعمیم بیشتر.
 ۳. سادگی و ارزانی نسبت به سایر روشها.
 ۴. سهولت طبقه بندی اطلاعات و تجزیه و تحلیل و پردازش آنها .
 ۵. دقت و صداقت بیشتر در پاسخ ها به واسطه ی محرمانه ماندن هویت پاسخ دهنده گان.
 ۶. قابلیت استفاده در مطالعات وسیع و در بین مخاطبین زیاد.
 ۷. سرعت بالا در مراحل مختلف و در نتیجه زودبازده بودن این نوع تحقیقات . و ...
- * مهمترین معایب روش پرسشنامه ای:

- ۱- ناکارآمدی این روش برای بی سوادان (مگر با کمک افراد باسواد)
- ۲- نبود توضیح دهنده در صورت ایجاد ابهام یا سوء تفاهم برای پاسخ دهنده .
- ۳- امکان ارائه تصویر کاذب و ارائه عمدی اطلاعات غلط توسط فرد پاسخ گو در صورتی که به طرح اعتماد و اطمینان نداشته باشد یا اغراض دیگری داشته باشد.
- ۴- امکان بازنگشتن تعدادی از پرسشنامه ها و در نتیجه نامعلومی درصد بازگشتی ها. معمولا تعدادی از پرسشنامه ها بر نمی گردند و یا ناقص و تکمیل نشده برمی گردند که در صورت کم بودن پرسشنامه های تکمیل شده ی بازگشتی منجر به کاهش اعتبار اطلاعات خواهد شد و در نتیجه قابلیت تعمیم نتایج تحقیق به جامعه مورد نظر کاهش می یابد.

۴. آزمایش^{۱۰۸} (گردآوری اطلاعات به روش آزمایشی) :

آزمایش ، حادثه ای است که به منظور جمع آوری اطلاعات درباره ی یک یا چند فرضیه ، به وسیله پژوهشگر طرح ریزی و اجرا می شود. این شیوه دارای ویژگی های خاصی است که موجب تمایز این روش پژوهشی از سایر روش ها می شود. آزمایش ، دقیق ترین و در عین حال پیچیده ترین شکل پژوهش علمی است. یکی از ویژگی های عمده ی این روش ، کنترل است و بر پایه ی این ویژگی است که پژوهشگر توانایی تعیین روابط علت و معلولی بین متغیرهای مورد پژوهش را دارد. به عبارت دیگر ، هدف آزمایش ، استنباط روابط علت و معلولی بین پدیده هایی است که مورد کنترل قرار گرفته اند.

امروزه در علوم پزشکی ، آزمایش امری عادی است. آزمایش داروها و واکسیناسیون ، عموماً بر اساس طرح های آزمایشی نسبتاً ساده ای انجام می شوند. اما در علوم انسانی که مسائل دارای پیچیدگی زیادتری هستند، کمتر از روش های آزمایشی استاندارد شده استفاده می شود. با توجه به اینکه در علوم انسانی ، مسائلی وجود دارد که نمی توان آنها را با یک طرح آزمایشی ساده پاسخ داد، بنابراین در بسیاری از موضوعات این علوم نمی توان از روش آزمایشی ای که در علوم تجربی و صنایع رایج است بهره برد. اما برخی موضوعات در علوم انسانی به طور خاص این قابلیت را دارند. همچنین برای موضوعاتی که ارتباط میان رشته ای با مسائل تجربی می یابند می توان طرح های آزمایشی نیز طراحی کرد.

از نقطه نظر عملیاتی ، آزمایش عبارت است از مطالعه اثر متغیر مستقل (که قرار است نقش علت یا زمینه را در پدیده ی مورد مطالعه ایفا کند) بر متغیر وابسته (که به احتمال زیاد معلول خواهد بود) . البته صرف نظر از

^{۱۰۸}. برگرفته از " مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، دکتر علی دلاور، ص ۳۱۵ تا ۳۲۸ ، با تغییرات لازم .

محدودیت های عملی ، اجرای آزمایش بر اساس قانون تک متغیری و ایجاد کنترل شدید موجب مصنوعی شدن آزمایش و در نهایت بی معنا بودن نتایج پژوهش می شود. بنابر این ، حتی در شرایطی که اعمال کنترل امکان پذیر است ، این عمل باید به نحوی انجام شود که محیط آزمایش حالت طبیعی داشته باشد . در مسائل اجتماعی و علوم انسانی که وضعیت بسیار پیچیده تر هستند ، تلاش برای کاهش دادن تمام متغیر ها به یک متغیر ، موجب از بین بردن هدف پژوهش و استخراج نتیجه ای مغایر با واقعیت می شود. در واقع ، تعمیم غیر معقول قانون تک متغیری از علوم فیزیکی به علوم انسانی ، موجب عدم پویایی آزمایش در آنها می شود. بنابر این آزمایش باید در زمینه تعامل میان متغیرهای چندگانه (شرایطی شبیه به آنچه واقعا هستند) انجام شود.

مشکل دخل و تصرف یا دستکاری در متغیر آزمایش را که موجب تصنعی و غیر واقعی شدن و در نتیجه غیر قابل تعمیم شدن نتایج آزمایش می شود ، می توان با استفاده از روش های آماری حل کرد. استفاده از روش های آماری چند متغیری به کاهش دستکاری های فیزیکی در متغیر های آزمایشی می انجامد. به نحوی که پیچیده ترین متغیرها را می توان با حداقل هزینه و وقت (به همان صورتی که در شرایط طبیعی موجود اند) مورد پژوهش قرار داد. در چنین روش هایی به جای حذف کامل متغیر یا عاملی که باید دستکاری شود ، آن را عینا وارد طرح پژوهشی می کنند و سپس با استفاده از روش های آماری تاثیر آن را بر متغیر وابسته محاسبه و تعیین می کنند. قابل توجه است که در این روش تنها تاثیر یک عامل اندازه گیری نمی شود ، بلکه کنش متقابل آن را با سایر عوامل مورد اندازه گیری و تجزیه و تحلیل قرار می دهند.

آزمایش ، چنانچه درست و در جای خود به کار برده شود ، پیشرفته تر و ناب تر از سایر روش های میدانی محسوب می شود. اما باید توجه داشت که از آزمایش زمانی می توان به صورت مفید و موثری استفاده کرد که حوزه ی پژوهشی دقیقا تعریف شده باشد. بنابر این در آزمایش باید متغیر ها یا عوامل آزمایشی به طور دقیق تعریف و کنترل شوند و فرضیه هایی برای آزمایش تدوین گردند.

مراحل روش آزمایشی به ترتیب عبارت است از:

۱. انتخاب مسئله (موضوع) و تعیین هدف و ضرورت

۲. مطالعه منابع مربوط به موضوع مورد آزمایش (پیشینه شناسی)

۳. صورت بندی کردن فرضیه

۴. تعریف و تعیین جامعه و نمونه

۵. تهیه و تنظیم طرح تحقیق آزمایشی

۶. اجرای آزمایش

۷. اندازه گیری متغیرها

۸. تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده

۹. نتیجه گیری و استخراج نتایج نهایی

۱۰. گزارش نتایج

***پردازش اطلاعات ۱**

فصل سوم: پردازش اطلاعات

در کنار نعمات بیشماری که خداوند متعال به انسان داده است، یک نعمت را به طور ویژه و اختصاصی به وی عنایت داشته و آن موهبت بزرگ، عقل و توانایی اندیشه است. با توجه به ظرفیت، تاثیر و نقش عقل بر زندگی بشر، نیازها، اهداف و برنامه‌ی زندگی وی با تمام موجودات مادی دیگر متفاوت بوده و آدمی به اندازه‌ی بهره و استفاده از این نیروی ویژه‌ی خدادادی در دو سوی اوج کمال یا نهایت شقاوت و بدبختی قرار می‌گیرد. در عرصه تحقیق نیز پردازش که همان تفکر و تعقل بر اساس اطلاعات گردآورده شده در فرآیند تحقیق است، از ابتدای پژوهش تا آخرین مراحل آن مطرح است. از طراحی تحقیق تا گردآوری اطلاعات، همگی همراه با تفکر است. پس از گردآوری اطلاعات نیز کار تجزیه و تحلیل متمرکز بر روی آنها به پشتوانه‌ی همان نیروی تفکر صورت می‌پذیرد. در واقع محصول نهایی پژوهش، حاصل بهره‌گیری انسان از عقل، اندیشه و قدرت پردازش است. گذشته از ظرفیت‌ها و استعداد‌های مختلف افراد در زمینه بهره‌مندی از عقل، همه‌ی انسان‌ها با سبک زندگی خود میزان این قدرت را افزایش یا کاهش دهند. رعایت بسیاری از دستورالعمل‌ها و احکام اسلام به نوعی موجب افزایش این قدرت و بهره‌مندی از آن می‌شود. در حوزه‌های علمیه نیز علوم و دروس متعددی برای رشد و تقویت قوه تعقل و اندیشه تنظیم شده است. علمی همچون منطق و فلسفه، روش تفکر و پردازش صحیح را به صورت عمومی و قابل کاربرد در موضوعات مختلف آموزش می‌دهند و علمی مانند اصول فقه، صرف

و نحو و بلاغت، فقه، تاریخ، عقاید، تفسیر و... نیز هر کدام به رشد قدرت پردازش در رشته‌های تخصصی و عرصه‌های مختلف کمک می‌کنند. بنابر این دانش پژوهی در امر تحلیل و پردازش اطلاعات موفق خواهد بود که در درجه اول بر مبانی تفکر، منطق و فلسفه آشنایی و تسلط لازم را بدست آورد و در درجات بعدی، متناسب با موضوع مورد تحقیق خود، علاوه بر مهارت روش تحقیق، مهارت پردازشی خاص آن موضوعات و علوم را نیز بیاموزد و به کار بندد.

با توجه به تقسیم‌بندی‌ای که در فصل انواع تحقیق برای پردازش آورده شد، در این مجال به توضیح اجمالی برخی از آن موارد خواهیم پرداخت. این تقسیمات به صورت کلی عبارت بودند از:

انواع تحقیق از منظر نوع پردازش:

- ۱... از لحاظ هدف کلی پردازش: توصیفی، تبیینی، اثباتی
- ۲... از لحاظ روش اصلی پردازش: قیاسی، استقرائی، علمی
- ۳... از لحاظ جریان کلی پردازشی در تحقیق: تصحیح، ترجمه، شرح...

ابتدا انواع دسته‌ی اول را بررسی می‌کنیم.

• پردازش در تحقیقات توصیفی:

هدف از این نوع پژوهش‌ها، توصیف موضوع مورد نظر بوده و تنها به چستی آن می‌پردازد. در این نوع تحقیقات، کمترین میزان پردازش صورت می‌گیرد و پژوهشگر در طی فرآیند تحقیق تنها به معرفی اوصاف یک پدیده، شیء، فرد یا رفتار می‌پردازد.

• پردازش در تحقیقات تبیینی:

در این نوع پژوهش‌ها، محقق با توجه به اطلاعات گردآوری شده و به کمک قوه‌ی تفکر خود، علاوه بر چستی موضوع، چگونگی آن را نیز تا حدی بررسی می‌کند. کشف رابطه‌ها و فهم عمیق‌تر پدیده‌ها، حاصل تلاش محقق در این نوع تحقیقات است.

• پردازش در تحقیقات اثباتی :

محقق در این نوع پژوهش ها ، بیشترین میزان پردازش و تفکر را به کار می گیرد تا علاوه بر کشف چیستی و چگونگی مسائل مرتبط با موضوع مورد تحقیق ، چرایی آن را نیز بررسی نماید و به عمق مسائل و پدیده ها و حقیقت حاکم بر آن ها دست یابد تا بتواند آن را برای دیگران به اثبات برساند.

علاوه بر سطح هدف پردازشی تحقیق که به سه دسته ی ؛ توصیفی، تبیینی و اثباتی تقسیم می شد ، هر تحقیقی برای گذراندن فرآیند تفکر که جهت کشف مجهولات و تبدیل آن ها به معلومات باید طی شود ، به یکی از روش های قیاسی ، استقرائی و یا علمی به هدف خود می رسد. حال هر یک از این سه روش اصلی پردازش را اجمالا توضیح می دهیم :

***پردازش اطلاعات ۲**

• **پردازش به روش قیاسی :**

در این روش ، پژوهشگر با تعمیم آغاز می نماید و مقدمه ای کلی را مفروض گرفته و آن را ادامه می دهد تا با ارتباط دادن آن کلی پذیرفته شده با جزئی مورد بحث ، به نتیجه برسد. به عبارت دیگر ، حرکت فکر از یک معلوم کلی به یک مجهول جزئی را قیاس گویند. به مثال زیر دقت کنید:

همه ی انسان ها می میرند

سقراط انسان است (بنابر این) سقراط می میرد (مردنی است)

همانطور که در مثال آمد ، در صورت قطعی بودن مقدمه (پیش فرض و کبری قضیه) و صحت انتساب جزئی به کلی (صغری) ، نتیجه قطعی خواهد بود. در مثال فوق ، پیش فرض نخست بیان می کند که همه ی موجودات قرار گرفته در زیر عنوان "انسان" دارای ویژگی "مردن" هستند . عبارت دوم بیان می کند که سقراط هم یکی از افراد و مصادیق " انسان" است. در نتیجه سقراط باید مردنی باشد زیرا او نیز از ویژگی مردن که به " انسان" نسبت داده شده ، برخوردار است.

قیاس انواعی دارد که برخی صحیح و برخی مردود و باطل اند. جهت اطلاع از انواع قیاس و چگونگی هر یک از آن ها ، باید به منابع و کتب منطق ، استدلال و معرفت شناسی مراجعه نمود.

• **پردازش به روش استقرائی :**

استدلال استقرائی نوعی از پردازش است که در آن ، ذهن از بررسی قضایای جزئی به نتیجه ی کلی می رسد. به عبارت دیگر حرکت فکر از معلومات جزئی به مجهول کلی را استقراء گویند. این روش به ۲ نوع کلی تقسیم می شود:

۱.. استقراء ناقص : در مواردی که افراد مورد نظر (که حکم کلی قرار است برای مجموع آنها بدست آید) بسیار زیاد و یا غیر قابل شمارش باشند و محقق تنها به بررسی برخی از آنها پردازد و سپس ویژگی ها و نتایج بدست آمده را بر کل مجموعه تعمیم دهد ، در واقع استقراء ناقص صورت پذیرفته است. این نوع پردازش یقین آور نبوده و تنها با شرایطی خاص ، در برخی امور کاربرد و اعتبار نسبی دارد. به عنوان مثال اگر محقق با بررسی وضعیت هوشی ۵۰ دانش آموز از بین ۱۰۰۰ دانش آموز یک مدرسه ، نتیجه را به کل ۱۰۰۰ نفر ، و یا به کل دانش آموزانی که همسن گروه نمونه هستند تعمیم دهد ، از روش استقراء ناقص استفاده نموده است. خیلی از تحقیقات میدانی رایج امروزی از این روش استفاده می کنند. البته مبنای بسیاری از دانشمندان و محققان عرصه علوم تجربی بر پذیرش و اعتبار به اینچنین تحقیقاتی بوده و برای اعتبار آن دلیل می آورند و در نتیجه از همین طریق به پیشرفت های تجربی نسبتا زیادی نیز دست یافته اند ، اما دسته ای از دانشمندان نیز آن را به کلی رد کرده و بی اعتباری دانند. برخی نیز با شرایطی خاص ، درجاتی از اعتبار برای آن قائل می شوند.

۲.. استقراء تام : در مواردی که افراد و مجموعه ی مورد تحقیق ، محدود و مشخص باشند و محقق بتواند بررسی لازم را بر روی تک تک افراد مجموعه انجام دهد ، می تواند حکم کلی ای پیرامون کل مجموعه در موضوع مورد پژوهش بدهد . این فرآیند که موجب نتیجه ای فراگیر برای کل مجموعه می شود و معتبر و یقین آور نیز هست ، استقراء تام نام دارد.

• **پردازش به روش علمی (پردازش ترکیبی)**

هر گاه محقق برای کشف مجهولات و یافتن پاسخ مسائل تحقیق ، از مجموعه ی روش های قیاسی ، استقرائی و اصول تخصصی مربوط به آن رشته ی علمی (که موضوع تحقیق زیر مجموعه آن رشته است) بهره ببرد ، پردازش

علمی و کاملاً معتبر داشته و نتایج پژوهش وی قابل اتکا و یقین آور خواهد بود. در این روش، متناسب با ماهیت موضوع، برخی جنبه‌ها به روش استقرائی و برخی دیگر به روش قیاسی و... بررسی شده و نتایج بدست می‌آید. برای کسب آگاهی بیشتر در مورد سه روش مذکور به منابع مربوطه مراجعه نمایید.

علاوه بر انواع عمومی پردازش که اجمالاً اشاره شد، در پژوهش‌های گوناگون، پردازش‌های خاص دیگری نیز وجود دارد که متناسب با علوم مختلف مطرح می‌شوند. به عنوان مثال در تحقیقات متن محور؛ پژوهش‌هایی همچون تصحیح^{۱۰۹}، ترجمه^{۱۱۰}، شرح^{۱۱۱} و... مطرح است. همانطور که قبل از این هم اشاره شد، محقق باید متناسب با موضوع تحقیق خود، با مشورت اساتید و اندیشمندان آن علم، پردازش‌های لازم را بیاموزد و به کار بندد تا نتیجه‌ی تلاش‌های او محصولی علمی و قابل عرضه به مجامع علمی، آموزشی و عموم جامعه باشد و در حرکت علم بشر تاثیر مثبت بگذارد.

^{۱۰۹}. تصحیح؛ بر طرف کردن مشکلاتی که از سوی نسخه برداران در متن کتاب پدید می‌آید به منظور کشف و تهیه صحیح‌ترین محتوا.

^{۱۱۰}. ترجمه: برگرداندن یک متن از زبان مبدا به زبان مقصد به گونه‌ای که مقصود و معنای مورد نظر نویسنده به درستی به خوانندگان در زبان مقصد منتقل شود.

^{۱۱۱}. شرح؛ توضیح یک متن به منظور کشف مراد نویسنده.

ملحقات ؛

• معرفی برخی پژوهشگاه های قم

رج	نام موسسه	موسس سال تاسیس ریاست	زمینه فعالیت	آدرس و تلفن	توضیحات
۱	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری ۱۳۶۱ محمدباقر سعیدی روشن	تحقیقات بنیادین و کاربردی در حوزه علوم انسانی اسلامی	قم ؛ پردیسان ، بلوار دانشگاه ، صندوق پستی ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱ تلفن: ۰۲۵۱۲۱۱۱۱ ۲۸۰۶۰۰۱	نام سابق : دفتر همکاری حوزه و دانشگاه ، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و موسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه www.rihu.ac.ir
۲	پژوهشگاه بین المللی المصطفی صلی الله علیه وآله	جامعه المصطفی (ص) العالمیه ۱۳۸۷ علیرضا اعرافی	علوم اسلامی ، انسانی ، منطقه ای	قم ، بلوار امین ، سه راه سالاریه ، جامعه العلوم ، بلوک ۳ - ۰۲۵۱۲۱۳۳۲۰۱	دارای کتابخانه ای با ۶۲۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۱۹۰ عنوان نشریه و ۱۵۰ نرم افزار تخصصی علوم انسانی و ۵۰ نرم افزار عمومی ...
۳	پژوهشگاه باقرالعلوم علیه السلام	هیات موسس ۱۳۶۷ سیدمهدی خاموشی	پشتیبانی علمی - پژوهشی از ماموریت های سازمان تبلیغات اسلامی در راستای ارتقای فرهنگ اسلامی	قم ، بلوار نیایش ، جنب مصلائی قدس ، پژوهشگاه باقرالعلوم (ع) ۰۲۵۱۷۷۴۲۲۸۴	وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی دارای کتابخانه ای با ۳۳۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو بیش از ۱۰۵ نشریه www.rbo.ir
۴	مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام	مرحوم آیه الله فاضل لنکرانی (ره) ۱۳۷۶ محمدجوادفاضل لنکرانی	فقه ، اصول و کلام	قم ، خیابان معلم ، میدان معلم ، مرکز فقهی ائمه اطهار(ع) ۰۲۵۱۷۷۳۰۱۲۵	کتابخانه ای با ۵۰۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۳۰ نشریه و بانک اطلاعات و اینترنت www.markazfiqhi.org
۵	مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی	دفتر مقام معظم رهبری حفظه الله ۱۳۶۸ حمیدشهبازی	علوم اسلامی ، انسانی	قم ، ابتدای بلوار جمهوری ، ساختمان نور ۰۲۵۱۲۱۲۰۲۱۲ ۰۲۵۱۲۹۳۶۲۹۲	دارای کتابخانه ای با ۲۱۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۱۴۰۰۰ عنوان نشریه، بانک نرم افزار با ۱۰۰۰ نرم افزار تخصصی کافی نت تخصصی برگزاری نمایشگاه ها کارگاههای آموزشی ... www.noorsoft.org
۶	مرکز پژوهشی دائره المعارف علوم عقلی اسلامی	آیه الله محمد تقی مصباح یزدی ۱۳۸۰ احمدابوترابی	علوم عقلی اسلامی	قم ، پردیسان ، بلوار شهید حسین مولوی ، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۰۲۵۱۲۸۰۸۹۰۲	دارای کتابخانه ای با ۲۲۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۸۰ عنوان نشریه ، و بانک نرم افزار و بانک اطلاعات www.qmaaref.iki.ac.ir
۷	مرکز پژوهش های اسلامی صدا وسیما	علی لاریجانی ۱۳۷۳ حسین گودرزی	دین و رسانه	قم ، بلوار امین ، مرکز پژوهش های اسلامی صدا وسیما تهران ، جام جم ، ساختمان شهیدرهبر ، طبقه زیر زمین ۰۲۵۱۲۹۳۳۸۵۲	دارای کتابخانه ای با ۳۸۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۳۳۰ عنوان نشریه و ۳۵۰ نرم افزار و بانک اطلاعات (از جمله اطلاعات ۷۰۰ اندیشمند اسلامی ، ۳۸۰۰ کارشناس علوم اسلامی ، ۱۱۰۰۰۰ دقیقه از زندگی علما ، نمایه مطبوعات ایران ...) www.irc.ir
۸	موسسه فرهنگی رواق حکمت	مهدی هادوی تهرانی ۱۳۷۹ مهدی هادوی تهرانی	فقه ، اصول ، کلام و محور های علوم اسلامی	قم ، ۵۵ متری عمار یاسر ، کوچه ۱۵ ، پلاک ۸۲ ۰۲۵۱۷۷۱۶۰۶۰	دارای کتابخانه ، آرشیو نشریات ، بانک نرم افزار آموزش درس خارج ، آموزش پاسخگوئی به شبهات دینی www.Ravaqhekmat.ir
۹	موسسه تحقیقاتی حضرت ولیعصر عج	ابوالقاسم خزعلی ۱۳۷۰ سید محمد حسینی قزوینی	حدیث ، پاسخ به شبهات ، رجال	قم ، خیابان صفائیه ، کوچه ممتاز ، کوچه ۵ ، پلاک ۲۰ ۰۲۵۱۷۷۳۵۸۳۱	دارای ماهیت آموزشی ، پژوهشی ، اطلاع رسانی کتابخانه ای با ۱۶۰۰۰ جلد کتاب و ۸۰ نرم افزار www.valiasr_aj.com
۱۰	موسسه فرهنگی تحقیقاتی اسرا	آیه الله جوادی آملی ۱۳۷۲ مرتضی واعظ جوادی	فقه ، اصول ، کلام ، تفسیر ، فلسفه ، عرفان و علوم عقلی	قم ، بلوار ۵۵ متری عمار یاسر ، نبش کوچه شهید قدوسی ۰۲۵۱۷۷۸۲۰۰۱	دارای کتابخانه ای با بیش از ۱۵۰۰۰ جلد کتاب و آرشیو ۲۵ نشریه و ۶۶ نرم افزار www.esra.ir

اطلاعات جدول فوق از کتاب شناسه ۱ (معرفی مراکز پژوهشی حوزه علمیه قم) ، ویراست ۹۱ ، (معاونت پژوهش حوزه علمیه قم) انتخاب شده است .

• کتابشناسی پژوهش

در پایان به معرفی منابعی که به مسائل مربوط به پژوهش پرداخته اند می پردازیم تا هر یک از دانش پژوهان که به دنبال مطالعات تکمیلی در زمینه ی روش تحقیق بود بتواند با مراجعه به اینگونه متون به علم و مهارت خود بیافزاید . برخی منابع مفید در این زمینه عبارت اند از :

۱. اصول و فنون پژوهش در گستره ی دین پژوهی ؛ فرامرز قراملکی ، احد ، قم ، معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم ، ۱۳۸۶ (چاپ دوم)
۲. پیش شرط های پژوهش در علوم دینی ، بابائی ، رضا ، مرکز فعالیت ها و پژوهش های قرآن و عترت ، تهران ، ۱۳۸۰ .
۳. راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله نویسی ، طوسی ، بهرام ، تابران ، (۲ جلد) .
۴. مقدمات روش های مطالعه و پژوهش ، صافی ، قاسم ، نشر ویرایش ، (۲ جلد) .
۵. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، حافظ نیا ، محمد رضا ، انتشارات سمت ، (۳ جلد) .
۶. هنر نوشتن و مهارت مقاله نویسی ، طوسی ، بهرام ، تابران ، (۲ جلد) .
۷. روش شناسی مطالعات دینی ، فرامرز قراملکی ، احد ،
۸. راهنمای تحقیق ، واسطی ، شیخ عبدالحمید ،
۹. روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی ، نکونام ، جعفر ،
۱۰. نمایه سازی و چکیده نویسی ، اف دبلیو لنکستر ، مترجم : عباس گیلوری ، نشر چاپار ، (۱ جلد) .
۱۱. راهنمای علمی فراهم سازی طرح و تحقیق ، تادری ، عزت الله ، مریم سیف نراقی و فرنگیس شاهپوریان ، انتشارات بدر .
۱۲. روش بهره گیری از کتابخانه ها و منابع اطلاعاتی ، صبا ، ایرج ، انتشارات سمت ، (۳ جلد) .
۱۳. پژوهش ، آریان پور ، امیر حسین ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۵ .
۱۴. پژوهش مشارکتی ، فرشادگهر ، ناصر و ضیایی بیگدلی ، محمد تقی ، انتشارات پژوهشکده امور اقتصادی ، (۲ جلد) .
۱۵. جامعه اطلاعاتی در آینه ی پژوهش ، ترجمه محمود اسماعیل نیا ، کمیسیون ملی یونسکو ، چاپ اول ، ۱۳۸۴ .
۱۶. چگونه مسئله را حل کنیم ، جورج پولیا ، مترجم : احمد آرام ، انتشارات کیهان ، (۲ جلد) .
۱۷. تحقیق پیمایشی راهنمای عمل ، ماردی تامس و جمعی دیگر ، مترجم : سید محمد اعرابی و ... ، دفتر پژوهش های فرهنگی ، (۲ جلد) .
۱۸. تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی ، ال-آر-هولستی ، مترجم : نادر سالارزاده امیری ، دانشگاه علامه طباطبائی ، (۲ جلد) .
۱۹. استنباط آماری در پژوهش رفتاری ، هومن ، حیدر علی ، انتشارات سمت ، (۲ جلد) .
۲۰. ابزار عمومی تحقیق ، فاخر ، علی ، انتشارات دانشگاه تهران ، (۲ جلد) .
۲۱. آئین نگارش علمی ، حری ، عباس ، نهاد کتابخانه های عمومی کشور ، (۲ جلد) .
۲۲. اطلاعات وضعیت پژوهش در جهان ، موسسه اطلاعات ، تهران ، ۱۳۷۷ .
۲۳. راهنمای تحقیق و ارزشیابی در روان شناسی و علوم تربیتی ، استفان ایزاک ، مترجم : علی دلاور ، نشر ارسباران ، (۲ جلد) .
۲۴. فهرست نویسی ؛ اصول و روش ها ، فتاحی ، رحمت الله ، دانشگاه فردوسی مشهد ، (۲ جلد) .
۲۵. مبانی پژوهش در علوم رفتاری ، کرلینجر فرد . ان ، مترجم : حسن پاشایی شریف و جعفر نجفی زند ، آوای نور ، (ج ۱ و ۲) .

۲۶. مبانی مرجع فنون پرسش کاوی و پاسخ یابی از منابع کتابخانه ، جرالد جهودا ، مترجم : محمد حسین دیانی و عبدالحمید معرفی زاده ، نشر آستان قدس رضوی ، (۲ جلد) .
۲۷. مقدمه ای بر نمونه گیری در تحقیق ، سرائی ، حسن ، انتشارات سمت ، (۲ جلد) .
۲۸. موانع فرهنگی توسعه تحقیق در ایران ، طایفی ، علی ، چاپ اول ، انتشارات آزاد اندیشان ، تهران ، ۱۳۸۰ .
۲۹. مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، دلاور ، علی ، انتشارات رشد ، چاپ دهم ، پائیز ۹۱ .
۳۰. راهنمای تدوین طرح تحقیق (پروپوزال نویسی) ، رضا صفری شالی ، نشر موسسه فرهنگی هنری جامعه و فرهنگ ، ۱۳۹۱ .
۳۱. روش تحقیق (پروپوزال و پایان نامه نویسی) ، سیده سکینه ساداتی ، سید عباس ساداتی ، نشر توسعه علوم ، ۱۳۸۵ .
۳۲. چگونه تحقیق کنیم ؟ ، جعفر یوسفیان ، نشر ندای شمس ، (۱۳۸۶) .
۳۳. روش تحقیق ، عباسقلی خواجه نوری ، نشر دانشگاه تهران ، ۱۳۸۹ .
۳۴. روش تحقیق ، خدارحم ، نشر سخن گستر ، ۱۳۸۶ .
۳۵. روش تحقیق ، حمیدرضا میرزایی ، نشر شایسته گستر ، ۱۳۸۸ .
۳۶. روش تحقیق ، حسن نیکنام ، نشر مرشد ، ۱۳۸۹ .
۳۷. روش تحقیق ، محمد رنجبر ، نشر پرسش ، ۱۳۸۴ .
۳۸. روش تحقیق ، رضا استادی ، نشر قدس ، ۱۳۸۶ .
۳۹. درآمدی بر روش تحقیق ، عبدالرضا شاه محمدی ، نشر فریش ، ۱۳۹۱ .
۴۰. درسنامه روش تحقیق ، مجید طرقی ، نشر سنابل ، ۱۳۸۴ .

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. نرم افزار جامع احادیث نور ۳.۵ (کتب الحیاه ، مشکاه الانوار ، الکافی ، المحاسن ، بحارالانوار ، تصنیف غرالحکم و ... از این نرم افزار)
۳. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، حافظ نیا ، محمد رضا ، انتشارات سمت ، (۳ جلد) .
۴. روش شناسی مطالعات دینی ، فرامرز قراملکی ، احد
۵. راهنمای تحقیق ، واسطی ، شیخ عبدالحمید ،
۶. روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی ، نکونام ، جعفر ،
۷. اصول و فنون پژوهش در گستره ی دین پژوهی ؛ فرامرز قراملکی ، احد ، قم ، معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم ، ۱۳۸۶ (چاپ دوم)
۸. مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی ، دلاور ، علی ، انتشارات رشد ، چاپ دهم ، پائیز ۹۱ (ویرایش جدید) .
۹. شناسه ۱ (معرفی مراکز پژوهشی حوزه علمیه قم) ، معاونت پژوهش حوزه علمیه قم ، ویراست جدید ، ۱۳۹۱
۱۰. شناسه ۳ (معرفی کتابخانه های عمومی و تخصصی حوزه علمیه قم) ، معاونت پژوهش حوزه علمیه قم ، چاپ اول ۱۳۸۶
۱۱. آشنائی با کتابخانه ها و منابع دیجیتال ، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور ، چاپ ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹ ، (۲ جلد) .

و صلّی الله علی محمد و آله الطّاهرین لاسیّما بقیّه الله الاعظم عجلّ الله تعالی فرجه الشریف